

KIR. MAGYAR EGYETEMI NYOMDA
BUDAPEST, MÚZEUM-KÖRÚT 6—8.
(GÓLYAVÁR)

ELŐSZÓ.

Ez év december 5-én lesz 60. évfordulója annak, hogy Istenben nyugodó nagy királyunk, I. Ferencz József báró Eötvös József népiskolai törvényét, az 1868. évi XXXVIII. törvénycikket szentesítette. Nem volt véletlenség az, hogy népiskolai törvényünk együtt keletkezett az 1867. és 1868. évi többi alapvető törvényünkkel: az osztrák kiegészéssel, a horvát kiegészéssel, a nemzetiségi törvénnyel stb. A lex Eötvös kiegészítő része annak a hatalmas alapvetésnek, amelyet nagyapáink a magyar históriának e termékeny két esztendejében elvégeztek. Céltalan dolog rekriminációkba bocsátkozni és ezért csak annak megállapítására szorítkozom, hogy okokból, amelyeket kutatni majd a történelem lesz hivatott, népiskola-hálózatunk a nagy magyar Alföldön, különösen a tanyavilágban, sőt részben a Dunántúl is elég hiányosan épült ki, úgyhogy 1925-ben kereken 5000 népiskolai objektumra (egy objektumnak véve minden egyes tantermet és minden egyes tanítói lakást) volt szükség ahhoz, hogy több mint félszázados népiskolai törvényünket teljesen végrehajthassuk. Hála a nemzet áldozatkészségének, szerencsésen eljutottunk odáig, hogy ebből az **5000 objektumra** terjedő **sürgős programmból** a mai napig kereken 3500 objektum biztosítva van s így a sürgős programmból már csak *1500 objektum van hátra.** A mai generáció valósággal eljátszaná a jogát ahhoz, hogy a népiskolai törvény 60. évfordulóját *1928 december hó 5-én* megünnepelje, ha *addig további 15 millió pengő* áldozattal a még hiányzó 1500 objektumot nem tudná megépíteni, mert nagy szegénységi bizonyítvány lenne reánk nézve az, ha 60 évvel az általános tankötelezettség becikkelyezése után, azt nem lennénk képesek a maga egészében valóra váltani.

De ezzel, sajnos, az ügy elintézve még nem lenne. Vessünk csak egy pillantást a statisztikára. A háború alatt a születések arányszáma rendkívül visszaesett, ami a népiskolában hat év után és akkor — minthogy mindennapi népiskolánk hat évfolyamos — hat éven át érezteti a hatását. A mélypont az 1925—26. tanévben volt, amikor a tankötelesek száma Csonkamagyarországon 750.000-re esett vissza. De innét számítva az emelkedés rohamos, amennyiben

* E munkában közölt táblázatos kimutatások az 1931. évi tanuló-létszám alapján kiszámított építési program egész anyagát (8562 objektum) felölelik a sürgősségre való tekintet nélkül.

a mindennapi népiskolai tankötelesek száma 1926—27-ben 781.102, az 1927—28. évben pedig 836.968. A jövőre nézve kérésemre a központi statisztikai hivatalunk pontos számításokat tett, melyeknek az az eredménye, hogy a tankötelesek száma állandó erős emelkedéssel 1928—29-ben 886.000-re, 1929—30-ban 946.000-re, 1930—31-ben pedig 1,031.000-re növekszik, míg 1931-32-ben már lényegesen meglassult ütemben az 1,050 000-et éri majd el. Az elmondottakból látnivaló, hogy a mult tanévről a most folyó tanévre közel 56.000-rel szaporodtak a tankötelesek és számuk a jövő 1928—29-iki tanévben további 49.000-rel növekszik. A következő két tanévben pedig még 78.000-es, azután 67.000-es gyarapodással kell számolnunk. Ez kényszerített rá bennünket arra, hogy az 5000 objektumra kiterjedő sürgős programmon felül még további 3000 objektumos pótprogrammot dolgozzunk ki, amelyre a rozoga, sötét, egészségtelen tantermek pótlásán felül főképen az imént számszerűen kimutatott óriási tanulógyarapodás befogadása végett lesz szükség. Az államsegéllyel épülő **teljes program** ekként **8000 objektumra*** bővül ki, amelyet **1931. évi szeptember hó elejéig** kell lebonyolítanunk, ha nem akarunk abba a szégyenletes helyzetbe kerülni, hogy a be nem iskolázott gyermekeknek nagynehezen lenyomott száma tanterem hiányában ismét aggasztóan felszökjék.

A politikai demokráciának kultúrdemokráciával való előkészítése és a nemzet munkateljesítményének a jellem és a tudás erejével való meghatványozása feltétlenül szükségessé teszi, hogy bárminő terhes legyen is az az örökség, amely a népművelés terén a történelmi Magyarországról a trianoni Magyarországra szállit, hazánk, mai elszegényedett állapotában is, a nagy pénzügyi terheket vállalja, mert a nemzeti tömegműveltség szintjének lényeges emelése nélkül alig remélhetjük nemzeti vágyainknak és reményeinknek teljesülését.

Kelt Budapesten, 1928. évi március hó 1-én.

Dr. gróf Klebelsberg Kuno,

m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter.

* A *nyolcezer* objektumban nincs benne az az 562 objektum, amelyekre nézve remélni lehet, hogy államsegély igénybevétele nélkül fognak felépülni. Az építési szükséglettről közölt táblás kimutatásokban azonban ezek is bevétezték s így a 187. lapon található összesítésben 8562 objektum szerepel.

TARTALOM.

	Oldal
<i>A népoktatás szervezete.</i> Dr. Szombattfalvy Györgytől	7
<i>A népoktatási statisztika újabb adatai.</i> Dr. Asztalos Józseftől	15
<i>A népoktatás akadályai és hiányai.</i> Dr. Szombattfalvy Györgytől	41
<i>Az elemi oktatás újabb fejlődése.</i> Dr. Szombattfalvy Györgytől	63
<i>Az elemi népiskolák fenntartási költségei.</i> Dr. Simonyi Kálmántól	75
<i>Az iskolaépítési akció.</i> Dr. Benisch Arturtól	97
<i>A tanítás tervének fejlődése.</i> Quint Józseftől	127
<i>A kiseddévás fejlődése.</i> Dr. Benisch Arturtól	137
<i>A tanítóképzés.</i> Quint Józseftől	141
<i>A magyar népoktatás története.</i> Dr. Pogány Frigyesztől	143
<i>Az iskolaépítési akció eddigi eredménye és további programja :</i>	
1. A már felépült vagy épülő tantermek és tanítói lakások törvényhatóságokint	185
2. A még szükségesnek látszó tantermek és tanítói lakások törvényhatóságokint	186
3. A felépített és még szükségesnek látszó tantermek és tanítói lakások törvényhatóságokint	187
4. Az építési program törvényhatóságokint, községekint és iskoláinkint	188
<i>A mindennapi elemi népiskolák 1927—28. tanévi benépesítési adatai az iskolák jellege szerint törvényhatóságokint</i>	286
<i>Magyarország elemi népiskolái</i>	289
<i>Magyarország iskolátlán községeinek kimutatása</i>	369
<i>Térképmelléklet :</i>	
Magyarország vármegyéi a felépített vagy szükségesnek látszó tantermek és tanítói lakások feltüntetésével	371

A népoktatás szervezete.

Az Eötvös-alkotta 1868. évi XXXVIII. t.-c., amely a magyar népoktatásnak ma is alappillére, *elemi* iskolának nevezi a legfontosabb népoktatási intézményt. Ez az iskolafaj ugyanis a műveltség alapvető elemeit van hivatva mindenire kiterjedő általánosságban közvetíteni. Az elemi műveltség emelése a gazdasági liberalizmus és a politikai demokrácia korában elsődrendű államérdek. E műveltség tartalma, terjedelme nem változatlan, mindenütt és mindenkor azonos ismeretanyag, hanem a társadalmi fejlődéshez képest bővülő és a nemzeti lélekhez és törekvésekhez alkalmazkodó ismeret és készség, úgy-hogy a népoktatásnak mindig lépést kell tartania a korrallal, fejlődnie kell. Csak így lehet elkerülni a társadalmi rend biztonságát veszélyeztető nagy kulturális szakadékokat, amelyek a társadalom művelt és alsó rétegei között a megértést lehetetlenné teszik. E tanulmány nem a népoktatási *gondolat* fejlődését kívánja nyújtani, azt a könyv másik, a népoktatás történetét tárgyaló tanulmányában kapja az olvasó. Az alábbiakban a népoktatási, pontosabban szólva az elemi iskolák *intézményének* és munkásságának fejlődését fogjuk ismertetni.

Az iskolafenntartás.

A magyar népoktatásügy alapja az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk, amely az iskolafenntartás kérdésében ma is élő jogszabály. Eötvös belátása, hogy nem radikális, a történeti fejlődést dogmatikus elvek és divatos jelszavak kedvéért félretoló intézkedésre van szükség, hanem a meglévő alapok kibővítésére és javítására, amely a népoktatási törvényt maradandó alkotássá tette. A népiskolákat addig csaknem teljesen az egyházak tartották fenn. De nem minden egyháznak volt és van meg az anyagi ereje. Támogatásra, pótlásra volt és van tehát szükség: új iskolákra. Kell lenni egy erkölcsi testületnek, amely a hézagok kitöltéséről kötelességszerűleg gondoskodik. A liberalizmus e korszakában általános volt a bizalom abban, hogy minden egyén és minden közösség a legélelénkebben érzi a maga érdekeit s azok megvalósításának legbiztosabb záloga, ha azok gondja reájuk bízatik. Nem az államra, hanem a községre hárítja tehát a törvény a népoktatás feladatát, világosan kimondja azonban, hogy csak ott és csak annyiban *köteles* a község népiskolát fenntartani, ahol és amennyiben erre a jogosított iskolafenntartók, tehát a hitfelekezetek, az állam és a magánosok népoktatási munkája után még szükség van.

«Olyan községekben, hol a hitfelekezetek nem tartanak fenn a törvény rendelkezésének megfelelő népiskolát, ... a község köteles a szükséges népoktatási taninté-

zeteket felállítani.» Továbbá «oly községekben, ahol a törvény kellékeinek megfelelő tanintézettel bíró egyház vagy egyházak hívein kívül más hitfelekezethez tartozó, legalább 30 tanköteles gyermek is van, akiknek szülői a fennálló felekezeti iskolákat használni nem akarják: köteles a község közs népiskolát állítani». Az iskolai épületek és a tanítólak építése és fenntartása is a község feladata. A tanyai lakosok gyermekeinek oktatásáról is a községek tartoznak gondoskodni, még pedig vagy tanyai iskola állítása vagy «járó-kelő» (ambulans) tanító alkalmazása útján.*

A község tehát a népoktatás biztosításáért felelős jogi személy, azonban csak ott kell iskolát fenntartania, a hol az egyházak, társulatok magánosok, iskolái nem elégítik ki a tanügyi szükségleteket.

Minden akaratot, minden művelődési igyekezetet annak a nagy iramnak szolgálatába állítani, amely a kiegyezés után a polgáriasság, az anyagi és szellemi kultúra kifejlődése körül történt mulasztások gyors pótlása érdekében — páratlan lendülettel — volt megindulóban, ez volt a törvényhozás legfőbb szempontja. Nem lényeges az, ki tartja fenn, a fontos az, hogy legyen elegendő iskola. Az uniformizálás mindig ellenkezést szül, itt pedig a lelkek harmoniájára volt szükség. A törvény alkotói annyira át voltak hatva a nemzeti integráció szükségének gondolatától, hogy az egyazon községbeli hitfelekezeti iskolák önkéntes egyesülését, községivé alakulását remélték. Az olyan iskoláknak, amelyeket a felekezeteknek az a meggyőződése tett községivé, hogy «közérővel virágzóbb állapotban tarthatnak fenn közös iskolát», állami támogatást ígér a törvény s úgy véli, hogy ezzel már is biztosította az osztatlan iskolák egyesítéséhez fűződő tanügyi érdeket, amely pedig súlyosabb volt akkor, mert az iskolák több mint négyötöde teljesen osztatlan volt. Az iskolák községivé tétele meg is indult, azonban nem a falvakban, ahol ez az oktatás intenzívebbé tételére kívánatos lett volna, hanem a városokban (Budapest, Kassa, Szeged, Pécs, Székesfehérvár, Nagyvárad, Temesvár stb.), ahol a felekezeti iskolák sem voltak osztatlanok, ahol tehát az egyesülés nem járt tanügyi előnyrel. Főleg róm. kath. iskolák öltöttek községi jelleget, míg a protestáns egyházak nagy többsége tradicionális szívóssággal ragaszkodott hitvallásos iskolájához.

Az iskola ugyanis nemcsak a polgári nevelést és a közismeretek nyújtását szolgálta, hanem történeti multjánál fogva az egyházak érdekeit is. A hitoktatás, az egyházi ének elsajátítása egyfelől, a kántori állások fenntartása másfelől annál erősebben készítette az egyházat iskolája fenntartására, minél nagyobb szüksége volt a hívek összetartására. Egyház és iskola összenőttek, s minél kisebbek voltak az egyházak, annál súlyosabb csonkulásnak érezték a tanító átengedését a község részére. Eleinte volt némi községesítés. Az első évben 3%-ra, egy évtized alatt 10%-ra emelkedett a községi iskolák hányada, de itt meg is állott, a 11%-ot sohasem érte el.**

A népoktatási törvénynek a fenntartóra vonatkozó elgondolása tehát e tekintetben kevésbé bizonyult életrevalónak. Hasztalan volt az állami segélyezés, hiába mondotta ki a törvény, hogy a községek évenként gyarapítandó iskolai alapvagyonot tartoznak létesíteni

* 1868: XXXVIII. t.-c. 23., 42., 44. és 47. §§.

** Az ország megcsonkítása után kezünkben maradt iskolák között is csak 9,5% volt községi s olyan vármegyében, mint pl. Veszprém, ahol 144 községben 179 olyan anya- vagy leányegyház van, amelyhez legalább 400 lélek tartozik, nem kevesebb, mint 321 elemi iskola volt s ezek közül 300 hitfelekezeti jellegű. Itt van Somlóvecse község is, ahol összesen 490 lélek három hitfelekezeti iskolát tart fenn ma is. Hasztalan mondotta ki az 1893. évi XXVI. t.-c., hogy a miniszter megszüntetheti az egyazon községben államségélyre szoruló hitfelekezeti iskolákat s azok helyett állami iskolát állíthat, e felhatalmazással talán egyetlen esetben sem éltek s az 1907. évi XXVII. t.-c. már másik szélsőségre esett, kimondván, hogy az államségély a teljesen elnéptelenedett iskoláktól sem vonható meg.

a fejlődés nem igazolta a közös iskola eszméjét. Ennek oka nem lehet más, mint, hogy az ország népe a mult század közepén még nem volt eléggé áthatva az elemi műveltség fontosságának tudatától s így a községi szervezet sem érezte át népoktatási feladatának igazi jelentőségét. A másik erkölcsi testület, az egyház maradt tehát a legnagyobb iskolafenntartó s ha a népoktatásügy fejlődése megakadt vagy alig észrevehetőleg haladt előre s a roppant hiányokat nem sikerült kiküszöbölnie, az az egyházak anyagi erejének s a többnyire érzéketlen, vagy az anyagi erőt szintén nélkülöző községek gyenge támogatásának tudható be. Annál erősebben bontakozott ki az állami iskola egyenes ívben emelkedő fejlődési vonala. A törvény megalkotásakor egyetlen állami elemi iskola sem működött az országban. Öt év múlva 42, tíz év múlva már 102 állami iskola működik. Az 1896-ik évi VIII. törvénycikk 400, majd a törvényhozás újabb 1000 állami népiskola létesítését kívánja s az állami iskolák száma évről-évre nő, míg 1914-ben 3502-re emelkedett. Ekkor már az elemi iskolák 20%-a, az elemi iskolai tanítóknak pedig 26%-a állami volt. Az állami iskolák 1907-ig túlnyomó részben államosítás útján nyerték jellegüket. A három legnagyobb iskolafenntartó: az egyházak, az állam és a község közül tehát az utolsó, amely pedig akkor az egyetlen kötelezett fenntartó volt, lemaradt s szerepét hosszú időn át az állam vette át. 1907 óta, amióta a hitvallásos és a községi iskolák támogatása a fizetéskiegészítő államségélyek alakjában mindnagyobb méretet öltött, úgyhogy ma már a fővárosiakat nem számítva, a nem állami tanítószemélyzet 96,7%-ában államségélyt élvez, az államosítás, illetőleg állami iskola létesítése helyett ismét a hitfelekezeti iskolák szervezése került előtérbe.

Az iskolaszervezés feltételeit a törvény a következőkben állapítja meg:

1. A fenntartásra való jogosultság, amelynek birtokában van minden egyház, illetőleg hitközség, ott, ahol híveik laknak, továbbá mindazon magánegyházak, akiknek tanítói oklevelük van s működésükkel közelsimerést vívtak ki, végül mindazok a társulatok amelyek jóváhagyott alapszabályaik szerint népiskola fenntartásának céljára is alakultak.

2. Az állami felügyelet alá helyezkedés, amely az államnak az iskolalátogatás és a törvényes követelmények tekintetében való ellenőrzés jogát biztosítja.

3. A hitfelekezeti fenntartóknál olyan tanterv alkalmazása, amely a törvényben megállapított tanítási anyagot magában foglalja. A községi, a magánosok és társulatok által fenntartott iskolákban, minthogy ezekben a vallás- és közoktatásügyi minisztert nemcsak a felügyelet, hanem a rendelkezés joga is megilleti, az állami tanterv alkalmazandó.

4. Az iskola elhelyezése, a tanítók alkalmazása, a maximális tanulólétszám, valamint a szorgalmi idő tekintetében a törvényes rendelkezések foganatosítása.

Ehhez járult a népiskolai elsőfokú hatóság, az iskolaszék létesítését és működését szabályozó 1876. évi XXVIII. törvénycikk rendelkezéseinek elfogadása, a tanítóknak az állami tanítók részére megállapított illetményekben való részesítése (1907:XXVII. törvénycikk, 1913. évi XVI. és 1918. évi VII. néptörvény) és a tanítói állások betöltésére vonatkozó törvényes rendelkezés megtartása, a népoktatás ingyenességének az 1908. évi XLVI. törvénycikk értelmében való biztosítása.

A népiskola fajtái.

Négyféle népoktatási tanintézetet különböztet meg népoktatási törvényünk: az elemi iskolát, a felső népiskolát, a polgári iskolát és a tanítóképezdét. A három első közvetlenül, az utolsó közvetve, a tanítói pályára való előkészítés útján állítattott a népoktatás szolgálatába. A három népiskolafaj nem összefüggéstelen, nem egymással felcserélhető, hanem szerves összefüggésben álló s a különböző fokú kulturális igényekhez alkalmazkodó népiskolai intézményt kívánt nyújtani, amely 15—16-ik életévük betöltéséig

részesíti oktatásban a magasabb műveltségre nem törekvő gyermekeket. A három iskolafaj felépítését a következő vázlatban lehet szemléltetni:

		6	7	8	9	10	11	12	13	14	15		
		é v e s e k s z á m á r a											
		mindennapi elemi iskola					ismétlő elemi iskola						
5000 lakoson aluli községekben		○	○	○	○	○	○	—	—	—		fiúknak és leányoknak	
	kisebb igényű községekben		○	○	○	○	○	○	∇	∇	∇		fiúknak
									∇	∇			leányoknak
5000 lakoson felüli	nagyobb igényű községekben	○	○	○	○	△	△	△	△	△	△	fiúknak	
						△	△	△	△			leányoknak	

A törvény tehát 8—10 éves oktatási folyamatnak vontja meg kereteit, az élet azonban époly kevésbé valósította meg az intenzív népoktatáshoz fűzött reményeket, mint az iskolafenntartás községecsítésének gondolatát. A 6 évfolyamú mindennapi elemi iskola megmaradt ugyan, azonban a két felső osztály benépesülése egészen a legújabb időkhöz annyira gyér volt, hogy pl. az 1913/14. tanévben a mindennapi elemi iskola 2 utolsó évfolyamát együtt a tanulóknak mindössze 14%-a látogatta. Az ismétlőiskolák sem tudtak kellően benépesülni, hiszen még a háború után is az ismétlőtankötelesek 58%-a nem járt iskolába. A felső népiskola egyáltalán nem bizonyult életképesnek, a polgári iskola pedig nem a kispolgárság és a gazdaközönség iskolája lett, hanem — a középfokú iskolák igénytelenebb alfajaként — kishivatalnokokat termelő iskolává. A fiúiskoláknál tervezett két felső (V. és VI.) osztály elsorvadt. A népoktatási törvény megalkotásakor hazánk mai területén 113 község volt 5000-nél több lakossal, a polgári iskolák száma azonban még 1880-ban is csak 43 (az összes 43%-a), a felső népiskoláké pedig mindössze 20. Ezek sem az igénytelenebb helyeken* működtek. Míg azonban a polgári iskolák száma emelkedik, a felső népiskoláké csökken. 1900-ban mai területünkön már 165 polgári iskola működött, a felső népiskolák száma ellenben 7-re apadt, 1914-ben pedig már egyetlenegy sem működött, az elszakított részekben is csak 6. Kitént tehát, hogy a magyar nép nagy tömegei a múlt században még nem érték el a társadalmi, főleg a gazdasági fejlettségnek azt a fokát, amely az östermelés és ipar foglalkozási körében megmaradva 8—10 éven át iskolázthatja gyermekeit.

Az elsorvadt és a népoktatási intézmények keretéből kiemelkedett iskolafajok helyébe azonban két újabb népoktatási intézmény lépett: mezővárosokban a szaktanítós gazdasági továbbképző népiskola és városokban az iparos- és kereskedőtanonciskola. Ezekről az ismétlőiskolákról külön tanulmányban számolunk be.

Az iskola munkájának biztosítása. Az elemi iskolánál már a népoktatási törvény rendelkezései szerint csak oklevéllel bíró tanítók alkalmazhatók. Az 1907. XXVII. t.-c. 32. §-a értelmében minden tanító — állása elfoglalása alkalmával — köteles magyar állampolgárságát igazolni és hivatali esküt tenni. Az állami tanítók állami tisztviselők, a községi és hitfelekezeti tanítók köztisztviselők. Élethossziglan alkalmaztatnak és illetményüket törvény biztosítja.

* Budapest, Baja, Makó, Hódmezővásárhely, Debrecen, Jászberény, Kecskemét, Sopron, Nagykőrös, Kalocsa, Sarkad, Tótkomlós, Balatonfüred, Keszthely, Nagykanizsa, Tapolca, Zalaegerszeg.

A tanítás az 1868. évi XXXVIII. t.-c. 58. §-a értelmében a tanulók anyanyelvén történik, ha ez a községben divatozó nyelvek egyike. A nyelvi kisebbséghez tartozók tannyelvi jogait újabban az 1921. évi XXXIII. t.-c. állapítja meg s az ennek szellemében kiadott rendeletek, különösen pedig a 110.478—1923. sz. vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet értelmében a nyelvi kisebbségnek a tannyelv megállapítására vonatkozó jogai részletesen szabályozva vannak. Eszerint minden olyan községben, ahol az egyazon nyelvi kisebbséghez tartozók száma a 40-et eléri, vagy ahol nyelvi kisebbséghez tartozók vannak többségben, a helyi iskolai hatóság, vagy a helyi önkormányzati szervek, vagy negyven kisebbségi anyanyelvű gyermek szülőjének kívánságára a kisebbségi nyelvi tannyelvű alkalmazandó az illetékes, helyi tényezők által megállapított mértékben. A kisebbségi tanítási nyelv alkalmazása három típus szerint történhetik. E típusok: a) minden tárgy a kisebbség anyanyelvén tanítandó; b) a tárgyak egy része csak a kisebbség anyanyelvén, egy része csak magyarul, egy része pedig mind a két nyelven tanítandó; c) az írás-olvasás és a hittan tanítása a kisebbséghez tartozók anyanyelvén történik s ez az anyanyelv rendes tantárgyként tanítandó, a többi tantárgy tanítási nyelve a magyar.

A tanítás szervét az állam rendelkezése alatt működő állami, községi, izraelita és magán elemi iskolákban a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg s ezekben az iskolákban csak az általa jóváhagyott tankönyvek használhatók. Az autonóm hitfelekezeti iskolákban megállapíthatják ugyan a tantervet, ez azonban nem tartalmazhat kevesebbet, mint az állami iskolák tanterve. Tankönyveiket saját hatóságaik hagyják jóvá.

A szorgalmi időt a népoktatási törvény faluhelyen legalább 8, városban legalább 9 hónapban állapította meg. A törvényszerű szorgalmi idő megvalósítása azonban nagy nehézségbe ütközött. Évtizedek kellettek ahhoz, amíg a 8 hónapos minimális tanév a tanulók 1/3 részénél érezhető volt. 1891-ben 84,9%, 1901-ben 88,9%, 1914-ben 91,4% járt legalább 8 hónapon át működő iskolába. A szorgalmi idő újabb rendezését és a további fejlődés biztosítását az utolsó évek tanügyi kormányzata valósította meg.

Az iskolai hatóságok.

A népiskolai hatóságok mai rendjét az 1876. évi VI. és 1876. évi XXVIII. törvény-cikkek állapították meg. Ezek szerint a népiskolák elsőfokú helyi hatóságai az állami elemi iskolai gondnokságok és a községi, vagy hitfelekezeti iskolaszékek. A gondnokság legalább 4, legfőlebb 26 tagú testületét a főispán nevezi ki. Ha a község is hozzájárul az állami iskola fenntartásához, akkor a tagokat felerészben a községi képviselőtestület választja. Megbízatusuk 6 évre szól. Az iskolaszékek legalább 5 tagból állanak. Ezek a községi képviselőtestület, illetőleg az iskolafenntartó egyházközség képviselőtestülete, ennek hiányában az iskola fenntartásához hozzájárulók választják 3 évre terjedő megbízással. Míg az állami elemi iskolák rendszeres állásaira a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki a tanítót, addig a községi és hitfelekezeti elemi iskolákhoz a tanulók számához képest szükséges tanítói állásokat az iskolaszék szervezi és tölti be. Ugyancsak az iskolaszékek (állami iskolánál a gondnokság) tiszte gondoskodni az iskola elhelyezéséről, rendbentartásáról és dologi szükségleteiről.

Az elemi népiskolák működésének ellenőrzése a vármegyénként szervezett tanterületen élén álló királyi tanfelügyelők feladata, kiket az állami, községi, a nem autonóm hitfelekezeti által és a magánosok és vállalatok által fenntartott iskolákban a rendelkezési joga is megillet. Az autonóm hitfelekezeti iskoláinál észlelt rendellenességek meg-

szüntetését az egyházi főhatóságok megkeresése útján szorgalmazzák. A tanfelügyelet korszerű reformja a szerves népoktatási törvény keretében lesz megvalósítandó.

A népoktatás zavartalan menetét, mint közbenső hatóság, a törvényhatósági közigazgatási bizottság van hivatva biztosítani. Ez hajtja végre a községekkel mint kötelezett iskolafenntartókkal szemben a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeleteit, gondoskodik a hiánytalan beiskolázásról és a mulasztások megszüntetéséről, ellenőrzi és irányítja az az elsőfokú iskolai hatóságok működését. Javaslatot tesz az iskolák államsegéllyel való támogatása, a törvénynek meg nem felelő módon működő iskolák megintése, államsegélyének megvonása vagy az iskola bezárása tárgyában s fegyelmi jogot gyakorol a tanítók fegyelmi vétségei s a községek tanügyi mulasztásai vagy törvényellenes működése esetén. A tanügyi javaslatokat a közigazgatási bizottságban a kir. tanfelügyelő terjeszti elő.

A népiskolák legfőbb hatósága a vallás- és közoktatásügyi miniszter, aki a törvényes keretek között a nem autonóm iskolafenntartók népiskoláit önállóan, az autonóm hitfelekezettek elemi iskoláit pedig az illetékes egyházi főhatóságokkal egyetértésben irányítja.

A tankötelesek beiskolázása.

A népoktatási törvény kimondotta a 6-ik életév betöltésétől a 11-ik, illetőleg a 14-ik életév betöltéséig terjedőleg a gyermekek iskoláztatására vonatkozó kötelezettséget s megállapította, hogy az ez ellen vétők 50 krajcártól 4 forintig terjedhető büntetéssel sújtandók. Ismételt visszaesés esetén a gyermek részére gyám kirendelését is lehetővé teszi. A hiánytalan beiskolázás azonban e törvényes rendelkezés ellenére is a legújabb időkig jámbor óhajtság maradt. Ennek oka nemcsak a nagyfokú iskolahiányban és a nép szegénységében keresendő, noha ezek mindenestre nagy mértékben emelték a be nem iskolázottak számát. A közigazgatási rendszer, a tankötelesek ellenőrzésének módja maga is olyan volt, hogy az iskolamulasztásnak tág teret engedett.

Már az első lépés, a tankötelesek számbavétele és nyilvántartása kudarcra jutott. Az 1876. évi VI. t.-c. 30. §-a a törvényhatósági közigazgatási bizottságot bízta meg, hogy a járási közigazgatási tiszviselők útján felügyeletet gyakoroljon a tankötelesek iskoláztatása felett. Ezt azonban csak a tanköteles korban levők pontos nyilvántartása tette volna lehetővé. Az 1876-ban kibocsátott miniszteri rendelet utasítja a községeket, hogy a tanév kezdete előtt két hónappal általános összeírást készítsenek s a be nem írt gyermekek szüleit büntessék meg. Ez az általános összeírási rendszer 30 éven át alkalmaztatott, azonban a népszámlálási években kitént, hogy 6—11%-a kisiklik az összeírás alól s beiskolázatlan marad. Minthogy azonban a be nem írt tanulók aránya száma ennek ellenére is csökkent, 1907-ben a kormány a tankötelesek összeírását eljuttatta s ehelyett a beírt tanulók névjegyzékének, valamint a be nem írt tanköteleseknek összeírását rendelte el abban a feltevésben, hogy ha az összeírás munkáját ilyen módon csökkentik, az összeírók jobb eredménnyel fognak eljárni. Az 1910. évi népszámlálás már mutatta, hogy ez az eljárás sem vezet célhoz, mert a 2,457.000 mindennapi tankötelessel szemben a tanügyi statisztikai adatok az 1910/11. tanévben csak 2,310.684 6—11 éves tanköteleskorú gyermekről tudnak, tehát a tankötelesek 60%-a így is elkerülte az ellenőrzést és számbavételt. A háború két első évében ez az összeírás is szünetelt. A két utolsó háborús tanévben ismét összeírtak a be nem írt tankötelesek, a hiány azonban olyan szembeszökő, hogy a tankötelezettség végrehajtásának ilyen módon való ellenőrzése nem volt többé megbízhatónak tekinthető. Az alábbi néhány számadat mutatja, hogy a tankötelesek ellenőrzése az utolsó félszázad alatt milyen tökéletlen eredményekre vezetett:

A mindennapi (6—11 éves) tankötelesek száma volt:

Magyarország régi területén	A népszámlálás szerint	A tanköteles összeírások szerint	A beírt tankötelesek száma	Az összeírásból kimaradt és be nem íratott
1880-ban	1,680.194	1,497.748 89·1%	1,283.859	396.290 23·6%
1890-ben	2,077.090	1,882.054 90·6%	1,626.069	451.021 21·7%
1900-ban	2,204.294	2,057.016 93·3%	1,795.411	408.883 18·6%
1910-ben	2,456.793	2,310.684 94·0%	2,062.211	394.582 16·8%
A trianoni határok között				
1920-ban	1,109.639	(nem írták össze)	918.367	191.272 17·2%

Közel 6 évtizeddel a népoktatási törvény megalkotása után még nem jutott el az ország a polgárisulás olyan fokához, amely a mindennapi népiskolák hiánytalan benépesülését biztosítja. A háború után birtokunkban maradt műveltebb ország rész kormányára elé olyan népoktatási hiányok tártak, amilyenek a századfordulón az egész anyaország területén jelentkeztek. Nyilvánvaló lett, hogy a tankötelezettség nem vált még teljesen a nép tudatos és önkéntes igényévé s hogy az államérdek mindenekelőtt az e téren fennálló mulasztások végleges megszüntetését kívánja. Ehhez, amint a fentiekből látható, a tankötelezettség ellenőrzésének új, az eddiginél jobb alapokra helyezésére volt szükség. Az új rendszer behozatala azonban már a háború utáni iskolapolitika munkakörébe tartozik s így kívül esik e tanulmány keretein.

Dr. Szombatfalvy György,
állami középiskolai tanár.

A népoktatási statisztika újabb adatai.

A békeévek tanügyi számadatai után a háborús, majd a háború utáni iskola-statisztika híven tükrözteti vissza egyrészt a nemzet élet-halálharca idején bekövetkezett kulturális hanyatlást, másrészt azonban azt a lassan meginduló, de mind fokozottabb javulást is, amelyet a megcsönkített ország kormányzatának a népműveltség megerősítése érdekében kifejtett intézkedései rövid néhány év alatt eredményeztek.

Az alább felsorakoztatott néhány statisztikai adat alapján ismertetni fogjuk a népoktatás, tanítók és a tanulók számában bekövetkezett átalakulásokat s azokat az egyéb, számokkal érzékeltethető jelenségeket, amelyek az ország népoktatásügyének a háború utáni újjászervezését, szervezeti változásait jellemzik. A számadatokat főbb vonatkozásaikban ábrákkal (grafikon) is szemléltetjük.

I. Elemi mindennapi iskolák.

1. *Az iskolák.* Magyarország régi területén az 1913/14. tanévben közel 17.000 elemi népiskola működött. Ebből 37% esik Magyarország mai területére. A háború, a forradalmak és az ideiglenes megszállások ideje alatt azonban a tényleg működő iskolák száma jóval kevesebb volt. Kerekszámban 6300 elemi iskolánk közül az 1918/19. tanév végén mindössze 5700 iskola adatairól számolhatunk be. E helyett viszont az 1918/19. és 1919/20. tanévben a nyugatmagyarországi iskolák még adataink közt szerepelnek. A forradalom utáni két tanév az iskolák belső rendbehozatalára, a zűrzavaros személyi ügyek tisztázására fordított, fejlődésről csak annyiban lehetett szó, amennyiben a menekült tanítók beosztása sokhelyütt átmenetileg lehetővé tette — egyelőre változó, félnapos oktatással — a zsúfoltság enyhítését.

A következő négy tanév folyamán azonban már a fejlesztés munkája is megindul. Egyre hiánytalanabban állnak az iskolák a közoktatás szolgálatába, majd új iskolák is létesülnek, főként a tanyákon. Ennek az újabb, erős fejlődésnek köszönhető, hogy elemi iskoláink számszerint nemcsak hogy rövidesen elérték azt a színvonalat, amelyen a béke idején állottak, de nemsokára jóval meg is haladták azt, amennyiben az 1926/27. tanévben már 6600 mindennapi iskolát számlálhattunk.*

Az iskoláknak erről a számszerű fejlődéséről az I. sz. grafikonunk nyújt vázlatos képet; meg kell azonban jegyeznünk, hogy az itt látható gyarapodás, amely a háború óta 16%-nak felel meg, nem a tiszta szaporulatot tünteti fel. Időközben ugyanis több olyan felekezeti iskola, amelynek igen kevés tanulója volt és amely mellett a községben más iskola is fennállott, beszüntette a működését. Ezenkívül egyes iskolák összevonása által

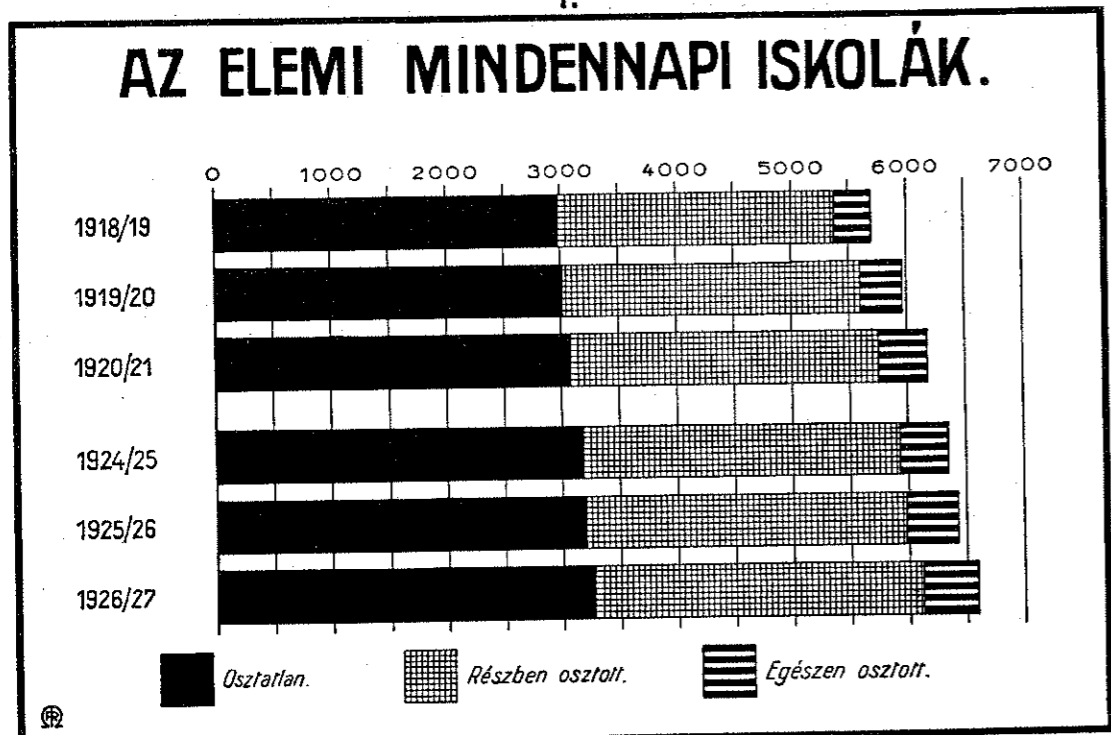
* Az 1926/27. tanévi országos eredmények még nem állnak rendelkezésünkre s ezért a részletes adatok alábbi ismertetése is az 1925/26. tanévre szorítkozik. *A szerző.*

Az 1927/28. tanévi főbb adatokat a tanév elején gyűjtött benépesítési kimutatások alapján törvényhatóságokint és az iskolák jellege szerint részletezve e munkában a 286. lapon találja az olvasó.

is több helyütt kevesbedett az iskolaegységek száma. Az a gyarapodás tehát, mely a megszünt iskolák leszámítása után tisztán esik a mérlegbe, a feltüntetettnél nagyobb.

Az elemi iskolák részletes adatai közül elsősorban azok tarthatnak az érdeklődésre számot, amelyek az iskolákat *fenntartóik* szerint csoportosítják s ezért a vonatkozó adatokat az 1925/26., valamint — az öt év alatt végbement változások megfigyelése végett — az 1920/21. tanévre nézve a 2. sz. grafikonon közöljük. Elemi iskoláink legnagyobb részét (71%-át) eszerint a felekezetek tartották fenn. A felekezetek közt első helyen áll, de egyéb-

1.

Az oszlopok az iskolák összes számának évenkénti emelkedését mutatják. Az iskolák növekvő osztottságát a kockázott és csíkos oszloprészek arányos nagyobbodása tünteti fel.

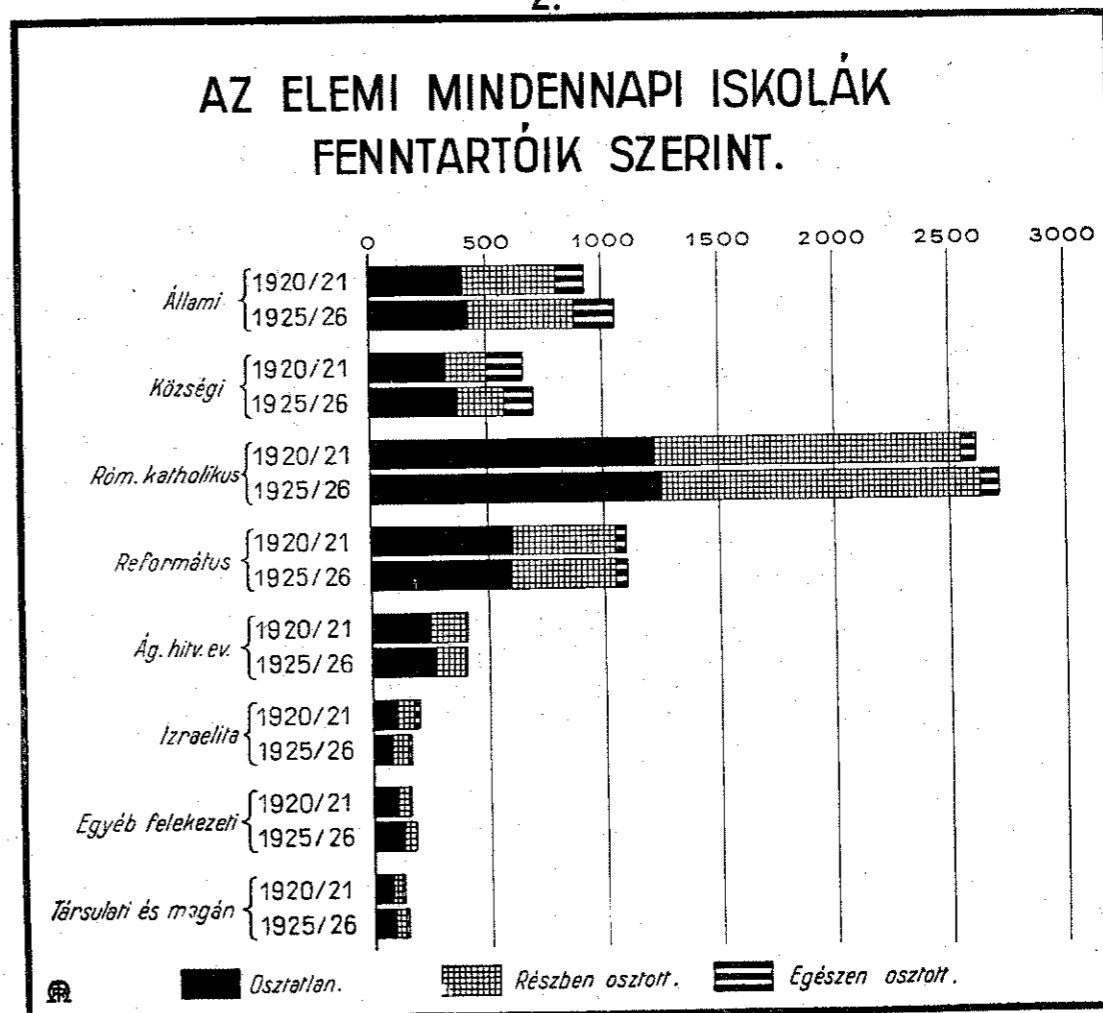
ként is legnagyobb iskolafenntartó a róm. katolikus egyház, amelynek 2713 iskolája volt, az összes iskolák 42%-a; másodsorban a református egyház következik, amelyre az iskolák 17%-a jut. A többi felekezetek közül az ág. evangélikus egyház 6%-kal, az izraelita felekezet 3%-kal, a kisebb felekezetek (gör. kath., gör. kel., unitárius, baptista) együttesen szintén 3%-kal részesülnek az iskolák számában. Az állami iskolák aránya 16%, a községieké 11%, míg a társulati és magániskoláké együttesen csupán 2%. (A részletes adatok az ismertetésünk végén levő statisztikai táblán találhatóak fel.)

A háború óta a reformátusok, evangélikusok és izraeliták kivételével, akiknél az új iskolák létesítésével előállott gyarapodást számszerűleg lerontják a megszüntetett törpeiskolák, valamennyi iskolafenntartó gyarapította iskoláinak számát; nagyobb eltolódás az állami iskolák javára mutatkozik, ami a multtal ellentétben nem annyira államosítások, mint inkább az új, elsősorban tanyai iskolák létesítésének következménye.

Az állam egyébként főképen közvetve, a nem állami iskolák segélyezése által, mozdította elő a népoktatás ügyét. A nem állami iskoláknak tekintélyes része — mintegy $\frac{4}{5}$ -e — ugyanis államsegélyt élvez.

Elemi iskoláink $\frac{9}{10}$ része *közös iskola*, ahol a fiúk és leányok együttesen részesülnek tanításban. Ezek között is találunk azonban közel 500 iskolát (a közös iskolák 8%-a), amelyekben a fiúk és leányok tanítása elkülönítve folyik. Az elkülönítés azonban a közös iskoláknak ebben a csoportjában nagyjából nem teljes, amennyiben a külön fiú- és

2.

A különböző jellegű iskolák számának arányában hosszabb vagy rövidebb oszlopok öt évi fejlődés eredményét állítják egymással szembe az osztottság fokának feltüntetésével.

leányosztályok mellett közös osztályok is állanak fenn; csupán 132 közös iskolában van mindegyik évfolyamon külön osztály a fiúk és külön osztály a leányok részére. Ettől a típustól már csak szervezési és igazgatási szempontok különböztetik meg a külön *fiúiskolákat*, amelyekben csak fiúkat és a külön *leányiskolákat*, amelyekben csak leányokat tanítanak. A fiú- és leányiskolák együttes száma 1925/26-ban 454-et tett (7%-a az összes iskoláknak) s ezek közt 209 fiúiskolát és 245 leányiskolát találunk.

Az elemi oktatás eredményessége szempontjából igen fontos az iskola *osztottsága*, vagyis az, hogy az egyes osztályok, amennyire lehet, elkülönítve taníttassanak. Ebből a szempontból három főcsoportra osztjuk az elemi iskolákat: 1. *osztatlan* iskolákra, amelyekben valamennyi osztály (tehát ahol hat osztály van, mind a hat) együttesen

részesül oktatásban, 2. részben osztott iskolákra, amelyekben két vagy több (de legfeljebb öt) osztály tanítása együttesen s ehhez mérten egy vagy több osztályé külön-külön történik s végül 3. teljesen osztott iskolákra, amelyekben minden egyes osztályt más tanító tanít.

A fiúiskolák és a leányiskolák kevés kivétellel részben vagy egészben osztottak, míg a közös iskoláknak, amelyeknek száma a hatezret megközelíti, felénél nagyobb része osztatlan. Volt ugyanis 1925/26-ban

	osztatlan	részben osztott	teljesen osztott
fiúiskola	29	108	72
leányiskola	24	121	100
közös iskola	3.149	2.548	287
összesen:	3.202	2.777	459
%-ban	50%	43%	7%

Az osztatlan iskolák aránya így, pusztán az iskolák számát tekintve, elég magas, de ha a tanulók számát is figyelembe vesszük (l. alább a tanulók adatainál), kitűnik, hogy az osztatlan iskolákra a tanulóknak csak alig 20%-a jut. Az eredmény tehát, erről az oldalról tekintve, távolról sem oly kedvezőtlen, mert a tanulók $\frac{1}{6}$ része olyan iskolába jár, amelyekben egészben vagy részben különválnak az osztályok.

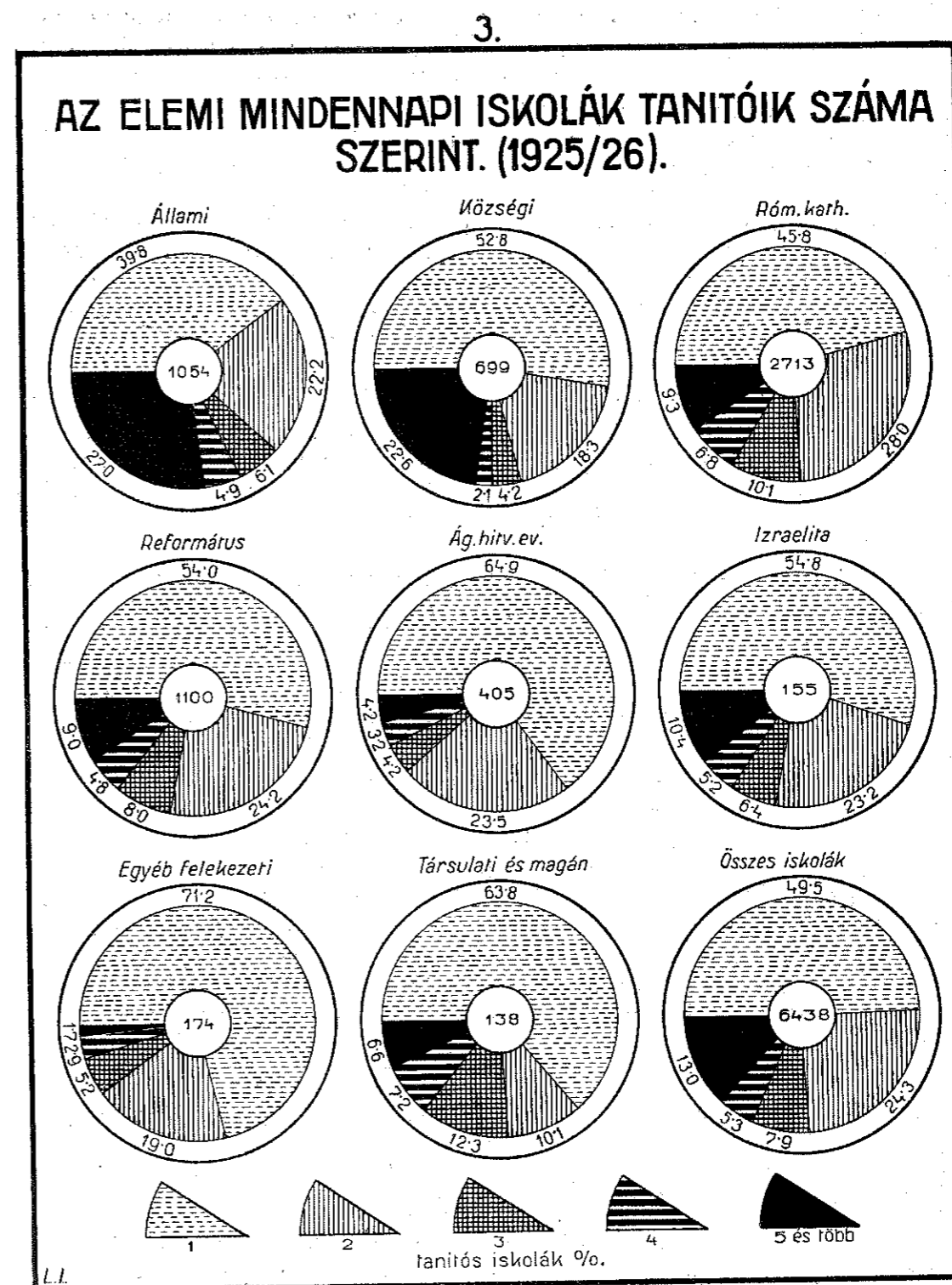
Az osztatlan iskolák százalékos aránya, jóllehet az új tanyai iskolák nagyjából ehhez a csoporthoz tartoznak, a háború óta valamelyest csökkent; hasonló jelenség figyelhető meg a részben osztott iskoláknál is, míg a teljesen osztott iskolák százalékos aránya ezzel párhuzamosan javult. (L. az 1. sz. grafikont).

A különböző jellegű iskolákon végigtekintve (l. a 2. sz. grafikont), az állami iskolák közt találunk aránylag legkevesebb (40%) osztatlan iskolát. Az állami iskolák után legkedvezőbb a helyzet a róm. kath. iskoláknál (46% osztatlan iskola). Kevésbé kedvezőek azonban a viszonyok ebben a tekintetben a községi (53%), a református és az izraelita iskoláknál (54–55%) s még kevésbé a társulati és magán-, továbbá az ág. evangélikus, valamint az egyéb felekezeti iskoláknál (64, 65, illetve 71% osztatlan iskola).

Az állami iskolák ezenkívül a teljesen osztott iskolák magas arányszámával (17%) is kiválnak, bár ebben a tekintetben a községi iskolák után sorakoznak, amelyeknél 19% esik a teljesen osztott iskolákra. Ezzel szemben — eltekintve az izraelita, valamint a társulati és magániskoláktól, amelyekben 9–10%-ot tesz a teljesen osztott iskolák aránya — a többi (felekezeti) iskolák sorában alig néhány százaléki teljesen osztott iskolát találunk.

Adataink az osztálytanítók száma szerint is csoportosítják az iskolákat s így az iskoláknak tanítóval való ellátottságáról is pontos képet nyerhetünk. (L. a 3. sz. grafikont.) Minthogy az osztatlan iskolák elenyészően csekély kivétellel egy tanítóval működnek, mondhatni, hogy az «osztatlan iskola» és «egy tanítós iskola» fogalma egybeesik. Az egy tanítós iskolák száma tehát közel 50%, ezzel szemben a hat, illetőleg több osztálytanítóval működő iskolák száma közel 10%-ot tesz, tehát arányuk nagyobb, mint amennyi a teljesen osztott iskoláké (7%), minthogy a részben osztott iskolák közt is vannak olyanok, amelyek ilyen nagy, a külön osztályok számát felülmúló tanítói létszámmal működnek. Így 40% marad a 2–5 tanítóval működő iskolákra.

Az egy tanítós iskoláknak a különböző jellegű iskoláknál megfigyelhető arányszámai — kis eltéréssel — ugyanazt a képet nyújtják, mint az osztatlan iskoláknál ismertetett hasonló arányszámok (l. fentebb). A két tanítós iskolákra az összes iskoláknak közel $\frac{1}{4}$ része jut. Ezeknek az iskoláknak az aránya a róm. kath. iskoláknál a legnagyobb (28%), elég magas a református, az ág. evangélikus és az izraelita iskoláknál is (23–24%), míg az egyéb felekezeti, a községi, valamint a társulati és magániskoláknál jóval alacsonyabb

Ez a tábla azt tünteti fel, hogy a különböző jellegű iskolák nagyság (tanítók száma) tekintetében hogyan oszlanak meg. A körbe írt számok az iskolák számát, a körcikkek mellé írt számok pedig az 1, 2, 3, 4 és 5 vagy ötön felüli tanítóval bíró iskoláknak az illető jellegben elfoglalt százalékát mutatják.

(19, 18, illetve 10%). Az állami iskolák közt is elég sok (22%) két tanítós iskolát találunk, de tekintetbe kell vennünk, hogy az állami iskoláknál az egy tanítós iskolák arányszáma a többi iskolákéhoz viszonyítva a legkedvezőbb (40%). A három tanítós iskolák aránya 8%, a négy tanítós iskoláké pedig 5%. Az iskolák jellege szerint természetesen itt is különbözők az arányszámok; a társulati és magániskoláknál aránylag legkedvezőbb a 3—4 tanítós iskolák arányszáma, de elég magas a róm. kath., valamint az izraelita iskoláknál is.

Különös figyelmet érdemelnek a nagyobb (öt, illetőleg több tagból álló) tanítószemélyzettel működő iskolák adatai. Az összes iskoláknak 13%-a tartozik ebbe a csoportba. Az állami iskoláknál azonban ez az arányszám jóval magasabbra — 27% — emelkedik fel és a községi iskolák sem maradnak ennek sokkal mögötte (23%), míg a többi iskolák egyes csoportjainál már jóval kisebb — 2—10% között váltakozik — az öt vagy több osztálytanítós iskolák aránya.

Az öt év alatt előállott változásokat is megfigyelve, az 1920/21. tanévhez képest az egy tanítós iskolák arányának némi apadásával szemben a két tanítós iskolák arányánál látunk emelkedést. Ez az eltolódás, mely a tanítóval való ellátottság javulásának a jele, az állami iskolákon kívül — bár kisebb mértékben — a községi, a róm. kath. és a református iskoláknál, tehát a legjelentősebb iskolafenntartók intézeteinél egyformán észlelhető.

Az iskolák $\frac{9}{10}$ -e, tehát túlnyomó részük, hat évfolyamú. Nagyobb számmal (6%) szerepelnek még a négy évfolyamú iskolák, míg az öt, nemkülönben az 1—3 évfolyamú bíró iskolák csupán 2—2%-ot képviselnek. A háború után következő években — 1922/23-ig — a hat évfolyamú iskolák száma állandóan fogyott, minthogy az iskolafenntartók több olyan iskolánál, amelyeknél a helyi oktatási viszonyok feleslegessé tették, megszüntették a legfelső két évfolyamot. Az 1922/23. tanévtől kezdve viszont, minthogy a tanyákon, illetőleg kisebb községekben leginkább teljes hat évfolyammal bíró, osztatlan iskolák nyíltak meg, gyarapodott a teljes (hat évfolyamú) mindennapi iskolák száma (85%-ról 91%-ra) s ezzel szemben a négy, illetve kevesebb évfolyammal működő iskoláké 10%-ról 7%-ra, az öt évfolyamúaké pedig 5%-ról 2%-ra apadt.

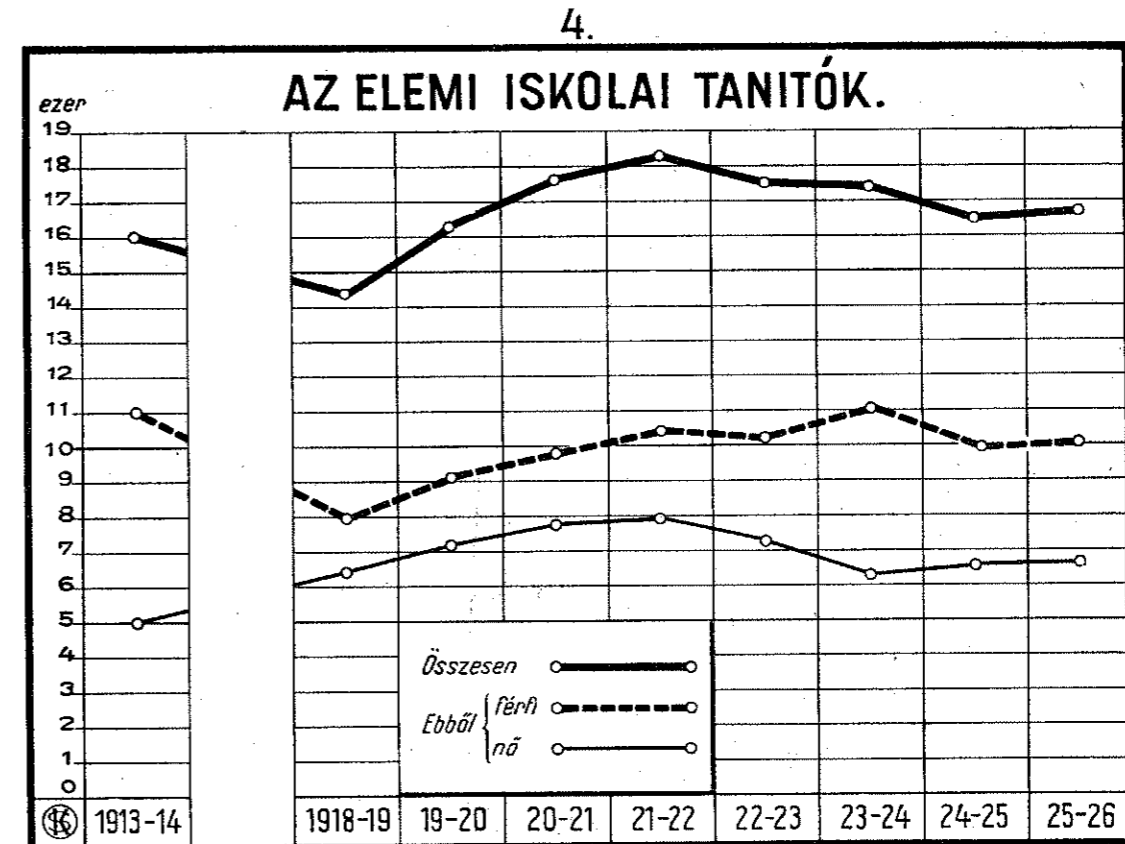
Az elemi iskolai oktatás javulására mutatnak a szorgalmi időre vonatkozó adatok. A háború alatt és után elemi oktatásunk ugyanis sokat szenvedett a szorgalmi idő megrovidítése miatt; az 1918/19. tanévben az iskoláknak közel fele (44%) 8 hónapnál rövidebb ideig működött, míg az iskoláknak kisebb (36%-ot tevő) részében 8—9 hónapig folyt a tanítás s így csak $\frac{1}{5}$ részük tartotta be a teljes — 9 hónapnál hosszabb — szorgalmi időt. A későbbi évek folyamán fokozatosan javult a helyzet, a teljes szorgalmi időt egyre több és több iskola tartotta be és párhuzamosan ezzel csökkent a rövidebb ideig működött iskolák száma. Az iskolák közül ugyanis

	1921/22-ben	1922/23-ban	1923/24-ben	1924/25-ben	1925/26-ban
8 hónapnál rövidebb ideig működött ...	12%	7%	5%	4%	4%
8—9 hónapig működött... ..	24%	17%	18%	18%	13%
9 hónapnál hosszabb ideig működött...	64%	76%	77%	78%	83%

A 8 hónapnál kevesebb ideig működött iskolákra nézve a szorgalmi idő megrovidítésének okait is ismerjük. Eszerint 272 ilyen iskola közül 69 ragályos vagy fertőző betegség, 70 iskola helyiség- vagy tanítóhiány, 72 iskola a tanítás késői megkezdése vagy (ritkább esetben) korai befejezése miatt, 61 pedig egyéb okból (illetőleg az elsorolt akadályozó körülmények együttes fellépése miatt) volt kénytelen a megszabottnál rövidebb ideig működni.

2. A tanítók. Magyarország régi területén az összes elemi iskolákban a háború előtt (1913/14-ben) kerek számban 35 ezer tanító működött. A háború alatt ez a létszám jelentékenyen megcsappant, 35 ezer főről mintegy 28 ezerre, minthogy a tanítók javarésze a harctéren kellett teljesítenie kötelességét. A háború későbbi folyamán ugyan volt némi utánpótlás, de a létszám még így is alig közelítette meg a 30 ezer főt.

Az említett 35 ezer főből a mai területre 16 ezer (azaz 46%) esik s így a tanítószemélyzetben az ország szétdarabolása folytán szenvedett veszteség jóval kisebb, mint az iskolák számában beállott veszteség. Tekintetbe véve a háború alatt beállott csökkenést, érthető, hogy a háború után a mai területen az 1913/14. tanévi említett 16 ezer főnél jóval kisebb számú — 14 és fél ezernyi — tanítószemélyzet állott a népoktatás szolgálatában. A szünetelő iskolák újra megnyitása, valamint a hadbavonult tanítóknak

A vonalak a tanítók számának emelkedését, illetőleg csökkenését mutatják tanévenként. A férfitanítókat a szaggatott, a nőket a vékony vonal külön is feltünteti.

a visszatérése következtében azonban innen kezdve állandóan emelkedett a létszám és a következő évben már elérte, azután pedig meg is haladta az említett békebeli létszámot s 1921/22-ben már 18.328 főt számlált a tanítószemélyzet, ami meglehetősen magas szám, több mint felerésze a békében az egész Magyarországon működött személyzetnek. Ennek az erős növekedésnek legfőbb oka a menekült tanítóknak az elszakított területekről való beözönlése. Népoktatásunkra nézve — csupán erről az oldalról tekintve a dolgot — ez a körülmény nem is volt hátrányos, minthogy a tanítóval való ellátottság tekintetében egyszerre kedvezőbb lett a helyzet, mint a múltban bármikor volt. A tanítószemélyzet számának ilyen módon megduzzadása azonban, amint ez a közszolgálat egyéb ágainál is tör-

tént, maga után vonta a visszahatást s ezután (1922/23-tól kezdve) a szanálással kapcsolatos létszámcsoökkentés következtében évről-évre apadt a tanítók száma (három év alatt 10%-kal) és csupán az 1925/26. tanévben látunk itt némi emelkedést, amikor az új iskolák felállítása, majd a tanulók számának emelkedése már ismét szükségessé tette a létszám szaporítását.

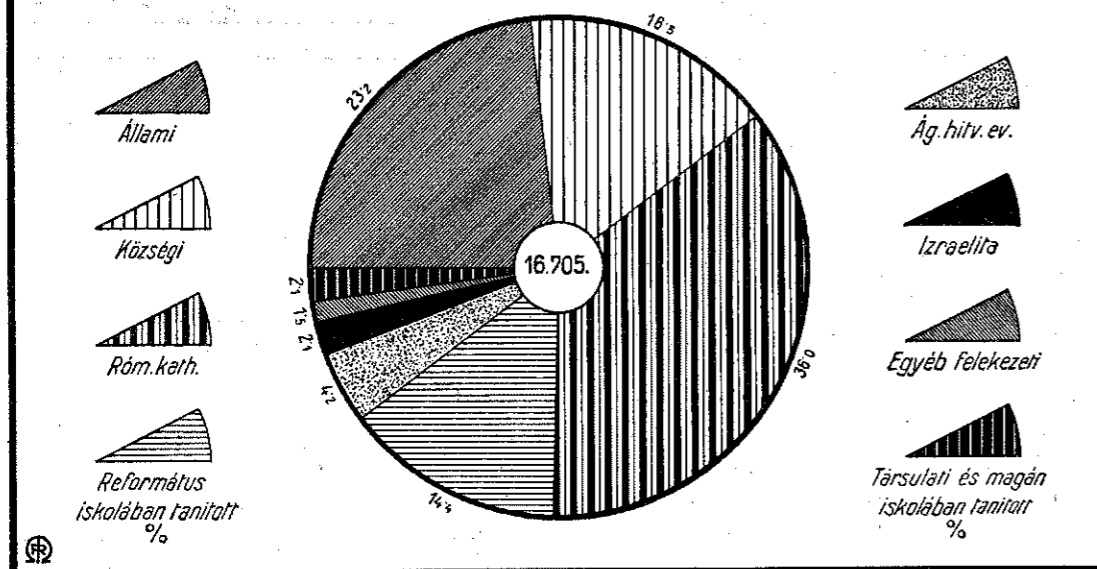
A tanítók létszámának ezt az alakulását a 4. sz. grafikon, a tanítók 1925/26. tanévi létszámának (16.705) a különböző jellegű iskolák közt való megoszlását viszont az 5. sz. grafikon szemlélteti. Ez utóbbi szerint a tanítók 36%-a jut a róm. kath., 23%-a az állami, 17%-a a községi, 14%-a a református és a hátralevő 10%-a a többi felekezeti, illetve a társulati és magániskolákra.

Az elemi iskolai tanerők között csak elvétve akad (mindössze 49) olyan, akinek csak mellékfoglalkozása az elemi iskolai tanítás. Ezzel szemben igen sok az olyan tanító, aki a mindennapi és továbbképző népiskolákon kívül másutt is tanít (főleg iparostanonciskolában) vagy egyéb tiszteletet tölt be, legtöbbször a kántorságot.

A 4. sz. grafikon a tanítók *nem szerint* való megoszlásáról is tájékoztat. A nők arányszáma hatvan év óta állandóan emelkedik s különösen a háború alatt szökött fel, amikor a háború előtti 32%-kal szemben már a feles arányt is megközelítette. A háború után is még közel 45% volt. Innen kezdve, főleg a létszámcsoökkentés következtében, évről-évre fokozatosan csökkent ez az arány, úgyhogy 1923/24-ben már csak 36% volt a nők részesedése. A következő két tanévben ismét több női tanerő kapott alkalmazást s ezzel arányszámuk 40%-ra emelkedett.

5.

A TANÍTÓK AZ ISKOLÁK JELLEGE SZERINT (1925/26).

Az elemi iskolai tanítók összes számából a különböző jellegű iskoláknál működők hányadát a körkettek százaléka szerint mutatják.

A tanítók személyi adatait tovább vizsgálva, 3% egyházi egyént is (kevés kivétellel apáca) találunk köztük. Ebben a tekintetben a háború óta alig változott az arány. Anyanyelvre nézve a tanítóknak alig 1%-a nem magyar anyanyelvű, de ezeknek is a legnagyobb része (hat kivétellel) tud magyarul. Vallási megoszlásukat túlnyomó részben már az iskolák nagy többségének hitfelekezeti jellege határozza meg. Az állami és községi tanítók vallási hovatartozása is majdnem mindig a tanulók vallási arányszámához igazodik, innen van, hogy a tanítók vallási megoszlásának arányszámai (67% róm. kath., 20% református, 7% ág. evangélikus, 3% izraelita és 3% egyéb) alig mutatnak eltérést a lakosság országos arányszámaitól. A róm. kath.-ok jelentéktelenül (3,5%-kal) magasabb és az izraeliták (2,9%-kal) kisebb arányszáma a róm. kath.-ok nagyobb tömegében s az izraeliták igen erős szétszórtóságában leli magyarázatát.

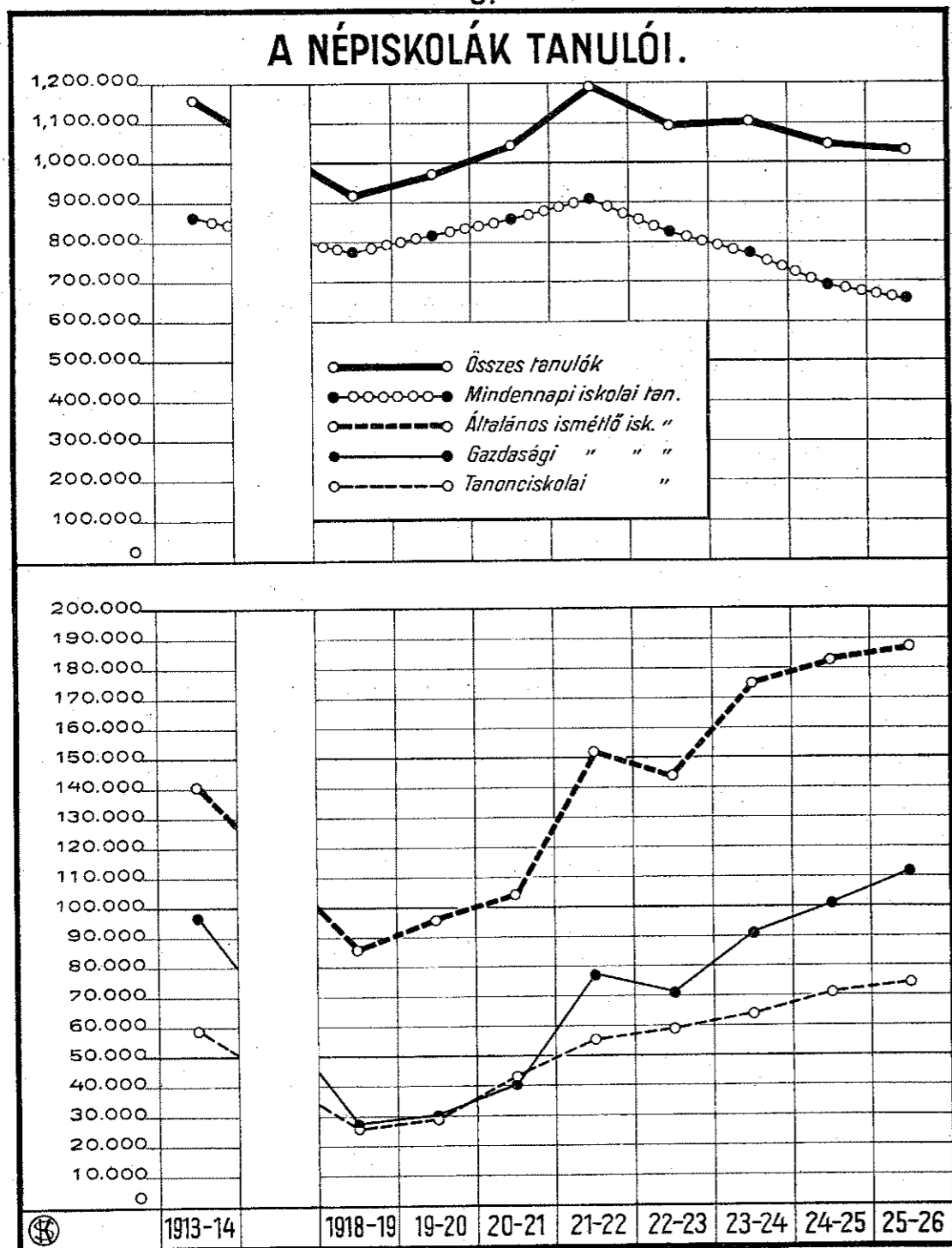
Az igazgatók vagy igazgatással megbízottak száma 8%-ot tesz az összes tanítószemélyzetben. Ezenkívül a rendes tanítókra 88%, a többi (helyettes, megbízott, óraadó) tanítókra pedig 4% jut. Azoknak száma, akiknek nem elemi iskolai tanítói, hanem más (polgári iskolai tanári, zene- vagy énektanári) oklevelük van, az összes tanítók közt nem éri el a 2%-ot.

3. A *tanulók*. A mindennapi iskolák *tanulóinak* száma a háború előtt (1913/14-ben) Magyarország régi területén megközelítette a két milliót. Ebből a nagy számból a mai területre 44% azaz 860 ezer tanuló jut. Ez az arány elég kedvező, ha tekintetbe vesszük, hogy a régi Magyarország népességéből nem egészen 42% esik a mai területre. Viszont a megmaradt iskolák arányával téve összehasonlítást, látható, hogy a tanulók számában (éppúgy, mint a tanítókéban) beállott veszteségünk az iskolák számában kifejezett veszteségnél jóval kisebb, ami onnan ered, hogy népesebb iskoláink nagyobb számmal maradtak meg a mai területen.

A háború megkezdését követő tanévben a hiányosabb beiskolázás miatt mintegy 12–13%-kal csökkent a mindennapi iskolai tanulók száma és — bár később javult a helyzet — a békeévek színvonalát nem érte el. A háború után (1918/19-ben) a megmaradt területen (az ideiglenes megszállás alatt volt déli megyerészek tanulói nélkül, de viszont a nyugatmagyarországi tanulók beszámításával) 776 ezer tanuló járt mindennapi iskolába. A déli vármegyék (Somogy, Baranya, Bács, Csongrád) megszállott részének felszabadulása után az 1921/22. tanévig ez a létszám 905 ezerig emelkedett, minthogy eddig a tanévig a mindennapi iskolai tanulók létszáma, túlnyomó részben azokban az években (1910–1915.) született gyermekekből került ki, amely években még általában magas (ezer lélekre 34–36) volt a születési arányszám. (Az 1915. év második harmadától kezdve ugyan már apadt a születések száma s ezzel kapcsolatban az 1921/22-ben I. osztályba felvett tanulók száma is, de ez a körülmény még a II–VI. osztályok gyarapodásával szemben elenyésző hatású volt.) Innen kezdve a következő tanévekben már az 1916–1918. években született gyermekek kerültek beiskolázásra s ezekben az években a születési arány a háború miatt jóval alacsonyabb (ezer lélekre 16–17) volt. Így az I. osztályú tanulók s ezzel kapcsolatosan — a háború szomorú utóhatásaként — az összes tanulók száma is évről-évre csökkent. (Erről a 6. sz. grafikon nyújt egyébként szemléltető képet.) Az az emelkedés, amely a tanulók számában 1921/22-ig jelentkezett, közel 17%-nak felel meg, viszont az azóta (1925/26-ig) előállott visszaesés már több mint 27%-ot jelent. Amíg 1921/22-ben egy iskolára átlag 144, 1925/26-ban már csak 102 tanuló jutott.

Az ezután következő tanévekben ezzel szemben a tanulók számának emelkedése várható, részben azért, mert a születések száma a háború után emelkedett (1925/26-ban, amikor az 1919. évben született gyermekek jórésze már iskolába került, az I. osztályú tanulók száma már növekedést mutat s innen kezdve a gyarapodási hullámnak mindig

6.

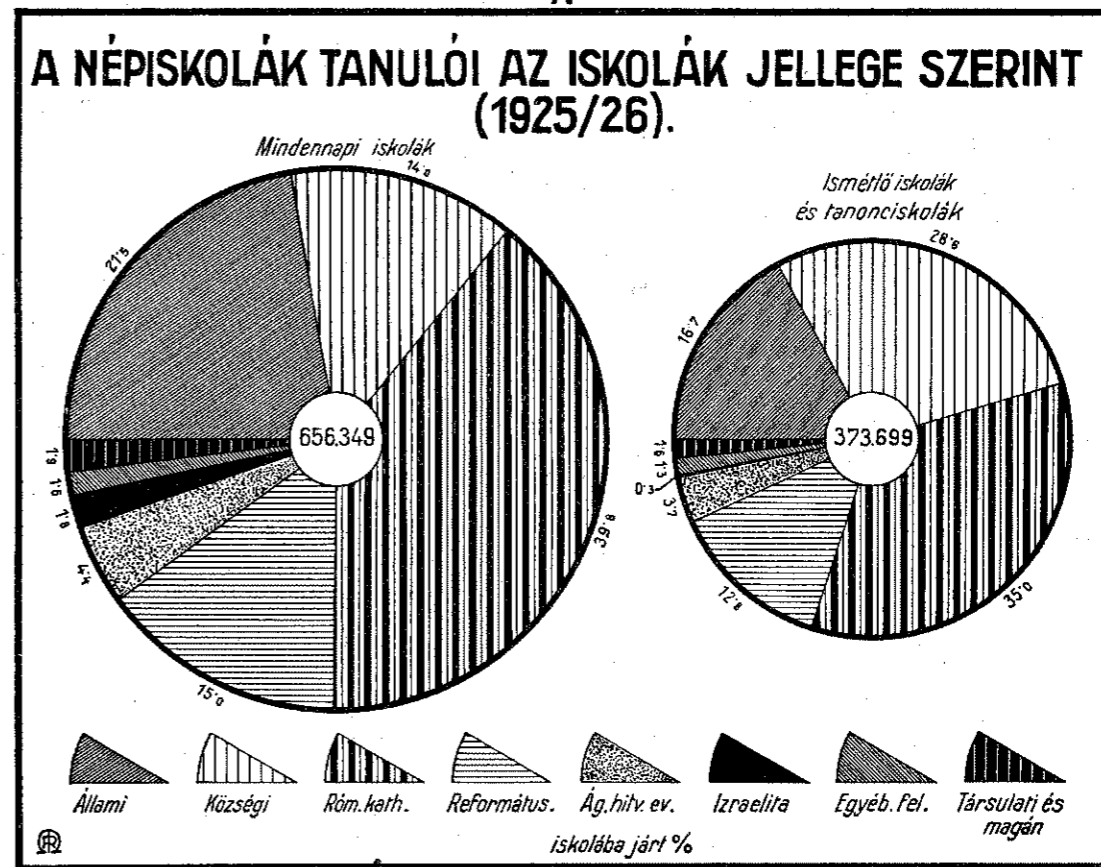

A mindennapi és ismétlő tankötelesek száma a különböző fajú és fokú népiskolákban tanévenként. A fejlődést a továbbképző iskolák vonalainak emelkedése mutatja. A mindennapi tanulók száma 1921/22-től a háború miatt csökkent.

egy osztállyal feljebb kell jutnia), részben pedig azért, mert a beiskolázás 1923 óta évről-évre javul. Ezek a körülmények tehát szükségessé teszik, hogy a tanulóknak az 1931/32. tanévig várható állandó emelkedésével párhuzamosan a tantermek és tanítók száma is emelkedjék.

A tanulókról szóló adataink az *iskolai év végére* vonatkoznak. Az iskolai év elején a létszám lényegesen nagyobb, mint a tanév végén. Ebben mindenesetre része van annak is, hogy időközben a nyilvános tanulók egy kis része magántanuló lesz, hasonló kis hányad esik a tanév folyamán elhaltakra is; az iskolai év elején és végén meglevő létszám közt mutatkozó, együttréve közel 3%-os különbséget azonban túlnyomórésztben mégis arra

7.

A két kör az elemi iskolák mindennapi és ismétlőtagozatába beírt tanulók tömegeit mutatja, a körök pedig ezeknek a különböző jellegű iskolák közötti megoszlását százalékban tüntetik fel.

vezetendő vissza, hogy az 1921. évi XXX. tc.-nek az a rendelkezése, hogy a tankötelezettség folytán a hat évfolyamos mindennapi iskola teljes elvégzése a tizenkettedik életév betöltésétől függetlenül kötelező, a gyakorlatban még sok helyütt most sincs megfelelően végrehajtva. A kimaradt tanulók aránya, mely a háború alatt 5%-ot is elért, a háború után fokozatosan csökkent. Az iskolai év végén megállapított létszámban a magántanulók is bennfoglaltatnak. Ezek száma kerekén 3 ezer, az összes tanulók 4%-a.

Meg kell itt emlékeznünk az évközi vándorlásokról, bár ezeknek csupán az egyes iskolákra nézve van jelentőségük, az országos eredményekre nincs befolyásuk. A más iskolába

átment tanulók száma eszerint az 1925/26. tanévben 42 ezret tett, ami a nyilvános tanulók 6%-ának felel meg.

A tanulóknak a különböző jellegű iskolák közt való megoszlására a 7. sz. grafikonunk mutat rá. Összehasonlítva ezeket az adatokat a tanítók számának már ismertetett (l. 5. sz. grafikon) hasonló megoszlásával, megállapíthatjuk, hogy a felekezeti iskolákban, ellentétben az állami, községi stb. iskolákkal, a tanítók száma a tanulók számához képest alacsony.

A tanulók *nem szerint* való megoszlása a népesség megfelelő korosztályának (azaz a 6—11 éveseknek) hasonló megoszlásához igazodik. A 6—11 éves gyermekek között az 1920. évi népszámlálás adatai szerint a két nem éppen feles arányban szerepelt, míg a tanulók közt a fiúk és leányok 1925/26-ban 51—49%-os arányban oszlottak meg, minthogy a háború után a fiúknak egyébként is állandóan mutatkozó születési többlete még emelkedett. A fiúk kedvező arányszáma így csak részben tudható be a fiúk általában jobb beiskolázásának. A régi nagy különbségek a két nem beiskolázása körül ezzel megszűntnek tekinthetők.

A *kor szerint* való megoszlást feltüntető adataink szerint az 1925/26. tanév elején a mindennapi iskolai tanulók 94%-a a mindennapi tanköteles korban volt; a 6 évesnél fiatalabbak aránya 1%-nál több, a 11 évesnél idősebbeké pedig 5%. A korábbi évekkel hasonlítva össze adatainkat, azt találjuk, hogy a mindennapi tanköteles korban alul és azon felül levő tanulók száma jelentékenyen növekedett. A 6 évesnél fiatalabbak arányszáma azért emelkedett, mert 1925/26-ban már az 1919-ben születettek kerültek beiskolázásra, amikor a születések száma — legalábbis az év második felében — emelkedett s ez az első osztály megduzzadását s egyúttal a legfiatalabb korév arányának emelkedését vonta maga után.

Viszont a másik — a 11 évesnél idősebbeket magában foglaló — korosztály arányának növekedése a tanulási viszonyok javulásának, a szigorúbb beiskolázásnak s a tankötelezettség meghosszabbításának tulajdonítható. 1918/19-ben a mindennapi tanulóknak csak 1%-a töltötte be 11 életévét, míg a viszonyok javulásával az idősebb tanulók kimaradása egyre ritkább, sőt a korábban kimaradtak közül is sokan igyekeztek pótolni az elmulasztott mindennapi iskolai tanulmányokat. A 11 évet már túlhaladott tanulók aránya tehát évről-évre nőtt s 1925/26-ban az 5%-ot érte el.

A tanulóknak *osztályok szerint* való megoszlását az 1920/21—1925/26. iskolai évekről a 8. sz. grafikonon külön is bemutatjuk.

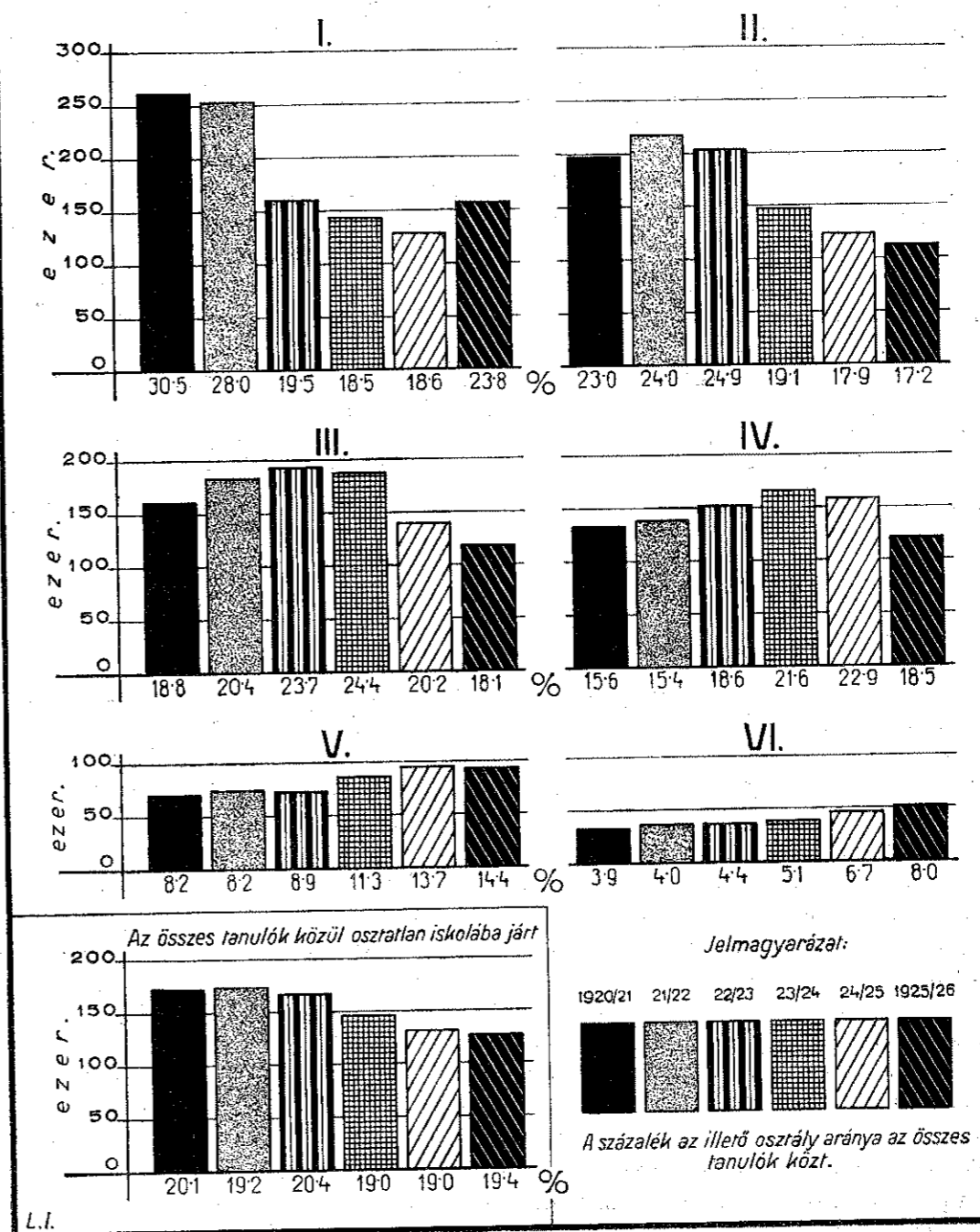
Ha az adatok olyan korcsoporthoz tartozó gyermekekre vonatkoznak, amelyben a születések száma évenként nagyjában egyforma volt, ez esetben igen éles világot vet az osztályonként való megoszlás statisztikája a tanítás és a beiskolázás eredményességére. A bemutatott hat tanév közül azonban csak az első (1920/21) év tekinthető némileg normálisnak, bár a háborús mulasztások és a forradalmi zavarok a tanulók szabályos haladását annyira akadályozták, hogy e tanév sem tekinthető teljesen jellemzőnek. E tanévben az osztályonként való megoszlás nemek szerint a következő:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
fiú.....	133.531	100.062	82.496	68.412	36.351	17.226
leány.....	127.730	97.168	78.820	65.437	33.857	15.851
a fiúk %-a	30·1	22·8	19·4	15·5	8·3	3·9
a leányok %-a	30·7	23·3	18·9	15·6	7·9	3·6

A fiúk összes száma 20.000-rel nagyobb ugyan a leányokénál, a magasabb osztályokból való elmaradásuk azonban (ellentétben a multtal, amidőn a leányok hamarabb kimaradtak

8.

A MINDENNAPI ISKOLAI TANULÓK OSZTÁLYOK SZERINT.

A mindennapi elemi iskola 6 osztályának benépesülése 6 egymásután következő iskolai évben. Az oszlopok magassága az egyes osztályokba járók számát ezekben, az oszlopok alá írt számok pedig azt mutatják, hogy az egyes osztályokba járók hány százalékát teszik az azon évbéli összes tanulóknak. A balsarokban lent az osztatlan iskolába járók tömege és százaléka van ábrázolva.

az iskolából) nagyjában egyező fokozatot mutat. Az alsóbb osztályok létszámát fel-duzzasztják a tanítás eredménytelensége miatt visszatartott tanulók, a három felső osztály pedig már vigasztalanul néptelen.

Az 1921/22. tanévtől kezdve a háborús évek születési csökkenése az egyes osztályok benépesülésének arányát teljesen megzavarja. Láthatjuk az említett 8. sz. grafikonon, hogy az I. osztályú tanulók száma az 1921/22. tanévtől kezdve, amikor jelentkezett az 1915-ben megcsappant születések hatása, évről-évre fogy, míg az 1925/26. tanévben beáll a fordulat és az 1919. évi, már említett születési gyarapodás folytán nagyobbodik az I. osztályú tanulók száma. Ez a hullámvölgy aztán végigvonul a többi évfolyamokon is; 1922/23-ban már a II., 1923/24-ben a III., 1924/25-ben a IV. s 1925/26-ban már az V. osztályú tanulók száma is apad a megelőző tanévhez képest. Az 1925/26. tanévben az I. osztályú tanulók száma emelkedik, de a II—V. osztályúaké még mindig alacsonyabb a normálisnál. (Ez az emelkedés — a hullámhegy — azután 1926/27-ben eléri a II. osztályt s innen kezdve évről-évre egy-egy magasabb osztályon megy át s ezzel párhuzamosan a hullámvölgy, amit a születések csökkenése okozott, eltűnik.) A 8. sz. grafikonon közölt százalékos számokból, amelyek az egyes osztályoknak a tanulók összes számában való arányát mutatják, egyébként az is megállapítható, hogy az 1920/21. tanévben, amikor még normális volt a megoszlás, az osztályokon felfelé menve fokozatosan csökken a létszám s ugyanez volt a helyzet a következő tanévben is, bár az I. és a II. osztály közt a különbség ekkor már jelentékenyen kisebbedett, míg 1922/23-ban a II., 1923/24-ben a III. és 1924/25-ben a IV. osztályban volt a legtöbb tanuló (25, 24, illetve 23%), 1925/26-ban pedig ismét az I. osztály érte el a többséget (24%), hogy aztán innen kezdve fokozatosan helyreálljon a normális állapot és néhány év múlva (1930/31-ben) — ha más akadályozó körülmények nem lépnek fel — az összes hat évfolyam létszáma a régi, népesebb színvonalon álljon és ismét az 1920/21. tanévihez hasonló, de az időközben javult beiskolázás következtében egyenletesebb, felfelé menve enyhébben csökkenő osztálymegoszlást találjunk.

Az osztályok szerint való megoszlással kapcsolatban megemlékezhetünk az *osztatlan iskolába járó tanulókról*, akik bár évfolyamonként más-más tanítási anyagra, de mégis együttesen taníttatnak. Az osztatlan iskolákra, amint már említettük, a tanulóknak alig 1/5 része jut. (L. a 8. sz. grafikont.) Az 1922/23. tanév óta a tanulók összes számának apadásához mérten az osztatlan iskolába járó tanulók száma is csökkent.

A tanulók *anyanyelv szerint* való megoszlása kevés változatosságot mutat. A magyar anyanyelvűeken kívül közel 9% a nemzeti kisebbségekhez tartozó tanulók aránya s ebből nem egészen 6% a német, 2% a tót s jó 1% a más anyanyelvűekre esik. Itt említjük, hogy a tanulók 6%-a olyan iskolákba járt, amelyekben a szülők kívánságához képest teljesen vagy részben a kisebbségek nyelvén tanítottak.

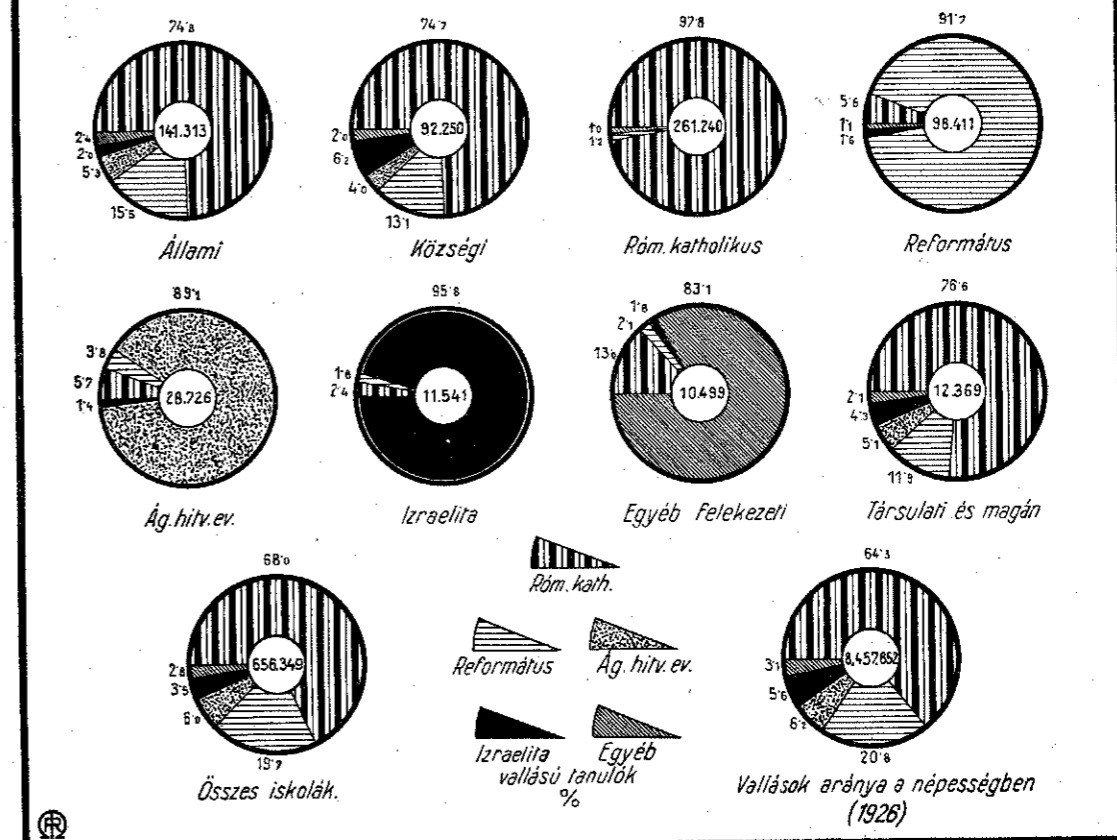
Változatosabb képet mutat a *vallás szerint* való tagozódás, miért is az idevonatkozó adatokat két külön (a 9. és 10. sz.) grafikonon szemléltetjük.

Az előbbi grafikon alapján megállapíthatjuk, hogy a róm. kath. tanulók aránya kedvezőbb (közel 4%-kal magasabb) a népességben elfoglalt aránynál, míg a többi vallás-felekezethez tartozók aránya kedvezőtlenebb (kevesebb) annál. Összehasonlítást téve öt évre visszamenőleg (az 1920/21. tanévvel), a róm. kath. tanulók arányában emelkedést is látunk, a többi — különösen az ág. evangélikus és főképp az izraelita — vallású tanulók arányának csökkenésével szemben. Ez a jelenség három azonos irányban ható okra vezethető vissza: a katolikus népesség nagyobb szaporodási arányára, kedvezőtlenebb anyagi helyzetére, amely miatt aránylag kevesebb gyermeket külső középiskolákba, végül arra, hogy a katolikus népesség iskolahiánya nagyobb lévén, a bajok orvoslásával egyre több, eddig be nem iskolázott katolikus gyermek részesül oktatásban.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a tanulók vallási megoszlásának az összes népesség hasonló megoszlásával való összevetéséből a különféle vallású tanulók jobb vagy kevésbé jó beiskolázására nézve csak az esetben vonhatnánk le egyenes következtetést, ha ismernénk (adatunk pedig erre nézve nincsen) a 6—11 éves gyermekeknek vallás szerint való tagozódását az 1926. év közepén. Valószínű azonban, hogy a róm. katolikusok közt nagyobb szaporodási arányszámuk miatt az alacsonyabb korosztályokban

9.

A MINDENNAPI ISKOLAI TANULÓK VALLÁSA A KÜLÖNBÖZŐ JELLEGŰ ISKOLÁKBAN (1925/26).

A különböző jellegű iskolák tanulóinak vallási megoszlását a körcikkek százalékban tüntetik fel. A körbe írt szám az iskolák teljes tanulólétszámát mutatja.

magasabb, míg a reformátusoknál s még inkább az ág. evangélikusoknál kisebb szaporodási arányszámuk miatt alacsonyabb a 6—11 éves gyermekek aránya, mint amennyi az illető vallásfelekezet aránya az *összes* népességben. A róm. katolikusoknál az 1921—24. évek átlagában ezer lélekre számítva 31, a reformátusoknál 29 és fél, az ág. evangélikusoknál 27 volt a születési arány. Legmagasabb — 42 — a gör. katolikusok születési arányszáma s ehhez képest a gör. katolikus tanulók aránya tényleg emelkedett is az utolsó öt év folyamán.

A tanulók *vallási* megoszlását a különböző jellegű iskolákban külön-külön megfigyelve (l. a 9. sz. grafikont), a következőket állapíthatjuk meg. A nem felekezeti (állami, községi, társulati és magán-) iskolákban a róm. katolikusok aránya (a tanulók $\frac{3}{4}$ része) a népességi arányt jóval felülmúlja s ezzel ellentétben a többi vallásfelekezetekhez tartozó tanulók (különösen szembevetve ez a reformátusoknál) a népességi aránynál kisebb százalékban szerepelnek a tanulók közt. (Kivételt itt csak a községi iskolába járó izraelita tanulóknál látunk, akiknek arányát Budapest és a városok iskolái emelik magasabbra. A felekezeti iskolákban természetesen a megfelelő vallású tanulók vannak túlsúlyban s ehhez képest

a róm. kath. iskolákban ... 97% róm. kath.,
a református iskolákban ... 91% református,
az ág. evangélikus iskolákban 88% ág. evangélikus,
az izraelita iskolákban ... 95% izraelita

tanulót találunk. A többi (a 9. sz. grafikonon egy csoportba foglalt) felekezeti iskolák közül kiemelhetjük még a gör. kath. iskolákat (tanulók 82%-a gör. kath. és 14%-a róm. kath.), valamint a gör. kel. iskolákat (tanulók 96%-a gör. kel. vallású).

A vallási megoszlásra vonatkozó másik (10. sz.) grafikon arra nézve nyújt áttekinthető képet, hogy a tanulók milyen mértékben látogatják a különböző jellegű iskolákat. Adataink szerint 1925/26-ban az összes elemi iskolák

446 ezer róm. kath. tanulója közül ... 57% róm. kath.,
129 ezer református tanulója közül ... 69% református,
39 ezer ág. evangélikus tanulója közül 65% ág. evangélikus,
23 ezer izraelita tanulója közül ... 47% izraelita

jellegű elemi iskolába járt. A többi felekezetek közül megemlíthetjük itt is a gör. katolikus tanulókat (összesen 15 ezer), akiknek 51%-a járt gör. kath. iskolába és a görög keleti tanulókat (összesen 2 ezer), akiknek 46%-a nyert oktatást a görög keleti iskolákban.

A tanulóknak az a fennmaradó része viszont, amelyik nem a saját felekezetéhez tartozó iskolában részesül tanításban, túlnyomórészt az állami és községi iskolákat veszi igénybe. Ilyenformán

a róm. kath. tanulók közül további 24% állami és 15% községi,
a református tanulók közül további 17% " " 9% "
az ág. evangélikus tanulók közül további 19% " " 10% "
az izraelita tanulók közül további 12% " " 25% "

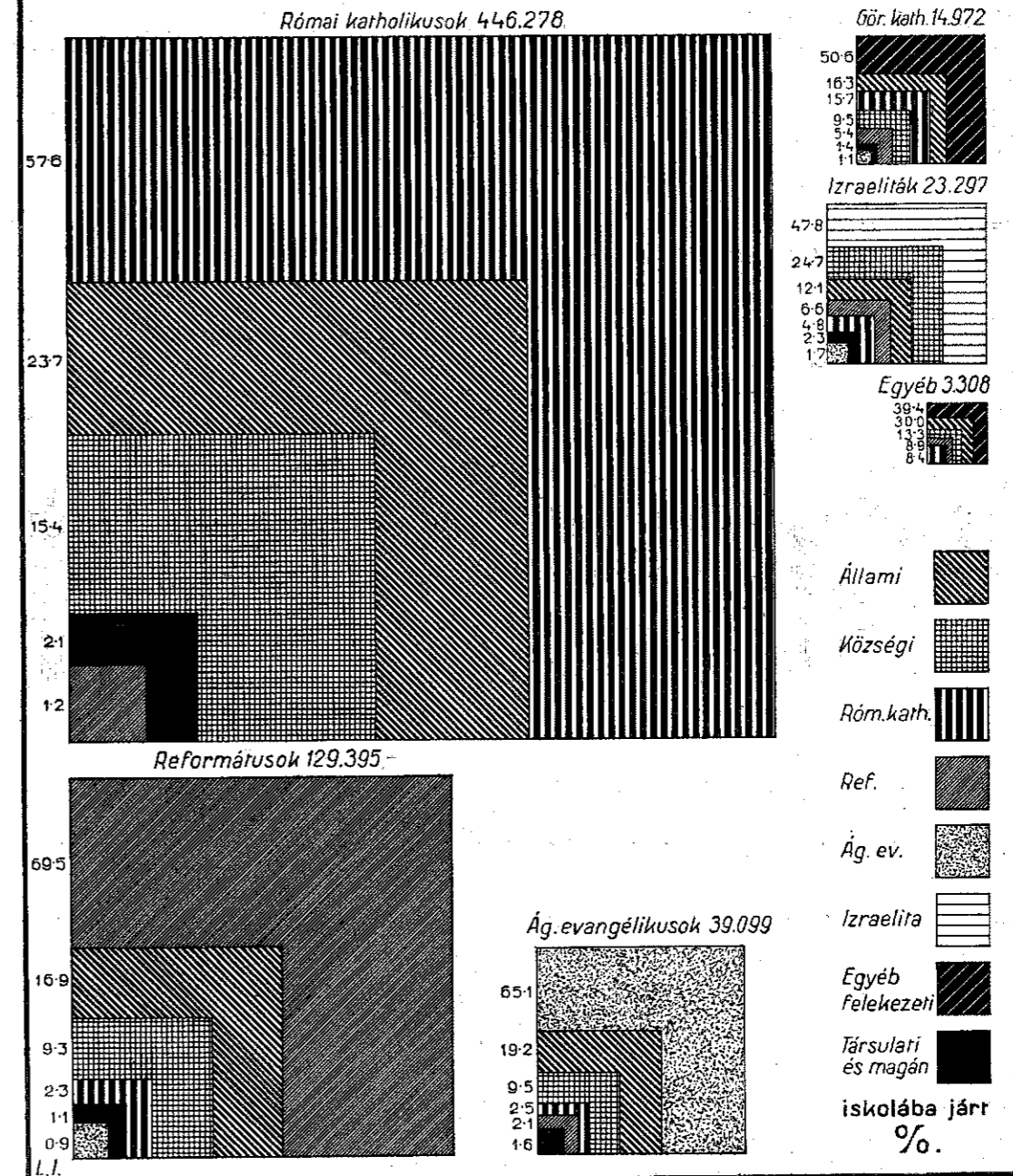
iskolába járt. A gör. kath. és gör. kel. tanulók viszont az állami és községi iskolákon kívül még a róm. kath. iskolákat is nagyobb számmal látogatják; a gör. kath. tanulók hátralevő hányadából ugyanis még további 16% az állami, 10% a községi és 16% a róm. kath., a gör. kel. tanulókból pedig további 30% az állami, 7% a községi és 7% a róm. kath. iskolákra jut.

A tanulók személyére vonatkozó imént ismertett adatokon kívül még a tanulók szülőinek *lakóhelyére* vonatkozó adatok közül kiemelhetünk annyit, hogy a tanköteles korú tanulók között (itt tehát a 6 éven aluliak és 14 éven felüliek nem jönnek számításba) 85% volt azoknak az aránya, akiknek a község belterületén, 13% azoké, akiknek a községhez tartozó tanyákon, telepeken és 2% azoké, akiknek más községben (nem az iskola helyén) lakott a szülője (gyámja vagy más gondviselője).

Végül kapcsolatban azzal, amit az iskolák *működési idejére* nézve már fentebb említettünk, megemlíkezhetünk arról, hogy 1925/26-ban

a 8 hónapnál rövidebb ideig működött iskolákba a tanulóknak ... 3%-a,
a 8—9 hónapig működött iskolákba a tanulóknak ... 11%-a,
a 9 hónapnál hosszabb ideig működött iskolákba a tanulóknak ... 86%-a járt.

A MINDENNAPI ISKOLAI TANULÓK FŐBB VALLÁSI CSOPORTJAI AZ ISKOLÁK JELLEGE SZERINT (1925/26).

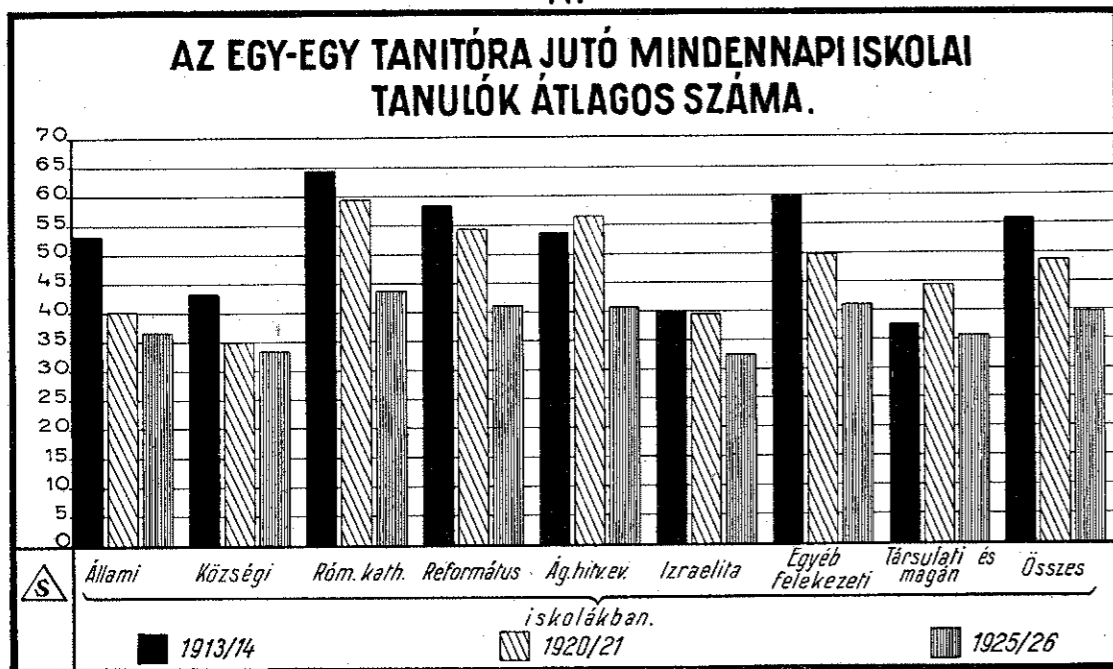

Egy-egy kocka az ugyanazon vallású, de különböző jellegű iskolába járó tanulók együttes számát mutatja. A kockák nagysága a tanulók egyvallású tömegeivel áll arányban. A kockákon belüli mintás felületek jelzik, hogy az illető vallás csoportjából milyen hányad jár a különböző jellegű iskolákba.

Tekintettel arra, hogy 1920/21-ben 35, 32 és 33% volt a működési időre vonatkozó megfelelő arány, mondhatjuk, hogy a tanulók számát tekintve a javulás még sokkal erősebb, mintha csupán az iskolák számát tekintjük.

Átlagos tanulólétszám. Ismerve az elemi iskolai tanítókra és tanulókra vonatkozó adatokat, ezek összevetése alapján következtetéseket vonhatunk le az iskolák tanerővel való átlagos ellátottságára nézve. A 11. sz. grafikonon közöljük, hogy egy-egy tanítóra átlagosan hány tanuló jutott. Kiténik elsősorban az, hogy a háború előtt (a mai területen) jóval több (56) tanuló jutott egy tanítóra; a helyzet tehát sokkal kevésbé volt kedvező, mint a mai Magyarországon. A háború után, jöllehet 1920/21-ben a tanulók száma is még elég magas volt, a tanítószemélyzet gyarapodása által erősen javultak a viszonyok s átlagban 49 tanuló esett egy tanítóra, míg a tárgyalt legutóbbi (1925/26.) tanévben már

11.

Az oszlopok három tanév (1913/14., 1920/21. és 1925/26.) adatai alapján mutatják, hogy a különböző jellegű iskolákban miképpen csökkent az egy-egy tanítóra eső átlagos tanulólétszám.

csak 39 tanuló. Az 1921/22. tanévig a tanulók száma is emelkedett s így feltétlenül szükség volt arra, hogy a tanítóké is növekedjék, a későbbi években pedig a tanulók számának esésével egy időbe esik a létszámcsökkentés. A háború után tehát a tanulók és tanítók számának a hullámszáma csaknem párhuzamosan haladt.

A legutóbbi években elért kedvező állapotot egyrészt a tanulóknak az elmaradt születések miatt való megcsappanása idézte elő, másrészt a tanítói állásoknak az iskolák zsúfoltságának megszüntetése érdekében történt szaporítása. Kívánatos, hogy a tanulók számának várható gyarapodása ne rontsa ezt a kedvezőbb arányt.

Az említett (11. sz.) grafikon alapján megállapítható, hogy a nem felekezeti iskolákban kisebb az egy tanítóra jutó tanulólétszám és pedig az állami iskoláknál 36, a községiéknél 33, (ezt az arányszámot főképp a fővárosi iskolák teszik kedvezővé), a társulati és magániskoláknál 35. Ezzel szemben a felekezeti iskoláknál kevésbé kedvező — általában 40-en felül áll — az arányszám s ezek közt is legkedvezőtlenebb a róm.

kath. iskoláknál (43). A felekezeti iskolák közt kivételt képeznek az izraelita iskolák, amelyeknél — a községiékhöz hasonlóan — átlagosan csak 33 tanuló jut egy tanítóra. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a fenti számok teljesen rendellenes, a háborús gyermekhiány hullámának mélypontját jelentő állapotot rögzítenek meg. Azóta két éven át növekedett a létszám, úgy, hogy a mostani 1927/8-as iskolai évben máris lényegesen emelkedett az egy tanítóra eső átlagos tanulólétszám. Ezekből az adatokból tehát a zsúfoltságának átmeneti csökkenését lehet megállapítani. Azt se feledjük, hogy itt átlagszámokról van szó, amelyek alatt és felett a néptelen és a zsúfolt iskolák nagy száma sorakozik.

II. Továbbképző népiskolák.

Az elemi oktatás kiegészítő szervei a mindennapi iskolák felső tagozatát alkotó általános és gazdasági irányú továbbképző (ismétlő) iskolák, valamint a tanonciskolák. Az előbbieket három évfolyamúak, míg a tanonciskolák négy évfolyamúak, nagyjából előkészítő osztállyal.

A továbbképző népiskolák ilyenformán felölelik a gazdasági élet három főágát és a mezőgazdasági, az ipari és a kereskedelmi életre készítik elő, de nem szorosan vett szakiskolák, mert az általános ismeretek nyújtása is fontos feladatuk.

1. Elemi továbbképző iskolák.

Az elemi (továbbképző vagy régebbi elnevezéssel: ismétlő) iskoláink, kevés kivétellel, az elemi mindennapi iskolákkal kapcsolatos tanfolyamok. Az ismétlő tankötelesek tanítását tehát az elemi iskolai tanítók az elemi iskolák helyiségeiben látják el. Különálló ilyenmű iskolák csupán az önállóan szervezett (ú. n. szaktanítós) gazdasági népiskolák, amelyeknek külön képesített tanítószemélyzetük van. 1925/26-ban 48 ilyen iskolánk állott fenn 127 tanítóval. (Az önálló gazdasági népiskolák a 6. és 12. sz. grafikonon kis számuk miatt nem külön, hanem a gazdasági ismétlő iskolák közt foglalnak helyet.)

A háború előtt az elemi iskoláknak jó 4/5 része mellett volt szervezve, illetőleg működött ismétlő tagozat. A háború első évében ezeknek több mint 40%-a beszüntette működését s a háború későbbi folyamán is közel 1/3 részük szünetelt. 1920/21-ben még mindig 17% volt a szünetelő továbbképző elemi népiskolák arányszáma. A helyzet azonban évről-évre javult, úgyhogy 1925/26-ban a továbbképző iskolák közül már csupán 36 nem működött. Az általános ismétlő iskolák száma a háború után 60%-kal, a gazdaságiaké pedig 121%-kal gyarapodott. (Az ismétlő tanfolyamok számának ezt az erős fejlődését s ezzel ismétlő iskolai oktatásunknak újból a háború előtti színvonalra való emelkedését a 12. sz. grafikon szemlélteti.)

A továbbképző népiskolák száma 1925/26-ban kerekén 5600-at tett s így az elemi iskoláknak 87%-a volt kiépítve ismétlő tagozattal. A fennmaradó (kb. 800) elemi iskola, amelyek mellett nincs ismétlő tagozat, csekély kivétellel olyan községben (városban) van, amelyekben egy más elemi iskolával kapcsolatosan már működik továbbképző iskola s így az a többi iskola továbbképző tanköteleseit is befogadja.

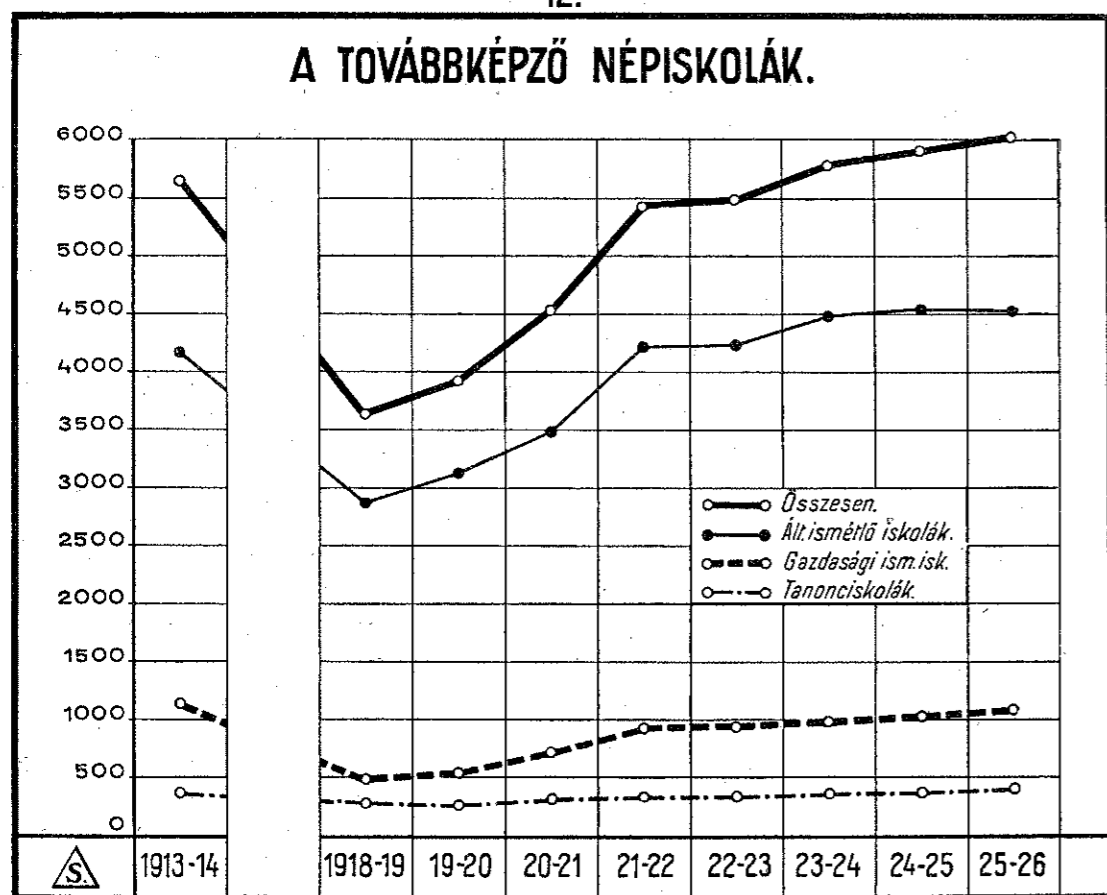
Az elemi továbbképző népiskolák közül 80% jut az általános irányú és alig 20% (ezernél több) a gazdasági irányú iskolákra. Ez utóbbiakra azonban a tanulóknak ennél nagyobb aránya (1/3 része) jut, míg az általános ismétlő iskolákra a tanulóknak csak 2/3 része. A gazdasági irányú iskolák tehát jóval népesebbek.

Ismétlő oktatásunk újabb gyors fellendülése még inkább kiténik a tanulók számának alakulásából. (L. a 6. sz. grafikont.) A háború alatt az ismétlő tankötelesek

beiskolázása rendkívül hiányos volt, minthogy a tanulók javarésze a mezőgazdasági foglalkozásokban segítő családtagként szerepel s így otthon pótolnia kellett a hadbavonult családfőt, illetőleg az idősebb családtagot. A háború után egyre nagyobb számmal újból megnyíló ismétlő iskolák lehetővé tették a tanulók továbbképzését és már a szigorúbb beiskolázás miatt is egyre népesedtek az ismétlő tagozatok. Ehhez képest 1925/26-ban (nem számítva az önálló gazdasági iskolák 18 ezer tanulóját) 280 ezer tanuló járt az ismétlő iskolákba az 1918/19. tanévi 111 ezerrel szemben.

A továbbképző elemi népiskolák javarésze a felekezeti iskolákban működik s ehhez képest azok 44%-a római katolikus és 17%-a református jellegű. Ezenkívül

12.

A három alsó vonal a továbbképző (ismétlő) iskolák különböző fajainak fejlődését, a felső vastag vonal ezek együttes számának emelkedését mutatja a háborúelőtti évben és a háború utáni években.

jelentékeny az állami (16%) és a községi (11%) iskolák keretében működő iskolák száma. A tanulók száma is nagyjában ilyen arányban oszlik meg, azzal a különbséggel, hogy az állami és községi tanfolyamok népesebbek s így ezekre a tanulóknak a mondottnál nagyobb (20, illetőleg 12%-os) hányada esik.

Kor szerint a tanulók 97%-a 12—14 éves, a többi 3% idősebb. Vallásra nézve 68% róm. kath., 21% református, 7% ág. evangélikus, 2% gör. kath., 1% izraelita és 1% egyéb vallású volt. A mindennapi iskolákhoz viszonyítva a reformátusok aránya erősebb, az izraelitáké pedig jóval kisebb, ami az illető vallásokhoz tartozók társadalmi helyzetére világít rá.

Az ismétlő iskolai tanulóknak egy kisebb (kb. $\frac{1}{10}$) része tanonc és pedig kevés kivétellel iparostanonc.

2. Tanonciskolák.

A tanonciskolák száma szintén csökkent a háború alatt: 1913/14-ben a mai területen 354, a háború után pedig 270 tanonciskola működött. A háború után azonban fokozatosan javultak a viszonyok, a tanonciskolák száma évről-évre gyarapodott s általában olyan arányban fejlődött, mint az ismétlő iskoláké. Így 1925/26-ban már 400 tanonciskola működött. A szaporulat 1918/19-től számítva közel 50%-nak felel meg. (L. a 12. grafikont.)

A tanonciskolák közt 366 iparos- és 34 kereskedő-tanonciskolát találunk. Szervezetre nézve az iparos-tanonciskolák $\frac{2}{3}$ -a általános, $\frac{1}{3}$ -a pedig szakirányú. A háború alatti években $\frac{1}{4}$ résznyi volt az általános irányú iskolák aránya; így a szakirányúak javára eltolódás állott be. Az iparos-tanonciskolák közt 25 leányiskolát is találunk, de emellett 58 iskolát a fiúk és leányok együtt látogatnak. A kereskedő-tanonciskolák mind fiúiskolák és mind szakirányúak.

A tanonciskolák *tanítószemélyzete*, úgy mint az ismétlő iskoláké is, kevés kivétellel az elemi iskolai tanítók közül kerül ki. A háború alatt mintegy 40%-kal csökkent a tanonciskolai tanítók száma. A háború után 1683 tanító látta el a tanoncoktatást s ez a létszám évről-évre fokozatosan emelkedett s 1925/26-ban már a háromezret meghaladta s így a háború előtt (1913/14-ben) a mai területen működött létszámnál (2878) is nagyobb volt. A tanítóval való ellátottság ehhez képest tanonciskoláinkban elég kedvező: egy tanítóra átlag 24—25 tanuló jut.

A *tanulók* száma 1913/14-ben (a mai területen) 59 ezer, 1918/19-ben 26 ezer volt; ez a szám az 1925/26. tanév végéig 74 ezerre, tehát közel háromszorosra nőtt. (L. a 6. sz. grafikont.) Jellegre nézve az iskolák javarésze községi lévén, a tanulók 94%-a ezekre az iskolákra esik s csak 6% az állami, társulati és magániskolákra.

A tanulók közül 94% iparos-, 6% pedig kereskedő-tanonciskolába járt. Az iparos-tanonciskolák tanulói közt kisebb arányban (mindössze 3%) kereskedő-tanoncok is szerepelnek, minthogy ez utóbbiak olyan községekben, ahol kereskedő-tanonciskola nincs, az ipari irányú iskolát látogatják.

A tanulók *nemét* tekintve, a leányok csupán 3%-kal szerepelnek. Korra nézve 26% tartozott az ismétlő tanköteles és 74%-a az azonfelüli korba. Osztályok szerint 8% az előkészítő, 38% az I., 32% a II., 16% a III és 6% a IV. osztályba járt. *Vallásra* nézve a tanulók 65%-a volt róm. kath., 18%-a református, 6%-a ág. evangélikus, 9%-a izraelita, 2%-a pedig egyéb vallású. A róm. kath. és református tanulók aránya tehát jóval alacsonyabb, az izraelitáké ellenben sokkal magasabb, mint az elemi iskolai tanulóknak nézve fentebb megállapított megfelelő arány. Az izraelita tanulók aránya egyébként a háború után évről-évre nagyobbodott 1921/22-ig, amikor 12%-ot ért el, azóta azonban ismét fokozatosan csökkent.

Népoktatásunknak a háború után és főként a legutóbbi években megindult fejlődéséről csupán vázlatos képet nyújtottunk, de így is — a számok, az egyszerű tények mögött — több olyan körülményt, kedvező jelenséget olvashatunk ki, amelyek népoktatásunk szilárd alapjaira és nagy jövődjére kibontakozására engednek következtetni.

A háború és a forradalmak bénító hatása után néhány év alatt olyan erővel indult meg az újjáépítés munkája, hogy már a békeévek színvonalán felül is nagyarányú

fejlődésről beszélhetünk. A céltudatos kultúrpolitikának ezt az örvendetes és nemzetünk jövője szempontjából annyira fontos eredményét nem utolsó sorban a tanítószemélyzet számban és értékben növekvő táborának kötelességtudása tette lehetővé. De az általunk itt ismertetett korról nem zárul a fejlődés, sőt éppen az 1926. évben indult meg teljes erővel a népoktatás legnehezebben pótolható hiányainak megszüntetését célzó nagy népoktatási építkezés, az új tantervek és tanítói lakások *ezreinek* létesítése, amellyel kapcsolatban a tanítók száma is a szükséghez képest fokozatosan emelkedik. A további 3—4 évben a tanulók száma folytatódólagosan emelkedni fog s ez az iskolafejlesztés tekintetében is további erőfeszítéseket fog kívánni.

A magyar népoktatásügy színvonalának ez a nagyarányú emelése a nemzeti művelődés széleskörű kiterjesztését jelenti s így nemcsak politikai és gazdasági szempontból, hanem a történelmi folyamán páratlan megpróbáltatásba sodort magyar nemzet életérdekei szempontjából is nagyjelentőségű. A népoktatás *alapvető* hivatásából következik, hogy a nemzet erőgyűjtésének e nehéz korszakában a népnevelés gyökeres megjavítása feltétele a belső reform kezdetének és a jobb jövő előkészítésének.

Asztalos József dr.

Népoktatásunk fontosabb adatai az 1925/26. tanévben.*

(I. Az iskolák jellege szerint)

Jelleg	iskolák tanuló				iskolák tanítói				iskolák tanuló				iskolák tanítói			
	Az elemi	Az általános ismétlő	A gazdasági ismétlő	Az önkéntes (szakintézet)	Az elemi	Az általános ismétlő	A gazdasági ismétlő	Az önkéntes (szakintézet)	Az elemi	Az általános ismétlő	A gazdasági ismétlő	Az önkéntes (szakintézet)	Az elemi	Az általános ismétlő	A gazdasági ismétlő	Az önkéntes (szakintézet)
Állami ...	1.054	545	333	24	3.868	65	141.313	25.557	24.416	9.964	2.311	36.5	23.6	33.5	43.4	45.3
Vármegyei ...	3	1	—	17	7	—	165	4	—	—	—	—	—	—	—	—
Községi ...	696	422	150	24	2.751	62	92.085	16.486	12.481	8.257	66.201	3.549	—	—	—	—
Római katolikus ...	2.704	2.116	375	2	6.002	—	260.524	94.215	36.255	—	69	—	—	—	—	—
Görög katolikus ...	126	92	10	—	204	—	9.240	3.422	940	—	—	—	—	—	—	—
Egyesült róm. kath. és gör. kath. ...	9	8	—	—	17	—	716	399	—	—	—	—	—	—	—	—
Református ...	1.095	829	140	—	2.391	—	98.192	31.495	16.306	—	—	—	—	—	—	—
Ágostai hitv. evang. ...	405	324	36	—	705	—	28.726	10.626	3.202	—	—	—	—	—	—	—
Egyesült protestáns ...	5	4	—	—	5	—	219	83	—	—	—	—	—	—	—	—
Görög keleti ...	45	38	—	—	49	—	1.157	632	—	—	—	—	—	—	—	—
Unitárius ...	2	1	—	—	2	—	71	13	—	—	—	—	—	—	—	—
Izraelita ...	155	48	—	—	354	—	11.541	1.037	—	—	—	—	—	—	—	—
Baptista ...	1	—	—	—	1	—	31	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Társulati ...	15	6	—	7	37	—	796	98	—	—	549	791	21.5	—	—	—
Magán ...	123	94	—	9	312	—	11.573	3.490	—	—	851	—	—	—	—	—
Mindössze:	6.438	4.528	1.044	48	16.705	127	656.349	187.557	93.600	18.221	69.981	4.340	39.3	39.3	39.3	39.3

1) Ezenkívül szünetelő iskolák: 35 mindennapi elemi, 24 általános ismétlő és 12 gazdasági ismétlő iskola.

* Asztalos József dr. tanulmányához.

Népoktatásunk fontosabb adatai az 1925/26. tanévben.

(II. Az iskolák és a tanítók törvényhatóságokint)

Törvényhatóság	Az elemi	Az általános	A gazdasági	Az önálló (szaktanítós) gazdasági	Az iparos- tanonc-	A kereskedő-	Az elemi	Az önálló (szaktanítós) gazdasági
		ismétlő	tanonc-			kereskedő-		(szaktanítós) gazdasági
iskolák								iskolák tanítói
Vármegyék:								
Abauj-Torna	153	131	16	—	3	—	217	—
Bács-Bodrog	58	40	16	—	5	—	165	—
Baranya	364	318	30	—	8	—	514	—
Békés	217	129	21	5	19	1	585	13
Bihar	106	79	12	3	6	—	284	8
Borsod, Gömör és Kishont	299	283	8	—	10	—	607	—
Csanád, Arad és Torontál	121	78	23	2	8	1	371	7
Csongrád	134	52	61	3	7	1	302	7
Fejér	244	201	29	—	4	—	483	—
Győr, Moson és Pozsony	169	132	28	2	4	—	348	5
Hajdu	74	15	16	3	9	—	316	6
Heves	196	105	56	4	6	1	591	12
Jász-Nagykun-Szolnok	246	125	52	12	22	—	786	30
Komárom és Esztergom	145	88	45	1	12	1	412	2
Nógrád és Hont	222	156	58	—	6	—	477	—
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	721	428	142	7	53	3	2.576	15
Somogy	451	345	85	—	9	1	734	—
Sopron	152	148	3	—	4	—	321	—
Szabolcs és Ung	357	295	19	1	12	1	683	2
Szatmár és Bereg	163	118	22	—	4	—	291	—
Tolna	228	127	76	2	10	—	507	7
Vas	311	295	7	—	10	1	619	—
Veszprém	317	296	10	—	7	2	521	—
Zala	370	343	23	—	8	3	750	—
Zemplén	149	79	40	—	6	—	306	—
Vármegyék összesen:	5.967	4.406	898	45	252	16	13.766	114
Törvényhatósági jogú városok:								
Baja	10	1	3	—	1	1	39	—
Budapest	157	4	35	—	95	8	1.794	—
Debrecen	37	17	—	2	3	1	175	7
Győr	21	16	1	—	1	1	100	—
Hódmezővásárhely	50	45	—	—	2	1	103	—
Kecskemét	52	5	41	—	1	1	135	—
Miskolc	14	9	—	—	2	1	108	—
Pécs	14	4	—	—	2	1	103	—
Sopron	13	7	—	—	2	1	68	—
Szeged	88	14	66	—	3	1	236	—
Székesfehérvár	15	—	—	1	2	1	78	6
Törvényhatósági jogú városok összesen:	471	122	146	3	114	18	2.939	13
Mindössze:	6.438	4.528	1.044	48	366	34	16.705	127

1) Ezenkívül szünetelő iskolák: 35 mindennapi elemi, 24 általános ismétlő és 12 gazdasági ismétlő iskola.

Népoktatásunk fontosabb adatai az 1925/26. tanévben.

(III. A tanulók törvényhatóságokint)

Törvényhatóság	Az elemi	Az általános	A gazdasági	Az önálló (szaktanítós) gazdasági	Az iparos- tanonc-	A kereskedő-	Az elemi	Az önálló (szaktanítós) gazdasági	
		ismétlő	tanonc-			kereskedő-		(szaktanítós) gazdasági	
iskolák tanulói								Egy tanítóra jutott mindennapi iskolai tanuló	A mindennapi iskolák tantermei
Vármegyék:									
Abauj-Torna	7.870	3.307	1.132	—	200	—	36·3	218	
Bács-Bodrog	7.035	2.022	1.511	—	374	—	42·6	155	
Baranya	16.812	7.701	2.090	—	624	—	32·7	503	
Békés	25.513	6.705	2.766	1.885	3.712	59	43·6	541	
Bihar	12.802	5.404	1.866	1.011	526	—	45·1	278	
Borsod, Gömör és Kishont	26.286	11.233	1.598	—	858	—	43·3	505	
Csanád, Arad és Torontál	14.202	2.917	3.641	919	1.183	76	38·3	340	
Csongrád	11.808	1.446	3.035	1.037	1.030	50	39·1	275	
Fejér	19.996	7.910	3.158	—	351	—	41·4	459	
Győr, Moson és Pozsony	14.086	5.319	1.969	288	452	—	40·5	328	
Hajdu	13.437	760	4.597	858	964	—	42·5	316	
Heves	26.672	5.612	6.825	1.729	1.657	56	45·1	528	
Jász-Nagykun-Szolnok	33.092	6.555	4.350	4.147	3.434	—	42·1	688	
Komárom és Esztergom	17.161	4.327	3.203	136	1.266	39	41·6	395	
Nógrád és Hont	19.889	5.412	4.523	—	765	—	41·7	452	
Pest-Pilis-Solt-Kiskun	105.742	23.758	15.898	2.943	9.362	190	41·0	2.152	
Somogy	27.073	9.965	6.113	—	1.364	80	36·9	711	
Sopron	13.530	7.974	188	—	365	—	42·2	319	
Szabolcs és Ung	32.664	12.363	2.038	229	1.588	143	47·8	632	
Szatmár és Bereg	11.638	4.211	2.278	—	375	—	40·0	259	
Tolna	19.117	4.555	5.954	811	1.436	—	37·7	521	
Vas	25.565	13.023	487	—	2.060	76	41·3	585	
Veszprém	19.614	10.485	449	—	1.104	83	37·6	523	
Zala	30.269	14.718	1.934	—	1.712	198	40·4	690	
Zemplén	12.785	2.421	2.981	—	672	—	38·5	307	
Vármegyék összesen:	564.658	180.103	84.584	15.993	37.434	1.050	41·0	12.680	
Törvényhatósági jogú városok:									
Baja	1.379	20	246	—	570	62	35·4	40	
Budapest	47.301	205	4.586	—	20.969	2.010	26·4	1.551	
Debrecen	7.294	618	—	1.404	2.133	277	41·7	172	
Győr	3.482	1.257	7	—	1.130	132	34·8	94	
Hódmezővásárhely	3.331	1.206	—	—	875	73	32·3	98	
Kecskemét	6.566	772	1.753	—	907	127	48·6	106	
Miskolc	4.066	721	—	—	1.036	162	37·6	102	
Pécs	3.543	546	—	—	1.267	133	34·4	82	
Sopron	2.524	744	—	—	811	75	37·1	63	
Szeged	9.592	1.365	2.424	—	1.867	148	40·6	230	
Székesfehérvár	2.613	—	—	824	982	91	33·5	68	
Törvényhatósági jogú városok összesen:	91.691	7.454	9.016	2.228	32.547	3.290	31·2	2.606	
Mindössze:	656.349	187.557	93.600	18.221	69.981	4.340	39·3	15.286	

A népoktatás akadályai és hiányai.

1. A népiskolák állapota a háború után.

A nagy háború alatt több tekintetben romlott a népoktatás színvonala. Az apák bevonulása és a háborús élelmezési nehézségek a családi élet belső rendjét s a gyermekek testi és erkölcsi fejlődésének feltételeit támadták meg. A bevonult tanítók helyét sokszor az egész tanévben nem lehetett betölteni s a tanítás vagy teljesen szünetelt, vagy rendetlenül történt. Az iskolaépületeket nem egy esetben éveken át katonai célokra vették igénybe. De nem javult a helyzet a háború után sem. A Károlyi-korszak és a bolsevizmus tíz hónapja az iskolák rendjét még jobban felkavarta. A tanítói pálya jogi alapjai bizonytalanok lettek s a tanító igen sok helyen élesen szembekerült a község régi vezetőivel, úgyhogy a kommunista perek és fegyelmi eljárások özöne után csak 1922/23-ban nyerte vissza a tanítótestület teljesen nyugodt helyzetét s ezzel a zavartalan nevelői munka lelki feltételeit. Az ország egyes részeiben még az ellenséges csapatok ideiglenes megszállása is késleltette a konszolidációt. Ez a Tiszán túl csak 1920 tavaszán, Baranya, Bács-Bodrog és Somogy vármegye több járásában pedig még későbbben ért véget. A megszállott területekről menekült tanítók ezrei hol itt, hol ott próbáltak elhelyezkedni, a lakásszerzés országos nehézségei miatt azonban többnyire nem a tényleges szükséglet, hanem a családi érdek volt döntő a menekültek beosztásánál. Egyes helyeken tömegesen működtek a beosztott tanítók. Így kapott lábra tantermek hiányában a váltakozó rendszerű oktatás, amidőn ugyanazt a termet délelőtt és délután más-más osztály használja. Ezzel az oktatás félnapossá lett olyan helyeken is, ahol ez a rendszer a gyermekek családi és lakásviszonyai miatt nem megfelelő s olyan osztályokban is, amelyekben a gyermekek zsenge kora miatt még megerőltető az egyhuzamban, 4—5 órán át való foglalkoztatás.

Maguk az iskolaépületek is sok helyütt leromlottak a háború alatt. A tatarozás évről évre hiányosabb volt, nem egyszer el is maradt. Különösen az állami bérhelyiségekben, ahol a régi szerződés értelmében a bérbeadónak kellett volna tatarozni, az elértéktelenedett bérösszeg fejében azonban erre nem volt rászorítható. Az iskolák felszerelése elavult, megrongálódott. A megszállott részeken a kivonuló csapatok sok helyütt kirabolták az iskolákat, úgyhogy ez is késleltette a rendes tanítói munka megkezdését.

Ezek a körülmények, a nép nagy tömegeinek a háborús és a forradalmi évek alatt végbement demoralizálódása, végül az általános gazdasági válság a népoktatás hiánytalan biztosítását lehetetlenné tették. Ahol a bajok és nehézségek találkoztak, ott a tanítói munka megbénult, vagy csak igen tökéletlenül folyhatott. Ez első sorban a beiskolázás terén bekövetkezett visszaesésben lett nyilvánvalóvá.

A *beiskolázás hiányai*. A tankötelesek beiratásának eredményeit az utolsó békebeli tanév és az 1920/21-iki iskolai év adatai alapján összehasonlítva, megdöbbentő eredményre jutunk. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az összehasonlítást több körülmény megnehezíti. Az 1913/14. tanévi adatok a tankötelesek *összeírása* alapján állanak rendelkezésünkre törvényhatóságoktól (Budapestről, ahol nem volt összeírás, nincs adatunk.) Az 1920/21. tanévi adatok ellenben *népszámlálási* adatok s a megcsonkított törvényhatóságok miatt csak részben vehetők össze az 1913/14. évi adatokkal. Ellenőrzés céljából a két időpontban beírt tanulók számát is figyelembe kellene vennünk, azonban ez az 1913/14. tanévről törvényhatósági részletezésben nem ismeretes. Egybevetésünk tehát csak a be nem írt mindennapi és ismétlő tankötelesekre vonatkozik, ezeknek a csonka ország 4 dunántúli és 8 Duna-balparti vármegyéjében és 10 törvényhatósági városunkban megállapított létszámára:

	A be nem írt tankötelesek			
	6—11 éves		12—14 éves	
	1913/14	1920/21	1913/14	1920/21
Fejér, Somogy, Tolna és Veszprém vm.-ben	2.099	15.230	1.926	31.739
Győr, Pécs, Sopron és Székesfehérvár thj. városban	89	1.113	343	3.620
Békés, Borsod, Csongrád, Hajdu, Heves, Pest, Szabolcs, Szolnok vm.-ben	31.999	105.724	25.583	163.191
Baja, Debrecen, Hódmezővásárhely Kecskemét, Miskolc és Szeged thj. városban	3.713	16.115	3.447	17.393
A vizsgált 22 törvényhatóságban	37.900	138.182	31.299	215.943

A két tanév adatai szerint, amelyek a statisztikai hivatal évkönyveiből vették az iskolába be nem írt mindennapi tankötelesek létszáma 266%-os, a be nem írt ismétlő tanköteleseké pedig 589%-os emelkedést mutat. Ilyen mérvű hanyatlás elképzelhetetlen. A két tanévről kimutatott beiskolázatlanok tömege is annyira különböző, hogy az egyik adatszolgáltatás feltétlenül hibás. Sajnos, ezt csak az 1913/14. évi összeírásról gondolhatjuk s el kell fogadnunk, hogy a népszámlálási, tehát teljesen megbízható adatok szerint a 6—11 évesek közül 191.272 (a korcsoportba tartozók 17·2%-a), a 12—14 évesek közül pedig 316.881 (a csoport 58·3%-a) nem járt iskolába az 1920/21-ik tanévben a megcsonkított ország egész területén.

Ez sokkal megdöbbentőbb adat, mint az, amelyet a háborút megelőző évről tett közzé a statisztikai hivatal, az állapot azonban akkor is rossz volt, csak a beiskolázatlanok számbavételének tökéletlensége miatt akkor még nem volt nyilvánvaló. Ha nem is tudjuk megállapítani, hány beiskolázott tanköteles élt akkor azon a területen, amely mai határaink közé esik, az országos létszámból a megcsonkított arányszáma segítségével hozzávetőleg kiszámíthatjuk, hogy a beiskolázottak száma (43—44%-os arányt véve) mintegy 920.000-re tehető, tehát nagyjában alig különbözik az 1920/21. tanévi létszámtól (918.367). A hiány aligha nagyobb, mint a 7—8 év természetes szaporulata s a kulturális fejlődés révén normálisan várható többlet elmaradása.

Annál nagyobb azonban az a hiány, amelyre a népszámlálás világított rá s amely a háborúelőtti tanköteles-összeírás rendszere alapján nem is került be a beiskolázatlanok nyilvántartott tömegeibe. Minthogy a népszámlálás egyidőpontban és mindenre kiterjedő módon egyéni lapok kitöltésével történik, ami tapasztalás szerint a legmegbízhatóbb módja a számbavételnek, az 1920-iki tanköteles-létszám tekintetében nem lehet többé kétségünk. Az egyidejűleg beiskolázottak száma is ismeretes lévén, biztos adatok alapján megállapít-

ható volt, hogy 1920-ban minden hatodik mindennapi tanköteles nem volt beiskolázva s az ismétlő tankötelesek közül még minden második sem részesült oktatásban.

Az ország különböző részében ez az arány nagyon különböző volt s a népoktatásügy fejlettségének törvényhatósági sorrendje szépen megegyezik az analfabétáknak alább tárgyalandó sorrendjével.

	Nem volt beiskolázva			
	6—11 éves	%	12—14 éves	%
Sopron thj. városban	10	0·2	355	16·4
Pécs thj. városban	104	2·0	662	23·0
Székesfehérvár thj. városban	169	3·4	1.472	58·5
Sopron vm.-ben	786	3·7	355	16·4
Győr-Moson vm.-ben	1.191	5·5	4.358	38·2
Győr thj. városban	330	5·6	1.131	37·4
Vas vm.-ben	2.351	5·8	6.553	32·5
Veszprém vm.-ben	1.963	6·1	6.354	39·3
Budapest	5.757	6·8	14.025	32·2
Miskolc thj. városban	510	7·5	1.449	41·7

Békés vármegyében	9.843	20·6	17.644	77·9
Csanád A. T. vármegyében	5.754	22·4	9.552	78·6
Szeged thj. városban	3.646	24·2	4.545	58·8
Zemplén vármegyében	5.004	25·3	6.583	67·9
Szatmár B. U. vármegyében	5.207	25·5	6.599	69·4
Debrecen thj. városban	3.522	26·1	4.240	61·5
Hódmezővásárhely thj. városban	2.146	27·6	2.996	72·1
Jász Nk. Szolnok vármegyében	16.633	28·0	23.301	80·5
Szabolcs—Ung vármegyében	14.372	28·4	18.361	74·8
Csongrád vármegyében	7.012	30·6	9.085	82·7
Bács-Bodrog vármegyében	4.260	31·6	5.123	78·2
Bihar vármegyében	7.961	32·7	9.576	81·9
Hajdu vármegyében	10.238	37·4	11.725	88·9
Kecskemét thj. városban	4.686	42·8	3.304	61·2

Amíg a népiskola alsó tagozatában a mindennapi tankötelesek ily roppant tömegei nem jártak iskolába, addig természetesen szó sem lehet arról, hogy felsőbb tagozatának, az ismétlő- (továbbképző) iskolának 58·3%-os tanulóihiánya kiküszöböltesse. Igaz ugyan, hogy az ismétlőiskolát azok is látogatni tartoztak, akik csak 1—2 elemi osztályt végeztek, ez is egyik oka azonban annak, hogy a továbbképző nem felelhet meg *igazi* hivatásának, s be sem népesülhet kellőképpen, amíg a mindennapi tankötelesek korcsoportjának hiánytalan beiskolázása meg nem történt.

Az 1920-ban közel 200.000 főre rúgó 6—11 éves gyermekek beiskolázása volt tehát a háború utáni kultúrpolitika egyik legfontosabb feladata. Ám a gyermekeknek az iskolába való beparancsolása fizikailag is lehetetlen volt a szükséges *férőhely* hiányában.

Az 1868. évi népoktatási törvény alapján *egy négyzetméter* alapterületet szokás számítani egy-egy tanulóra. A tantermek alapterülete tehát a férőhelyek számát is mutatja. Minthogy azonban vannak csökkenő létszámú iskolák is és sok terem nagyobb, mint amekkorára az iskolára utalt tanulók száma szerint szükség volna, az alapterület összegezése csak iskolánként tájékoztat a férőhely tekintetében, itt is csak nagy iskolánál, ahol a tantermek használata a kisebb és népesebb osztályok szerint cserélhető. Minél nagyobb egységek (községek, városok, vármegyék, országrészek) szerint vesszük a tantermek alapterületének összegét, annál jobban távolodik az illető összeg a 100%-os befogadó képességtől, hiszen sem a gyermekek nem utalhatók át másjellel, vagy éppen más

község- vagy megyebeli iskolába, sem az üres férőhelyek a zsúfolt iskolákba. Ha tehát nem országos, hanem törvényhatóságokintéti összesítésben vizsgáljuk a tantermek befogadó képessége tekintetében 1920-ban kimutatott adatokat, meg kell állapítanunk, hogy a tankötelesek igen jelentékeny hányada *be sem fért volna* az elemi iskolába. Megjegyezzük, hogy a tankötelesekorúak alábbi számaiból, a középfokú iskolák tanulóira való tekintettel, 4%-ot levontunk.

Volt a háború után:

	6-11 éves m ² alapterület		n e m f é r t	
	gyermek	(férőhely)	gyermek	%
Borsod-Gömör vm.-ben	38.554	32.787	6.767	14·9
Békes vm.-ben	45.892	35.383	10.509	22·9
Zala vm.-ben	46.475	35.816	10.659	22·9
Szabolcs-Ung vm.-ben	49.755	35.852	13.903	28·0
Bács-Bodrog vm.-ben	12.944	9.256	3.688	28·7
Pest-P.—S. Kk. vm.-ben	168.000	116.220	51.780	31·0
Jász-Nk.-Szolnok vm.-ben	57.107	38.942	18.165	31·9
Heves vm.-ben	42.647	28.636	14.011	32·9
Bihar vm.-ben	23.345	13.647	9.698	41·7
Kecskemét thj. városban	10.519	5.643	4.876	46·7

Ha figyelembe vesszük, hogy még az annyira zsúfoltsággal küzdő megyében is, mint aminő Bihar, hol úgyszólván minden férőhelyre két tanköteles jutott, 432 kihasználatlan férőhely volt (3·2%), amely elhelyezése s a tanulók megoszlása miatt nem volt használható, akkor nem kell bizonyítanunk, hogy a férőhelyek hiányát jelző fenti szám-
adatok nemcsak hogy nem túlozzák az iskolahiány mértékét, hanem azt nem is tüntetik fel a maga teljességében.

A *zsúfoltság*. Már az elmondottakból következtetni lehet arra, hogy a magyar népiskolák egyik legnagyobb betegsége, a zsúfoltság, a háború után nagy méreteket öltött. A fenti számok azonban csak sejtetik a helyzetet. A zsúfoltság igazán csak iskolánként tanulmányozható. Normális népszaporodás mellett, amikor az egyes osztályok (évfolyamok) nagyjában nem mutatnak nagy eltéréseket, a tanulólétszámnak a tanítók számával való elosztásával lehet a zsúfoltság fennállását és fokát megállapítani. A népoktatási törvény már a 60-as tanulólétszámot tekinti maximálisnak s csak rendkívüli, indokolt esetben engedí meg további 20 tanuló felvételét. A pedagógia nem dönti el, hogy mekkora az ideális tanulólétszám, hiszen a tanítás eredménye sok más tényezőtől függ. A nyugati államokban épúgy találunk 30-as, mint 40- és 50-es átlagokat, sőt a Németbirodalomban, hol a népoktatásügy általában fejlett, egyes országokban 60-on felüli átlagok is vannak. A teljesen osztatlan vagy csak kis részben osztott iskolánál kívánatos, hogy a tanulók száma ne haladja meg a 45—50-et, viszont az osztályokra tagolt iskolákban 60-as létszám mellett is végezhető eredményes munka.

A háború után nálunk a 60-as átlagszám körül volt az iskolák zöme. Tekintettel arra, hogy iskoláink fele teljesen osztatlan, ez az átlag minálunk magas. Az igazi helyzet azonban csak az iskoláknak zsúfoltsági (népességi) kategóriákba osztása alapján mutatható ki. Az egy-egy tanítóra eső tanulók számát minden iskolára külön kiszámítva, a tanulók 10-es csoportjai szerint az 1920/21-ik tanévben 10 iskola volt olyan, amelyben 10 tanuló sem jutott egy tanítóra, 145 olyan, amelyben 10—19 tanuló, 411-ben 20—29 tanuló, 957-ben 30—39 tanuló, 1144-ben 40—49, 1100-ban 50—59, 1624 iskolában 60—79, 646 iskolában 80—99 tanuló, 242-ben 100—149, 24-ben 150—199 tanuló és végül 4 iskolában 200-nál több tanuló esett egy tanítóra. Természetesen a *beírt* tanulók nem mind fértek el a tanteremben s a 60-on felüli létszám bizony nem részesülhetett eredményes

oktatásban. A zsúfoltság megszüntetése éppen a túlszúfolt és a beiratások szigorításával lehetetlen helyzetbe került iskoláknál nem volt keresztívihető, mert ezek az iskolák főleg a külterületeken működtek, ahová lakás hiányában nem lehetett tanítót beosztani.

A beiskolázás nagy hiányai és az iskolák túrhetetlen zsúfoltsága nem voltak új sebei a magyar közoktatásügynek, gyógyításuk azonban éppen a háború után, annak elvesztése következtében vált végtelenül fontossá. Nyilvánvaló volt, hogy a népműveltség elmélyítése nélkül a magyarság jövője is veszendőbe megy. Szigorú bírságolás, kemény rendeletek kibocsátása alig segíthet valamit e bajokon. A kormány felelős vezetői felismerték, hogy itt a helyzet gyökeres ismeretén alapuló tervszerű és következetes szervező munkára van szükség és a magukban tehetetlenül szunnyadó helyi erők megindítására és egyesítésére. A helyzet tisztázását és a szükséges közhangulat kialakítását egyfelől, a tennivalók területi megvilágítását és sorrendjének megállapítását másfelől nagyon előmozdította az időközben napvilágra került analfabéta-statisztika. A nagy iskolahiány pedig lépten-nyomon előtérbe tolta a külterületi problémát, a tanyák és majorok iskolaügyének kérdését. E két jelenség ismertetésével lesz csak világossá egyrészt az a kép, amely a feladatok tömegét és nagyságát tünteti fel, másrészt az iskolaszervezés munkáját gátló körülmények nehéz és bonyolult volta.

2. Az analfabetizmus.

Az írás-olvasás ősrégi ügyesség; nyomai már a kőkorszakban felfedezhetők. Egyenletes és fejlett műveltségi fokon az írástudás időnkint már az ókorban meglehetősen általánossá lett. A népvándorlás azonban eltörli a régi kultúrát s az írásismeret a középkor némely századában még a papság körében sem volt általános. A humanizmus korában az írásismeret elengedhetetlen kelléke a műveltségnek, a művelt réteg azonban rendkívül vékony. A reformáció nagyot lendít az írásismeret elterjedésén, mert alapelve, az Istennel a bibliaolvasás útján létesített személyes kapcsolat ezt megkívánta. A protestáns államokban azért hiánytalanabb az írásismeret, mert ott a népoktatás a reformációval vert mélyebb gyökereket. Az írástudás szükségének gondolatát általánossá tette a francia felvilágosodás és a nagy forradalom. Később, a napoleoni háborúk idején, majd a szent szövetség korában a kormányoknak a népnevelés érdekében előbb kifejtett buzgólkodása — éppen a demokratikus szellem visszaszorítása céljából — meglehetősen ellanyhul. Sándor Lipót főherceg nádor a Martinovich-féle összeesküvés után kifejti, hogy a parasztnak nem való az olvasás ismerete, mert az ujságok révén a nyugtalanság és elégedetlenség szelleme költözik közéjük.¹ De a XIX. század első felében a demokrácia eszméje s mellette másik hatalmas emeltyű: a mind fokozottabb igényű gazdasági élet egyre erősebb lendülettel sürgeti a népnevelést. Nemcsak politikai, hanem gazdasági érdek is követelte, hogy az analfabetizmus csökkenjen. Európaszerte felismerik ennek fontosságát és rohamosan igyekeznek az írástudást általánossá tenni. Franciaországban 60 évvel ezelőtt a felnőtt népesség negyedrésze analfabéta volt. Huszonöt év múlva az arányszám 10%-ra esett, ma már a 2%-ot sem éri el. Olaszországban 1861-től 1911-ig 75%-ról 37·6%-ra csökkent a 6 éven felüli analfabéták száma. Angliában a házassági anyakönyvek bejegyzései szerint az 1886—1890-es évek átlagában még 9% volt az analfabéta, az 1896—1900-as évek átlagában már csak 3·5%, 1906-ban 1·7, 1919-ben pedig 0·6%. A Skandináv-államokban az analfabetizmus csaknem teljesen ismeretlen, a déli országokban azonban és kelet Európában még ma is jelentékeny.²

¹ Sándor Lipót főherceg nádor iratai. 827. lap.

² Spanyolországban 60%, a Balkán-államokban 30—60 között, Lengyelországban 50%-nál több az analfabéta, Svájcban 0·1, Németausztriában 4·3, a Németbirodalomban 0·3, Dániában 0·2, Belgiumban azonban 8% az analfabéta.

Hazánkban aránylag korán iktatták törvénybe a mindennapi iskolalátogatás kötelezettségét, még az 1880-as évek elején azonban a 6 éven felüli lakosság 56,5%-a írástudatlan volt. 1868 óta iskolapolitikánk egyik főtörekvése az analfabetizmus kiirtása. A kormányoknak valóban nagy nehézségekkel kellett küzdeniök. Az állam igyekezett az elmaradott vármegyék iskolaügyét fejleszteni, ennek eredménye azonban a dolog természeténél fogva csak lassan vált érezhetővé. Az 1910-ik évi népszámlálás szerint 31,3%-ot tett az analfabéták száma. Ámde volt néhány vármegyénk (Szolnok-Doboka, Máramaros), ahol a lakosság 30%-a sem tudott olvasni.

A háború alatt a beiskolázás annyira hiányos volt, hogy ez az 1906—1912 években születettek korcsoportjának írásismeretét jelentékenyen leszálította.⁸ Jóllehet a történeti Magyarországnak ma is birtokunkban lévő területén az írástudás színvonala lényegesen magasabb volt az országos átlagnál, amennyiben az országos 68,7%-os arányszámmal szemben csonka hazánk területén a 6 éven felüli népesség 80,3%-a tudott írni, olvasni, a különbség mindazonáltal korántsem olyan nagy, hogy ez a magyarság kulturális fölénye tekintetében a jövőt illetően megnyugtathatna. Különösen, ha figyelembe vesszük azt az erőfeszítést, amellyel a cseh és a román kormány igyekszik a nép iskolázottságát rohamosan javítani. Az 1920. évi népszámlálás szerint a háborús évtizedben mai területünkön csak 4,5%-kal emelkedett az írni-olvasnitudók arányszáma. A javulás az elszakított részekben is legalább ilyen arányú volt.

A magyar közoktatásügy felelős irányítói természetesen a legnagyobb figyelmet fordították a népkultúra fejlesztésére s az analfabetizmus megszüntetése 1921 óta emelkedő súlyt nyert a magyar kormány kultúrpolitikájában. Maga a közvélemény is felfigyelt, amidőn köztudomásúvá lett a népszámlálásnak az a megállapítása, hogy a megcsonkított ország 8 millió lakosa közül 1 milliónál több a 6 éven felüli analfabéta. Az újságok állandóan foglalkoztak a kérdéssel. Mindenki érezte, hogy az erőgyűjtés és felemelkedés feltételei közül az elemi műveltség hiányainak pótlása előbbrevaló a többinél s hogy a népoktatás nem egy szakminiszter ügye csupán, hanem az egész nemzeté. Az analfabetizmus elleni küzdelem jelszová lett, de hogy ne maradjon pusztá jelszó, ahhoz súlyos és hosszabb időn át hozott anyagi áldozatokra lett volna szükség. A munka megindítását egy ideig késleltette az államkincstár bizonytalan helyzete, mihelyt azonban az ország pénzügyi talpraállítása megtörtént, az első nagyobb beruházások között a népiskolaépítés akciója már számottevő összeggel szerepelt. A közvélemény teljes méltánnyal fogadta a kulturális beruházásokat, noha távolról sem ismeri az e téren felmerülő szükségletek egész tömegét. Még az analfabetizmus mérete és kiküszöbölésének módja sem tekinthető köztudomásúnak, pedig a teljes és eredményes munka érdekében szükséges, hogy világosan lássa az ország művelt közvéleménye a tennivalók egész tömegét s alaposan ismerje az analfabetizmus okait, állapotát és természetét. Az alábbiakban az erre vonatkozólag leszűrt fontosabb megállapításokat fogjuk ismertetni.

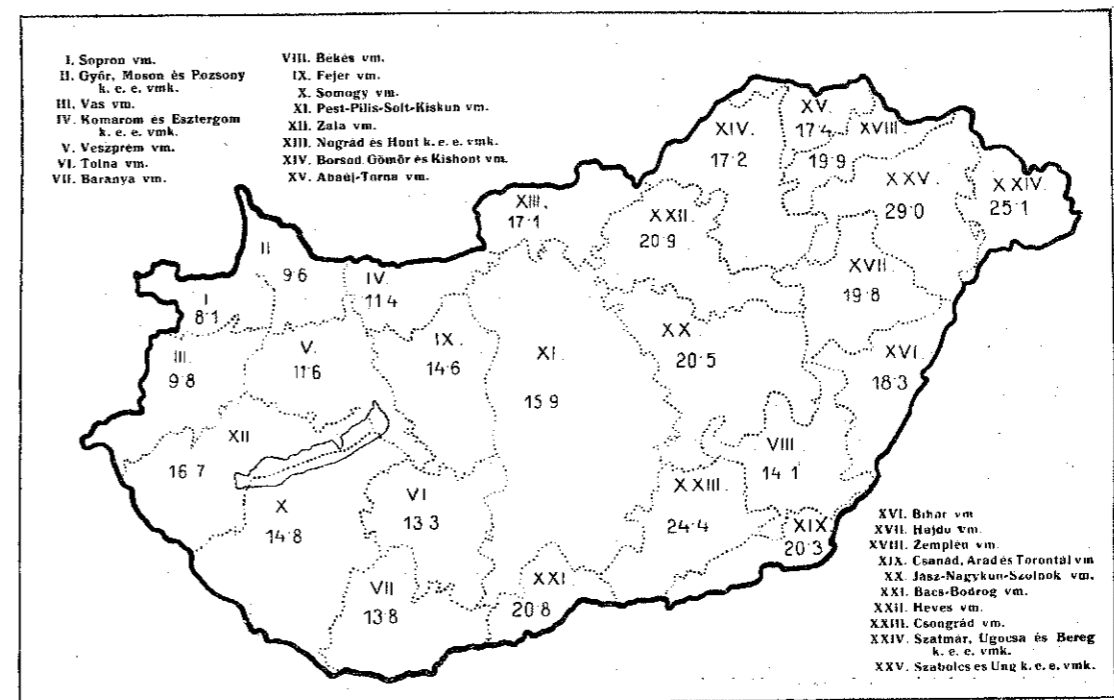
Az 1920. évi december hó 31-én megtartott népszámlálás Csonka-Magyarország területén 6,098.557 írni-olvasni tudó egyént talált. Ha tehát a 6 éven aluli gyermekeket nem számítjuk, 1,090.715 analfabéta volt az országban. Ez az a szám, amelyet analfabetizmusunk tehertétele gyanánt számítani szoktak. Ez a «statisztikai tömeg» azonban túlozza azt a számot, amely kultúrpolitikai szempontból figyelmet követel. Mindenesetre le kell vonnunk a 6-ik évüket betöltött, de még 7 éven aluli analfabéták 140.000-es létszámának azt a hányadát, amely 11 éves koráig kétségtelenül megtanult írni-olvasni, amelyben a népszámlálás idején zsenge kora miatt még nem lehetett megfelelően járatos. A következő

⁸ Kovács Alajosnak, a közp. stat. hivatal igazgatójának megállapítása szerint a háborús iskolamulasztások hatása az írástudás 1920. évi országos eredményét is kockázthatja. (Magy. Stat. Szemle 1923. évf.)

korcsoport tanúsága szerint ez 110.000-re tehető, úgyhogy a fennmaradó 30.000 hat éves gyermek tekinthető csak igazán analfabétának. Az országos analfabéta-létszám tehát 110.000-el csökken e révén s további 10.000 vonandó le az értelmi fogyatkozásban szenvedők révén, úgyhogy 970.000 a sem írni, sem olvasni nem tudó 6 éven felüli analfabéták helyesbített száma.

Nem kevesebb, mint 104.239 analfabéta csak félig tekinthető ilyennek, mert olvasni tud, csak írni nem. E *semianalfabétáknak* éppen negyedrésze férfi, háromnegyede azonban nő, ami érthető is, hiszen az egyszerű nép körében a nőknek alig van alkalmuk írni s így ezt a készségüket könnyebben felejtik el. Minthogy a semianalfabetizmust az élet-színvonal általános emelkedése fogja csak megszüntethetni, a kulturális politikának e téren igen kevés cselekvési lehetősége nyílik s így az analfabéták hazai száma 866.000-nek tekinthető. Ezzel a tömeggel, amely a 6 éven felüli lakosságnak még mindig 12,2%-a, vagyis olyan arányszám, amely a németausztriai analfabetizmusnál majdnem háromszorta,

1. vázrajz.

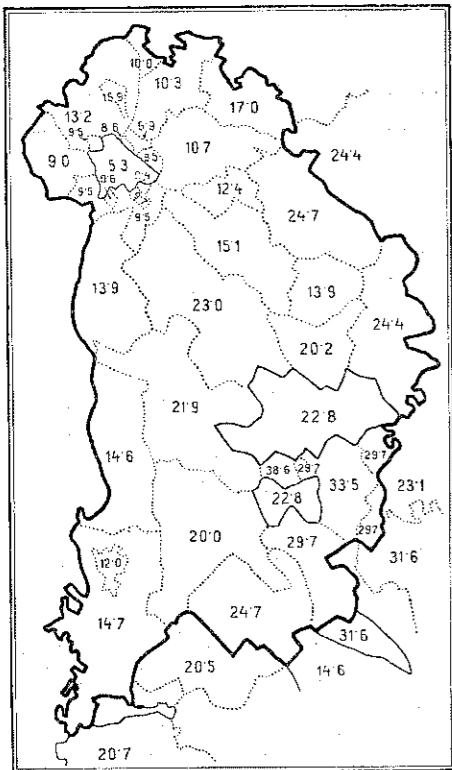
A megyei törvényhatóságok analfabetizmusuk sorrendjében a 6 éven felüli analfabéták százaléka feltüntetéseivel.

a régi csehországinál pedig majdnem ötszörte rosszabb. Az alábbiakban mégsem a helyesbített 12,2%-os analfabetizmus adatait fogjuk részletezni, hanem a népszámlálás megállapította 15,2%-os arányszámmal megfelelő 1,090.000 főnyi tömeget, mert a feldolgozott adatok is mindenütt ezt a számot veszik alapul. A közlendő számok tehát mintegy 6—10%-kal meghaladják a tényleges létszámot, ami azonban a tennivalók fontosságát és sürgősségét távolról sem csökkenti.

Az ország hegyvidékeinek elvesztése megszüntette ugyan a műveltség kiálló különbségeit (1910-ben Moson megyében 88,9%, Máramarosban 26,8% tudott írni-olvasni), azonban még szűk határaink között is nagyon eltérő műveltségű területek vannak. Leg-

műveltebb a Dunántúl öt északnyugati vármegyéje (Sopron, Győr-Moson, Vas, Veszprém, Komárom-Esztergom). Ezekben az analfabéták a 6 éven felüli lakosságnak mintegy tizedrészét (8·1—11·3%) teszik. A Dunántúl öt délkeleti megyéjében már egyhated, sőt egyhatod rész az írástudatlan (13·3—16·7%). A Duna-Tisza közén (Budapestet és a többi törvényhatósági várost itt nem számítjuk, mert a városok más műveltségi fokozatot mutatnak, ezért ezeket külön tárgyaljuk) Pest megye maga is nagyon szélsőséges, amint azt az alábbi járási vázrajz mutatja, átlagszámát azonban a megye északi sűrűn lakott és haladott műveltségű része megjavítja (15·9). A déli részek azonban Bács-Bodrog és Csongrád megyével együtt az ország egyik legelmaradottabb területe 19—33%-os analfabetizmussal. Az északi hegyes vármegyék közül Nógrád-Hont, Borsod-Gömör és Abaúj (17·1—

2. vázrajz.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye járásai és városai a 6 éven felüli analfabéták százalékának feltüntetésével.

élet kifejlesztését akadályozták, ma is nagy az elmaradottság. Ugyanezt látjuk a homokos vidékeken (Bács, Pest megye déli része, Szabolcs).

Az analfabéták tömegei ezek szerint nem oszlanak meg arányosan az ország különböző részei között. Ha a Duna és a Tisza által három részre tagolt országnak nem közigazgatási, hanem az említett folyamat által határolt 3 geográfiai részében vizsgáljuk az analfabéták tömegeit (3. sz. vázrajz) s a három északkeleti vármegyét (Borsod-Gömör, Abaúj-T. és Zemplén) szintén külön egységnek tekintjük, kitűnik, hogy a Duna-Tisza közén lakik analfabétáink zöme (421.500), holott itt a lakosság, Budapest leszámításával jóval kisebb, mint a Dunántúl s nem sokkal több, mint a Tiszántúl, ahol a legsúlyosabb

rosszabb Zemplén (19·9%) és még inkább Heves megye (20·9%), amely utóbbi a népműveltség tekintetében nagyon elmaradt. A Tiszántúl Békés vármegye az országos átlag fölé emelkedik 14·1%-os arányszámával, körülötte azonban csupa olyan vármegyét találunk, amely mélyen az országos átlag alatt marad. Arányszámuk 18·3 és 20·5 közé esnek. Csongrád tiszántúli része (a műveletlenebb rész a Tiszától nyugatra esik) valamivel jobb (17·5%). Legműveletlenebb az ország északkeleti része: Szatmár-Bereg vármegyék 25·1%-os és Szabolcs vármegye 29%-os analfabetizmussal. Itt tehát a lakosság 6 éven felüli részének több mint negyedrészét írástudatlan.

A megyei térkép-vázrajz (1. sz.) világosan mutatja, hogy minél északabbra megyünk s minél jobban közeledünk nyugat felé, annál jobb az állapotok. Ez szinte törvényszerű pontossággal megállapítható Pest vármegye járási térkép-vázlatán is (2. sz.). Oka kétségtelenül történeti: a nyugati műveltség hatása, amely kelet felé mindinkább veszít erejéből s a török hódoltság következtében az Alföld civilizációjának pusztulása, de emellett igen erős a földrajzi tényezők hatása is. A Duna mentén pl. (2. sz. térkép-vázlat) hamarabb lábrakapott a konszolidáció, a Tisza mentén azonban, amelynek áradásai a múlt század közepéig mind a közlekedést, mind a gazdasági

analfabetizmus vármegyéi vannak. A Duna-Tisza közén Budapest analfabétáinak (46.000) levonása után is több analfabéta marad, mint a magasabb százalékos arányt mutató Tiszántúl megyében az északkeleti megyékkel együtt.

Az eddigiekből megállapítható, hogy az analfabetizmus elleni küzdelem különböző erőit és felkészültséget kíván az ország különböző vidékein és hogy e fejlődésbeli elmaradottság pótlása ott követeli a legnagyobb áldozatot, ahol a lakosság anyagi ereje és teljesítőképessége a legkisebb.

A városok analfabetizmusa részben más megítélést kíván, mint a falvaké. A fentebbiekben ismertettük a megyei törvényhatóságok állapotát a rendezett tanácsú városok beszámításával. A városi törvényhatóságokban és a rendezett tanácsú városokban az analfabéták száma a következő:

a) a törvényhatósági városokban:

	6 éven felüli analfabéta	a 6 éven felüli lakosság %-a		6 éven felüli analfabéta	a 6 éven felüli lakosság %-a
1. Sopron	1.261	3·9	7. Debrecen	12.788	13·7
2. Budapest	46.056	5·3	8. Szeged	15.954	14·6
3. Győr	3.017	6·6	9. Hódmezővásárhely	8.562	15·1
4. Székesfehérvár	2.476	6·9	10. Baja	3.364	18·9
5. Miskolc	4.763	9·1	11. Kecskemét	14.904	22·8
6. Pécs	5.101	11·5			
Átvitel:	62.674	--	Összesen:	118.246	8·4

b) a rendezett tanácsú városokban:

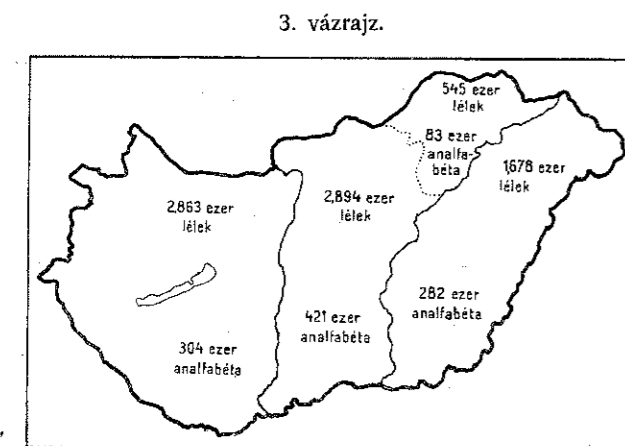
	lakosok száma	6 éven felüli analfabéták száma	%-a		lakosok száma	6 éven felüli analfabéták száma	%-a
1. Kőszeg	8.492	360	4·7	24. Eger	28.753	3.764	14·1
2. Szombathely	34.699	1.935	6·2	25. Kisújszállás	13.766	1.786	14·1
3. Rákospalota	36.008	2.257	6·9	26. Hajduszoboszló	17.722	2.350	14·5
4. Kispest	51.064	3.343	7·3	27. Salgótarján	15.213	2.003	14·7
5. Pápa	19.255	1.351	7·5	28. Sátoraljaújhely	21.162	2.842	14·8
6. Veszprém	15.586	1.185	8·2	29. Szolnok	32.539	4.491	15·2
7. Komárom	5.963	455	8·5	30. Karcag	22.569	3.211	15·6
8. Újpest	56.489	4.468	8·6	31. Gyöngyös	19.715	2.981	15·6
9. Magyaróvár	7.100	547	8·6	32. Mezőtúr	26.911	3.804	15·6
10. Esztergom	17.963	1.411	8·6	33. Szentendre	5.877	834	15·9
11. Pesterzsébet	40.546	3.445	9·6	34. Szentes	32.387	4.885	16·5
12. Szekszárd	14.025	1.262	9·6	35. Túrkeve	12.973	2.042	17·1
13. Balassagyarmat	11.257	979	9·6	36. Hajdunánás	17.085	2.769	17·8
14. Budafok	13.686	1.195	9·7	37. Gyula	24.908	4.061	18·0
15. Békéscsaba	46.633	4.173	9·8	38. Hajduböszörmény	28.706	4.733	18·2
16. Vác	19.395	1.830	10·0	39. Mohács	15.864	2.750	18·6
17. Zalaegerszeg	13.239	1.282	10·6	40. Nagykőrös	28.701	5.258	20·2
18. Kalocsa	12.352	1.352	12·0	41. Hajduhadház	10.480	1.881	20·4
19. Nagykanizsa	30.037	3.422	12·0	42. Csongrád	25.888	5.461	23·1
20. Kaposvár	29.610	3.459	12·7	43. Jászberény	31.971	7.020	24·5
21. Makó	37.141	4.466	13·0	44. Kiskunhalas	26.088	5.874	24·7
22. Nyíregyháza	43.340	5.320	13·7	45. Kiskunfélegyháza	36.797	10.916	33·5
23. Cegléd	36.929	4.729	13·9				
Átvitel:	600.809	54.228	--	Összesen:	1.096.884	139.942	14·0

A városi szervezettel bíró helyeken tehát nem kevesebb, mint 258.000 analfabéta él, a hazai analfabéták közel negyedrészét (23·7%-a). Az igazán városban élő analfabéták

száma azonban jóval kisebb, hiszen nagyobb arányban csak azok a városok mutatnak fel írástudatlanokat, amelyeknek nagy határuk és sok külterületi lakosuk van. A városban élő analfabéták nem érik el a 10%-ot sem. Az írástudatlanok e hányada, minthogy elenyészően csekély kivétellel beszivárgás útján kerül a városokba, olyan korban, amidőn már rendszeres oktatásáról alig lehet szó, a kultúrpolitika szempontjából kisebb jelentőségű s inkább az iskolán kívüli népművelés feladatkörébe tartozik. Fontosabb, sőt a népoktatás

hiányainak kiküszöbölése céljából a legnagyobb fontosságú feladat azonban, hogy az analfabéták további utánpótlása végre megszűnjék, tehát a külterületi tankötelesek és a falvaknak a zsúfolt iskolákban megfelelően nem oktatható gyermekei végre hozzájussanak a kellő befogadóképességű és elegendő tanítóval bíró iskolákhoz.

Rá kell itt még mutatnunk az analfabetizmus korszerinti és vallási megoszlás szerinti adataiban rejlő tanulságokra. Már említettük, hogy a szokásos statisztikai csoportosítás, amely a 6 éves és 1 napos gyermeket már analfabétának veszi,

Az analfabéták tömegei az ország különböző részeiben.

alaptalanul duzzasztja az analfabéták számát. Az alábbi táblázat, amely egy reprezentatív tömegnek, az országos átlagot híven feltüntető s a kort és vallást a legnagyobb tömegben mutató r. kath. nők csoportjának analfabetizmusát világítja meg, arra vall, hogy még a 7 évesek koréve is túlságosan alacsony ahhoz, hogy az igazi analfabéták közé egész tömegében felvéssék. A mindennapi tanköteles-kor 5 magasabb évében ugyanis 16·1%-os, az ismétlődő tanköteles korban már csak 6·6%-os analfabetizmust látunk s e nagy különbség túlnyomó részben a 7 évesek terhére irandó.

	sem írni, sem olvasni nem tud	az oldalt írt korszak	az analfabéta csoport alakja
6 éves (1 év)	47.310	76·1	12·4
7—11 éves (5 év)	49.232	16·1	12·9
6—11 éves (6 év)	96.542	26·1	25·3
12—14 éves (3 év)	11.854	6·6	3·2
15—19 éves (4 év)	13.637	4·9	3·5
12—19 éves (7 év)	25.491	5·5	6·7
20—29 éves (10 év)	27.561	5·6	7·2
30—39 éves (10 év)	37.388	10·1	9·8
40—49 éves (10 év)	48.377	17·5	12·6
50—59 éves (10 év)	58.754	28·8	15·4
20—59 éves (40 év)	172.080	12·8	45·0
60—79 éves (20 év)	81.574	38·9	21·2
80 éven felül	6.693	50·3	1·8
Összesen:	382.380	16·0	100·0

Analfabétáink 25·3%-a, tehát több mint negyedrésze, a mindennapi tanköteles korban volt s ez a kategória, amely az egész népességben negyedmiliónál többet tett ki 1920-ban, még részben kiragadható volt az analfabetizmusból a beiskolázás szigorítására tett intézkedésekkel. De csak ott, ahol volt iskola, mert az építési akció megindítása

után e tömegek már kinttek a mindennapi iskola keretéből. Ugyanígy a népszámlálás idején 12—14 éves gyermekek (országosan mintegy 35.000 analfabétával), akiknek 6·6%-os analfabetizmusa a háborús tanügyi visszaesés legsúlyosabb tünete. A következő korcsoport mutatja, hogy a háború előtt, amikor az országos iskolapolitika még főleg az ország elszakított részeinek fejlesztésére fordította figyelmét, a mai területen a népoktatás eredménye már 5% alá szorította az analfabetizmust. A háború-okozta hanyatlást az iskolán kívüli népművelés van hivatva a lehetőség szerint pótolni s az analfabéta-tanfolyamok e tekintetben máris szép eredményekre mutathatnak rá. Az ifjúkorban (12—19 év) volt analfabéták országos tömege a 75.000-et túlhaladja s e népes kategória még évtizedeken át fogja rontani az országnak egyébként rohamosan javuló analfabéta-indexét. A 20—59 évesek, tehát a termelő munka korcsoportjába tartozók között átlag 12·8% volt írástudatlan. Népességünk törzse közel 490.000 analfabétát rejtett magában. E 40 évet felölő korcsoport tagjai 1860—1900 között születtek, a legidősebbek tehát még az 1868:XXXVIII. t.c. meghozatala előtt éltek át tanköteles koruk első éveit. Ha figyelembe vesszük, hogy az analfabetizmussal együtt jár a rövidebb életkor s így joggal tételezzük fel, hogy az életben maradtak között az analfabéták hányada csökkenő számot jelent, az 50—59 évesek korcsoportjából megállapíthatjuk, hogy a népoktatás a múlt század derekán csak hosszú évek munkája árán tudta elérni azt, hogy a tankötelesek 2/3 része az ország mai (aránylag akkor is legműveltebb) területén beiskoláztassék. Minél fiatalabb réteget nézzük azonban e korcsoportnak, annál jobban javul a helyzet, úgyhogy a 20—30 évesek között már csak 5·6%-os analfabetizmus észlelhető. Ez a javulás a millennium évétől számítva tíz év alatt a 6·7%-os analfabetizmust 4·7%-ra csökkenté, ekkor 4—5 éven át stagnálás, majd lassú, de állandó visszaesés mutatkozik, amely az analfabéták arányszámát a háború alatti iskolakötelesek között 6·6%-ra emeli. Az, hogy a hanyatlás már a háború előtt megkezdődött, mutatja, hogy itt más tényező is érezteti hatását s ez, mint alább látni fogjuk, nem más, mint az utolsó 30 évben egyre nagyobb arányban kibontakozó tanyarendszer.

Az 1920-ban negyven éven felül volt analfabéták adták az írástudatlanok nagyobb részét (51%-át). Ez az 550.000-es tömeg, amelynek legfiatalabb évjárata is már 50-ik éve felé közeledik, egy-két évtized alatt magától elenyészlik.

A ma már 50 év körüli s ennél idősebb analfabéták (az írástudatlanok 51%-a) 550.000 lélekkel emelte az 1920. évi analfabéták számát. Ez a nagyobb rész rövid 1—2 évtized alatt magától elenyészlik. A kultúrpolitika igazi és súlyos gondja nem ez, nem is a már javakorbéliek analfabetizmusa, hanem annak a 4—7%-os írástudatlanságnak meg-megszüntetése, amelyet a népszámlálás az 1890—1914. években születettekről megállapít s amely iskolahálózatunk kiépítése és iskoláink kifejlesztése nélkül állandósulna s a magyar népműveltségnek a szomszéd államokkal szemben való versenyképességét veszélyeztetné.

Népiskoláink többsége hitfelekezeti, a gyermekek 65%-a hitvallásos iskolába jár. Az egyházak e nagyfokú oktatásügyi tevékenysége indokolja, hogy az egyes hitfelekezeteknek az analfabetizmusban való érdekelttségét is röviden ismertessük. A teljes analfabéták 6 éven felüli létszáma vallás szerint a következőképpen oszlott meg az 1920. év végén:

	az analfabétáknek			az egyes hitfele- kezetbeliek a népesség %-a
	száma ezrekben	az oldalt meg- jelöltek közötti százaléka	az összes analfa- béták közötti	
Római katolikus	675	14·7	68·6	63·9
Görög katolikus	42	27·1	4·2	2·2
Református	197	12·9	19·5	21·0
Evangélikus	33	7·3	3·3	6·2
Izraelita	18	4·1	1·3	5·9

A vallásfelekezetek szerint vizsgált tömegek elitő műveltségi színvonalának történelmi, társadalmi és gazdasági okai vannak. A protestáns-lakta községekben egy századdal előbb ismerték fel a népoktatás fontosságát s a protestáns egyházak hívei között nagyobb hányad a kisbirtokos gazdaelem, mint a katolikusok között. Viszont a nyugatról jött kulturális áramlatok nagyobb hatóerővel érintették a Dunántúl katolikus többségű népét, amely a török pusztításból is kevesebbet szenvedett. A nyugat-kelet kulturális különbsége a hitfelekezetek kulturális különbségénél is erősebb. Ezt igen érdekesen mutatják az egyes vidékek városba tömörült népének egyházai. Az alábbi 6 törvényhatósági város lakosainak hitfelekezetek szerinti csoportjai 1920-ban a következő analfabéta %-ot mutatták:

	r. kath.	ref.	ev.	izr.
Sopron	4.2	0.9	3.8	1.7
Győr	6.8	4.9	3.4	2.5
Budapest	5.5	4.4	3.2	2.8
Kecskemét	24.2	16.0	9.2	3.1
Miskolc	11.3	7.2	3.7	4.2
Debrecen	12.0	13.9	4.7	5.8

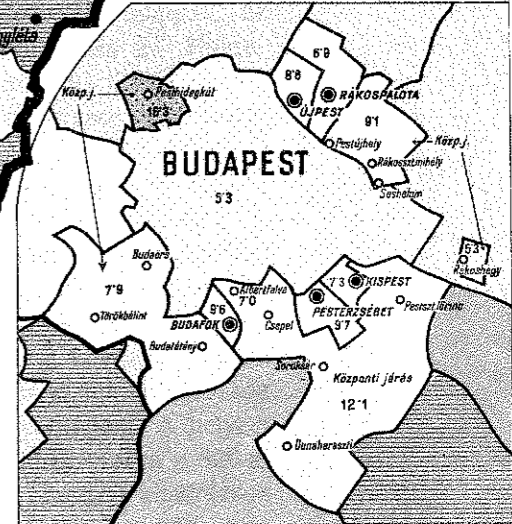
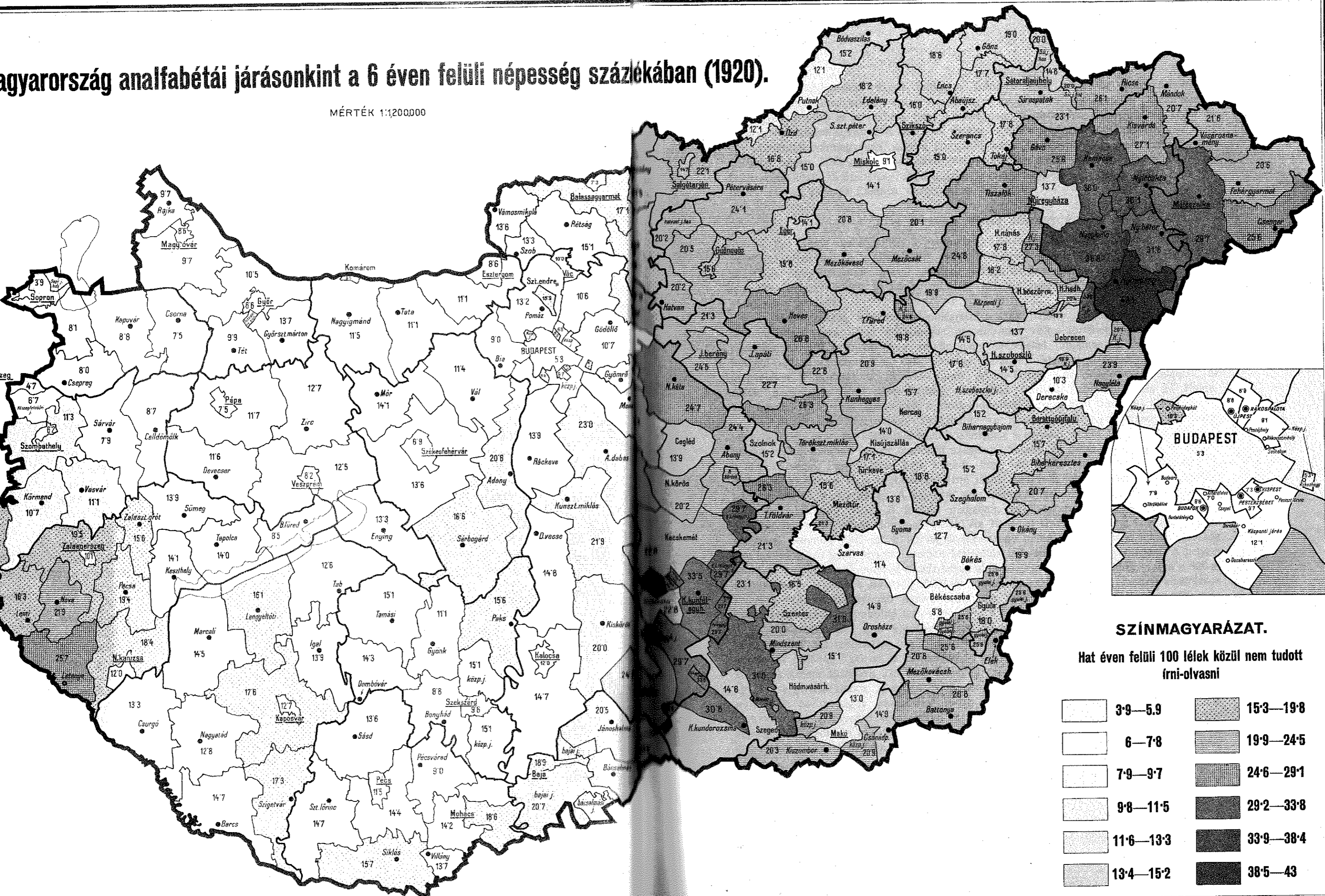
Az egyes egyházak hívei aszerint mutatnak magasabb vagy alacsonyabb kulturális színvonalat, hogy milyen összetételű, alkatú rétegeket, a társadalmi fejlődés milyen fokán álló tömegeket foglalnak magukba. Legkevesebb analfabétát tüntetnek fel az alsó néprétegeket nélkülöző izraeliták adatai s általában azon csoportok, amelyek az iparhoz, kereskedelemhez és az értelmiséghez tartozók beszivárgása útján keletkeztek. (Pl. a reformátusok Sopronban s a katolikus vidékek városaiban.) A régebben települt népelem mindenütt műveltebb az oda beköltözött zsellér-, cseléd- vagy munkásrétegnél. Ország-szerint stereotíp válasza az egyes községek gyökeres lakosainak: «analfabéta nálunk csak a *jött-ment* népelem közt található». S ennek nem is annyira a vagyoni helyzeténél s számarányánál fogva a községi vagy városi hatóságban vezetőszerphez jutottaknak a másik hitfelekezethez tartozó jövevények iránti közönye, mint inkább a beszivárgott s a törzsökös lakosságra rászaporodó népelem szegénysége az oka, mert az iskolafenntartás és az iskolalátogatás anyagi feltételeit kevésbé tudja magának biztosítani. A görög katolikusok általánosan mutatkozó és a római katolikusok sok helyütt észlelhető nagyobb analfabetizmusát ezeken kívül az e hitfelekezetekhez tartozók nagyobb népszaporodása is növeli, hiszen a lassabban vagy egyáltalán nem szaporodó népességű egyházakkal szemben a növekvő népességűek fokozottabb feladattal kerülnek szembe az oktatásügyi igények kielégítése terén.

Abból, hogy az iskolafenntartó egyházakat nem egyenlő mértékben kényszeríti áldozathozatalra az analfabetizmus elleni küzdelem, önként következett, hogy a támogatást nyújtó állam nem a hitfelekezetek lélekszáma arányában, hanem a szükséglet alapján készíthette el az iskolahálózat kiépítésének tervét s az állam hivatásának megfelelően, amely a hiányok s a kiáltó kulturális egyenlőtlenségek megszüntetésében jelöli meg feladatát, csak a tényleges szükséglet és rászorultság mérlegelése alapján segíthette az iskolafenntartókat.

A csonka ország *járás*i térképén 12 színfokozatban mutatjuk be az egyes vidékek különböző mértékű analfabetizmusát. Az átlagos 15.2%-os mértéken felüli analfabetizmust a fekete pontokkal és vonalakkal árnyalt színfoltok tüntetik fel. A térképen pontosan felismerhető a két nagy analfabéta góc: a Szabolcs-szatmári és a Csongrád-Délpest-megyei analfabéta vidék, valamint a Dunántúl Zala vármegye sötétfoltú járásai. Látható, hogyan nyúlik fel a főváros környékéig Fejér és Pest megye analfabetizmusa s általában milyen éles különbség van Pest megye dunavölgyi és tiszamenti községei között. Az ország

Magyarország analfabétái járásonként a 6 éven felüli népesség százalékában (1920).

MÉRTÉK 1:1200000

SZÍNMAGYARÁZAT.

Hat éven felüli 100 lélek közül nem tudott írni-olvasni

3.9—5.9	15.3—19.8
6—7.8	19.9—24.5
7.9—9.7	24.6—29.1
9.8—11.5	29.2—33.8
11.6—13.3	33.9—38.4
13.4—15.2	38.5—43

észak-nyugati vidékének világos foltjai, a Tolna-baranyai németiség és békési tótság alacsony arányszámai szintén érdekes tanulságot nyújtanak a kultúrpolitika számára. Zala vármegyében több az analfabéta mint Győr-Moson, Sopron, Vas vármegyében Győr és Sopron városokkal együttvéve. Szabolcs megye egyetlen járásában több analfabéta él, mint egy dunántúli vármegyében vagy a Dunántúl négy törvényhatósági városában együtt. *Harminc* olyan községe van az országnak, amelyben a lakosság *többsége* írástudatlan. E községek közül 15 Szabolcs, 7 Zala, 2 Szatmár megyében, egy-egy pedig Bihar, Zemplén, Békés, Heves, Pest és Baranya vármegyében találtatott.

3. A település okozta nehézségek.

Két nagy akadálya van a gyermekek hiánytalan iskoláztatásának: *a kedvezőtlen települési viszonyok* és a társadalom mélyebb rétegeit lenyűgöző *szegénység*. Ez utóbbi az iskola *látogatása* elé gördít sokszor leküzdhetetlen akadályt, míg a kedvezőtlen települési helyzet inkább az iskola *állítását* nehezíti meg, sőt teszi nem egyszer megoldhatatlan feladattá.

Magyarország népének településrajza a szűk határok között is igen változatos. A népsűrűség nem olyan szélsőséges ugyan, mint volt a történeti határok között,¹ a települési formák azonban még mindig nagy eltéréseket mutatnak. A Dunántúl déli és nyugati részén (Sopron, Vas, Zala, Somogy, Baranya), valamint az északi és északkeleti megyékben (Nógrád-Hont, Borsod-Gömör, Abaúj-Torna) a kisközségek dominálnak, az Alföld nagyrészen (Pest, Bács-Bodrog, Csongrád, Csanád, Szolnok, Békés és Hajdu-vármegyékben) a «mezőváros» lett a török hódoltság hatása alatt uralkodó típus.

A törpeközségek. Minél osztottabb az iskola, annál eredményesebb munkát végezhet. Az egy- és kéttanítós elemi iskolában a legjobb tanító is hátrányban van a három- és többtanítós iskola tanítóival szemben. Sajnos, az ország települési viszonyai, a törpeközségek nagy száma nem engedi, hogy az osztott iskola váljék túlnyomóvá. Ahhoz, hogy három- vagy többtanítós elemi iskola tartassék fenn, legalább 1000 tömören települt lakosra van szükség. A legalább ezer lélekszámmal bíró községek száma ugyan 1700 és a lakosság 87·4%-át foglalja magában, azonban ezek egy része is külterületen él és így az osztott iskola előnyeitől elesik. Az 1000-nél kevesebb lakosú községek száma valamivel nagyobb 1700-nál. E községek éppen egy millió lelket ölelnek fel. A lakosság egy nyolcadrésze tehát legjobb esetben kéttanítós iskolába küldheti gyermekeit. A helyzet azonban még rosszabb, mert az ötszáz lelken aluli községekben, amelyeknek száma a 800-at meghaladja — s ezek a lakosság 3·5%-át zárják magukba —, csak egészen kivételesen kedvező születési arányszám mellett lehet szó arról, hogy a tanulólétszám kéttanítós iskola fenntartását megokolttá tegye.

Ötszáz lelken aluli községeink egy negyede, sőt néhány nagyobb községünk is képtelen önállóan fenntartani iskolát s ezért más, hozzá közel eső községgel társul iskola fenntartás céljából. Ezek az ú. n. *csatlakozó községek*. Az ilyen, saját iskolával nem bíró községek száma 1918-ban 225 volt, de azóta számuk a községek most folyamatban levő egyesítése következtében 27-tel csökkent. Az iskolátlan községek egy része maga állított fel iskolát az országos iskolaépítési akció megkezdése előtt, más részének vagy már biztosítva van (túlnyomó részben fel is épült) az iskolája vagy annak építése tervbe vétetett. Van azonban 147 olyan község, amelyben iskola szervezése nagyobb részben más község közelsége miatt, néhány esetben pedig a tankötelesek igen kis létszáma miatt nem

¹ 1910-ben Csík megyében 28·8, Pest megyében (Budapest és Kecskemét nélkül) 85·5 lélek jutott egy km²-re, míg 1920-ban Abaúj-Torna vm. népessége a legritkább (49·5) és újra Pesté a legsűrűbb (96·5).

volna indokolt. Az iskolátlan községek adatait az alábbi táblázat törvényhatóságunkint részletezi:

Az iskolátlan (csatlakozó) községek számának és iskolával ellátottságának alakulása 1918—1928 között.

Törvényhatóság	Iskolátlan község volt 1918-ban	Iskolával bíró községgé lett, mert			1928 jan. 1-én iskolátlan	Iskola létesítése	
		1925-ig iskolát létesített	iskolája az O. N. É. A. segélyével biztosított	iskolával bíró más községgel egyesült		terveztetik	egyelőre szükség-telen
Abaúj-Torna	13	—	1	—	12	2	10
Baranya	31	—	1	3	27	1	26
Borsod-Gömör	4	1	1	—	2	—	2
Csanád	2	—	1	—	1	1	—
Győr-Moson	4	—	1	1	2	—	2
Nógrád-Hont	4	1	—	3	—	—	—
Somogy	9	3	—	—	7*	3	4
Sopron	15	—	—	6	9	—	9
Tolna	3	1	—	—	2	—	2
Vas	55	1	3	10	41	3	38
Veszprém	2	—	—	1	1	—	1
Zala	80	3	13	3	61	10	51
Zemplén	3	1	—	—	2	—	2
Összesen:	225	11	21	27	167	20	147

Az iskolával nem bíró községek száma tehát még mindig jelentékeny, azonban a fenti táblán jelzett iskolák létesítésével ezt a kérdést a kultúrpolitika elintézettné tekintetheti. Az iskola nélkül maradó községek közül (ezek e munka statisztikai mellékletei között törvényhatóságunkint felsoroltnak a tankötelesek számának s a látogatott iskola távol-ságának feltüntetésével) akad ugyan egy-kettő, amelyekben később iskola létesítésére sor kerülhet, a túlnyomó nagy többség azonban vagy összeépült valamely más községgel, vagy olyan közel van hozzá, hogy az önálló iskola szervezését bátran mellőzheti.

A más község iskolájába járó tanulók száma az 1927/28. iskolai évben 15.000. Ezeknek csak egynegyedrésze lakik iskolátlan községben, a többi vagy azért jár más községbeli iskolába, mert az lakásához közelebb van, vagy felekezeti okokból, mert saját egyháza nem tart fenn helyben iskolát. Az előbbi ok a tanügy érdekét szolgálja, mert a jobb iskolalátogatást mozdítja elő. Az utóbbi ellen sem lehet észrevételt tenni addig, amíg az nem jelent aránytalan terhet a gyermeknek. Más község iskolájába a törvény szerint is joga van a szülőnek beírni gyermekét. Abban az esetben azonban, ha ez az iskola a gyermek lakóhelyétől 3 kilométernél távolabb esik, a szülő köteles ott gyermekének állandó szállásról gondoskodni. (130.700—1922 sz. v. k. min. r. 17. §.) E tekintetben a gyermekek erejét próbára tevő s az iskola eredményes munkáját veszélyeztető túlzások csak egészen szörványosan fordulnak elő (leginkább Abaúj és Vas vm.-ben).

A törpeközségek nemcsak a csatlakozással együttjáró rendetlen iskolalátogatás, hanem az osztatlan iskolák magas aránya és az iskolafenntartás terheinek viselése tekin-

* Egy község újabban alakult.

tetében is súlyos hátrányban vannak a tömegesebb községekkel szemben. Különösen a protestáns, főleg a dunántúli református kisközségekben válik ez a teher nyomasztóvá, mert itt úgyszólván a legkisebb községek is anyaegyházzal bírnak s az iskolán kívül a lelkészség fenntartása is a hívek feladata. Ha a törpeközségben a természetes népszaporodás normális, akkor már 300-as lélekszám mellett is kellően benépesül az iskola. Ahol azonban az *egyke* elhatalmasodott s ez Baranya, Somogy és Tolna vármegyéknek, de más megyéknek is — sajnos — egyre több községében észlelhető, ott 5—600-as lélekszám mellett is néptelenek az iskolák. Ilyen községekben a lelkész és a tanító munkáját ugyanazon személy is elláthatja s ezért az a gondolat, hogy az önálló egyházközséget alkotó törpeközségekben a két állás *lelkész-tanítói* állássá egyesíthetők, mind a kormány, mind pedig az illetékes egyházi főhatóság által elvben elfogadhatott s a törvényes intézkedés megtételének előkészítésére az egyetemes református konvent megbízásából Antal Géza dunántúli püspök a miniszteriummal tárgyalásokat folytat. Néhány lelkész-tanító működéséhez a kormány ideiglenesen máris hozzájárult. Ezzel sok helyütt kiküszöbölhető lesz az az elkeseredés, amelyet a törpe, alig 10—20 tanulóval bíró iskolák államsegélyének megszüntetése okozott. A törpeközségek iskolaügyét azonban ez, főleg katolikus vidéken, mégsem oldja meg teljesen s olyan községekben, ahol a tanító az egyetlen tanult ember s ahol a gyermeklétszám csökkenésétől az egyke miatt nem kell tartani, még 15—20 mindennapi tanuló mellett is indokoltnak tekinthető a tanítói állás fenntartása és betöltése.

A *külterületek*. Súlyosabb esete a kedvezőtlen településnek a községek, városok belterületétől távol eső határterületeken történt letelepedés, vagyis a külterületi település. Ez nem csak a kulturális, hanem a belügyi, közoktatásügyi és egészségügyi igazgatásnak is egyik legnehezebb problémája. Ma, amidőn világszerte a tömegesedés, a városba tömörülés a belső mozgalmak általános iránya, a külterületi települést csak súlyos gazdasági okok teszik érthetővé. Hazánkban mind a három külterületi települési forma nagy mértékben el van terjedve. E három különböző természetű, de egyező vonásokat is mutató forma: az ipari és bányatelepek, a nagy- és középbirtokok majorjai és a tanyarendszer. Az ipari és bányatelepek néhány vármegyére szorítkoznak (Baranya, Borsod, Nógrád, Komárom-Esztergom, Sopron). A nagybirtok igazi területe a Dunántúl (Somogy, Tolna, Fejér vm.), de az Alföld egyes részein (Pest, Csongrád, Szolnok m.) is nagyon sok major van. A tanyarendszer a Dunántúl aránylag ritka, az Alföld egyes vidékein ellenben (Bács, Pest, Szolnok, Csongrád, Békés, Hajdu vm.) nagyon el van terjedve.

A külterületi település méreteiről képet nyújt a túloldalon közölt táblázat, amely az 1920. év végén tartott népszámlálás és az 1921-iki iskolastatisztikai adatok alapján törvényhatóságunkint részletezi a külterületi lakosok számát és megvilágítja a bel- és külterületi lakosságnak iskolával és tanítóval való ellátottságát.

E táblázat szerint az ország lakosságának 17,5%-a külterületen él. Minthogy a népszámlálás a december 31-iki állapotot rögzíti meg, amikor a belterületen is lakással bíró egyének túlnyomó részben bent vannak a faluban, a valóságban még nagyobb hányada él kint a lakosságnak. A népszámlálás által kimutatott külterületi népesség egyébként sem teljes, úgyhogy a hosszabb-rövidebb ideig kint élők számát bátran tehetjük másfél millióra. Van olyan törvényhatóságunk (Kecskemét), amelynek lakosai többsége kint él a tanyákon. Debrecenben is hasonló a helyzet, bár itt a város külső részei nem egészen helyesen vannak külterületnek kimutatva. Külterületi statisztikai adataink egyébként is meglehetősen hézagosak s feldolgozásukat eddig a statisztikai hivatal mellőzte. Sajnos, nem tudjuk azt sem, hogy a külterületen mennyi az analfabéta, pedig, hogy itt nagy meglepetések várhatnak a kutatóra, azt néhány adatból sejtethetjük. Az 1920. évi népszámlálás adatait összegezve, megállapíthatjuk a külterületi lakosok *írastudásának*

A külterületi népesség száma és iskolával ellátottsága 1921-ben
törvényhatóságokint.

Törvényhatóság	A külterületi			Külterületen volt			Hány tanító esett 100.000 lélekre	
	lakosság	iskolák	tanítók	alakosság	az iskolák	a tanítók	a belterületen	a külterületen
	száma			százaléka				
Baranya	22.176	18	19	8·8	4·9	3·6	233	86
Pécs	7.702	2	13	16·2	16·7	12·7	223	169
Fejér	63.265	61	73	28·2	25·7	17·2	219	115
Székesfehérvár	6.890	1	3	17·6	6·2	3·7	242	43
Győr-Moson-Pozsony	24.885	25	25	16·9	14·8	8·0	240	100
Győr thjv	43.817	21	43	26·4	15·3	10·4	300	98
Komárom-Esztergom	82.100	53	55	22·3	—	7·4	235	67
Somogy	8.977	4	4	6·4	2·6	1·3	234	44
Sopron vármegye	2.702	2	6	7·6	13·3	8·8	190	222
Sopron thjv.	46.660	45	50	17·7	19·2	9·5	218	107
Tolna	19.796	5	5	7·3	1·6	0·8	229	25
Vas	30.281	31	33	13·0	9·6	6·3	242	107
Veszprém	41.378	5	5	11·8	1·4	0·7	218	120
Zala	400.629	273	334	15·0	9·7	6·2	247	125
Bács-Bodrog	21.641	22	26	22·5	44·9	16·3	154	124
Baja	1.769	1	1	8·6	9·1	2·1	267	56
Békés	107.466	124	127	34·4	55·6	23·7	201	118
Bihar	24.125	11	11	7·7	11·0	4·3	176	45
Csanád-Arad-Torontál	45.115	53	62	26·9	46·5	18·9	216	137
Csongrád	63.618	96	105	44·4	64·4	32·5	275	165
Hódmezővásárhely	24.082	36	39	39·5	61·0	36·4	184	162
Szeged	39.009	66	95	32·8	77·7	41·8	164	243
Hajdu	29.046	12	13	17·2	16·0	4·3	204	44
Debrecen	50.765	16	17	49·1	44·5	11·2	255	34
Jász-Nagykun-Szolnok	111.769	114	124	28·6	47·7	18·1	202	105
Pest-Pilis-Solt-Kiskún	231.192	233	286	19·8	31·6	12·7	208	123
Budapest	—	—	—	—	—	—	202	—
Kecskemét	37.532	38	41	51·2	82·6	38·3	185	109
Szabolcs	84.345	66	71	25·3	20·1	12·3	200	84
Szatmár-Bereg-Ugocea	15.909	6	6	11·7	3·6	2·2	229	38
Összesen:	887.383	894	1.024	20·1	34·4	12·5	204	115
Abauj-Torna	4.301	—	—	4·9	—	—	254	—
Börösöd-Gömör-Kishont	30.335	17	22	11·3	5·6	4·3	207	72
Miskolc	2.098	—	—	3·6	—	—	173	—
Heves	34.774	38	38	11·4	19·3	7·4	173	109
Nógrád-Hont	23.314	20	24	11·3	9·6	5·4	237	103
Zemplén	17.497	13	14	12·7	9·0	5·2	210	80
Összesen:	112.319	88	98	10·7	8·7	48·5	206	87
Vármegyék	1.227.782	1.093	1.241	16·9	18·4	9·8	217	101
Törvényhatósági városok	172.549	162	215	11·2	32·8	7·2	201	136
Összesen:	1.400.331	1.255	1.456	17·5	18·8	9·4	214	104

mértékét (az analfabétákét nem, mert a 6 éven aluliak száma nem ismeretes). Ez a bel- és külterület szétválasztásával a következő érdekes képét nyújtja a városi és vidéki bel- és külterületi lakosság elemi műveltségbeli különbségének:

Az 1920. évi dec. 31-iki állapot szerint ír-olvas

	a belterületen		a külterületen	
a 11 thj. városban	1,361.685	közül 1,181.846, 86·7%	171.939	közül 118.574, 69·1%
a 45 r. t. "	903.393	" 725.811, 80·3%	193.471	" 130.154, 67·3%
a 3417 községben	4,314.734	" 3,276.744, 75·9%	1,034.921	" 665.428, 64·4%
általában	6,579.812	közül 5,184.401, 78·8%	1,400.331	közül 914.156, 65·3%

A külterület tehát mind a három kategóriában alatta áll a belterületnek s a különbség fokozatosan nő, amint a falvakból a rendezett tanácsú és innen a törvényhatósági városokra térünk át. Viszont a csak községi szervezettel bíró helységek belterülete még mindig 6—7%-kal magasabb fokot mutatja az írástudásnak, mint a törvényhatósági városok külterülete. Világos tehát, hogy itt a népoktatás olyan nehézségeivel állunk szemben, amelyeket eddig a városi törvényhatóságok sem tudtak leküzdeni. A külterület írástudása általában olyan fokon van, mint a Dunántúl összes lakosságáé 1900-ban volt. Ez azonban csak átlag, amely alatt vidékenként igen szegényletes arányszámok rejtőznek.

Az előző fejezetben kimutattuk, hogy a belterületi iskolák igen jelentékeny része a menekültek beosztása ellenére is zsúfolt volt, tehát tanítóbőségről az összeomlás után is csak egyes városokban lehetett beszélni. A belterületeknek a 214-es tanító-indexe (100.000 belterületi lakosra 214 tanító) tehát nem magas, emellett azonban a külterület 104-es tanítói ellátottságot mutat. Ha a külterületi tankötelesek negyed részét gondoljuk olyannak, aki a belterületi iskolát látogathatta, akkor is csak 138-ra javul az index. Tudjuk azonban, hogy a külterületi iskolák lényegesen néptelenebbek a belterületi iskoláknál, tehát a külterületi tanköteleseknek nagy tömegei nem jártak iskolába.

Az átlagszámok azonban csak általános tájékozódást adnak. A külterület különböző kategóriáinak iskolaviszonyait kell vizsgálnunk, ha a külterületi településnek a népműveltségre való hatását meg akarjuk ismerni.

Az ipari- és bányatelepek iskolaügye mutatja a legkevesebb hiányt. Az a gondolat, hogy a munkásokat szociális gondozásban kell részesíteni, a bányászletben vert először gyökeret. A bányák és az ipartelepek vezetői ismerték fel legkorábban azt a feladatukat, hogy gondoskodniuk kell azok iskoláztatásáról, akiknek szülei a bánya vagy az ipari vállalat miatt kényszerültek a községtől távol, munkahelyük mellett letelepülni. E vállalatok sok munkást foglalkoztatnak, állandó munkásokra törekcsenek s a gyermekek nagy tömegei miatt is sürgetőbb igénnyel lépett fel az iskola szüksége, amelynek létesítésére csakis a munkaadó vállalkozhatott. Magán-elemi iskoláink jelentékeny részét az ipari és bányavállalatok tartják fenn s több ilyen iskolánk (Diósgyőr, Pécs, Ózd, Salgótarján) valóban mintaszerű. Az ipari és bányavidékek külterületi lakosságának írástudása mindenütt magasabb a külterületi átlagnál (salgótarjáni járás 66·5%, Salgótarján 71%, Pécs-bányatelep és az esztergomi járás 74%), sőt van olyan vidék is (az ózdi járás: 76%), amelyik a községek belterületi átlagánál is jobb.

A mezőgazdaság nagy vállalatai, a nagy latifundiumok egy része, szintén régóta ismerik az iskola fenntartás szociális feladatát. Itt azonban már más a helyzet. Vannak nagybirtokok, nagyuradalmak, amelyek mintaszerűen gondoskodnak a majorok tankötelesei részére iskolák fenntartásáról (így pl. Esterházy Pál herceg uradalmainak iskolái). A majorok cselédsége azonban sokkal mozgékonyabb, mint az iparos- és bányásztelep s egy-egy major gyermeklétszáma erősen függ a birtok nagyságától és attól, hogy a

termesztvények hány munkáskezet igényelnek. A cselédnép általában kisebb kulturális igényű és sok gyermeke mellett rendszerint földhözragadtabb, sem hogy az iskoláztatás fontosságát kellőképpen mérlegelné. Sok helyütt nem csak a cselédség mozgékony, hanem a birtokos is gyakran változik, többnyire bérlők kezébe jut a birtok, akik, mint ideiglenes vállalkozók, a nagyobb beruházásoktól idegenkednek. Gyakran nem is egy, hanem több birtoktest területéről kellene összegyűjteni a tanköteleseket, tehát a birtokosok együttes gondoskodására volna szükség, ami mindig nehézkes dolog. Mindezek az okok együttesen eredményezték, hogy a nagybirtokok majorjai sokkal kevésbé voltak ellátva iskolával, mint az iparteleppek. Világosan mutatja ezt az, hogy még a Dunántúl is, ahol az átlagos műveltség jóval magasabb, mint az ország többi részén, a külterületi lakosságra aránytalanul kevés tanító esik (Somogy 67, Sopron 44.). Azok a humánus gondolkozású birtokosok is, akik cselédek gyermekeinek iskoláztatásáról gondoskodni akartak, sokszor meg nem felelő szükséghelyiségben helyezték el iskoláikat. Ezzel elérték ugyan, hogy a derék cselédek nem hagyták el a birtokot, amikor gyermekeik iskolás korba jutottak, a tanítói lakás azonban rendszerint hiányozván, az ilyen majorbeli iskolák állandóan tanítótváltozással küszködtek.

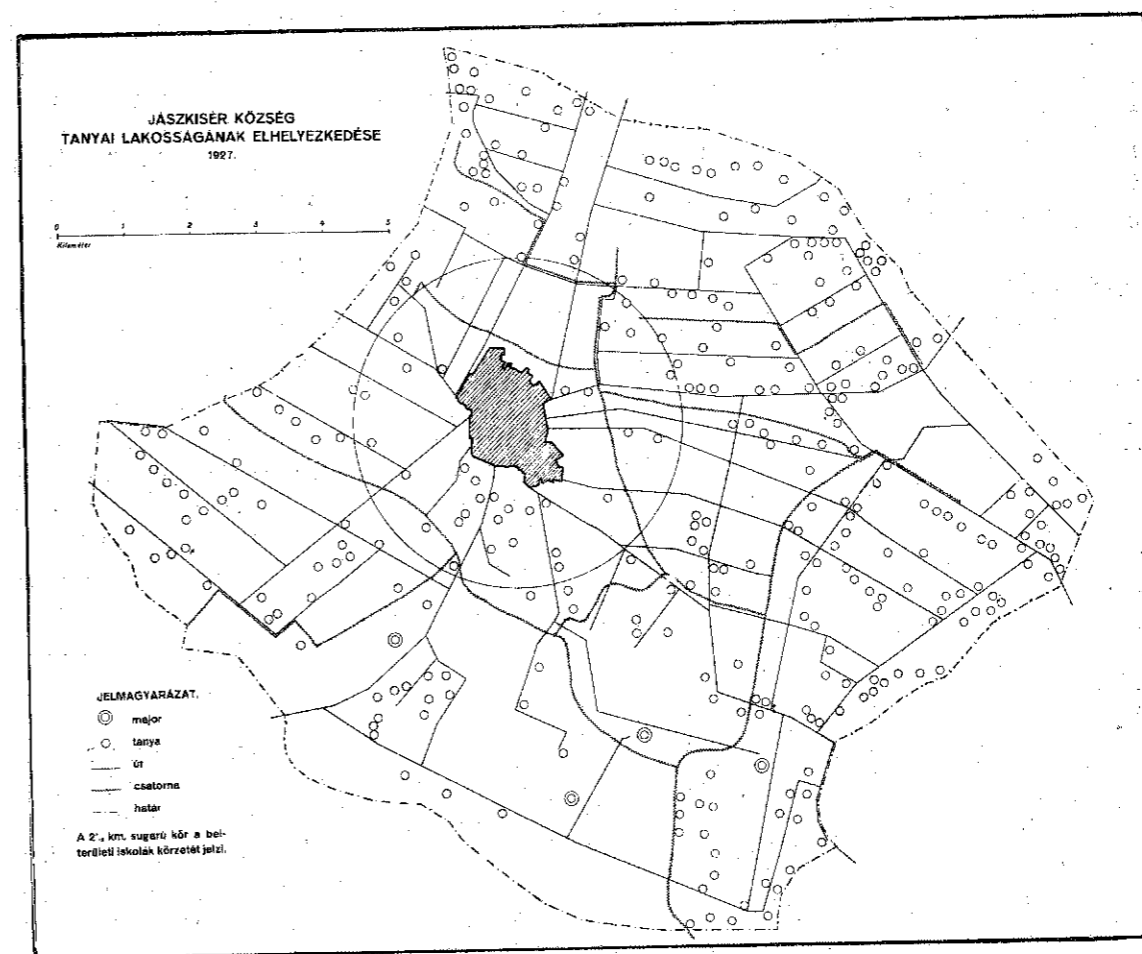
Még rosszabb volt a helyzet a kisebb (5000 holdon aluli) nagybirtokok és a középbirtokok majorjaiban. Csak kevés birtokosnak és bérlőnek volt elég szociális érzéke az iskola szükségességének belátására s ahol ez meg is volt, rendszerint visszariasztotta őket az iskolafenntartástól, a bizonytalan nagyságú tehertől való félelem vagy az iskola szükségének bizonytalansága. A cselédváltás sokszor annyira lepassztja a majorbeli gyermekek számát, hogy nagyobb majorban is alig marad 20—30 tanköteles. Megbízható átlagszámítások szerint ma egy tanteremből és tanítói lakásból álló elemi iskola felépítése 20—25.000 P-be kerül, felszerelése 1000 P-t, évi dologi szükséglete 400 P-t igényel. A tanítói fizetés az állami tanítóéval lévén egyenlő, évi 1728 P-vel kezdődik s a tanító automatikus előlépése következtében az évi 3800 P-t is meghaladhatja. Egytanítós elemi iskola építése tehát átlag 900 kat. hold nagyságú birtok egy évi bérjövendelmét igénylő beruházást jelent, az évi fenntartására pedig (a tanítói fizetés középarányosát véve) a dologi terhekkel együtt 80 kat. hold föld bérjövendelmét kell fordítani. Átlagosan a 2400 kat. holdas birtok tekinthető olyannak, amely egy iskola fenntartását aránytalan megterhelhetés nélkül vállalhatja. A tapasztalat azonban azt mutatta, hogy ennél nagyobb birtokok is húzódoztak az iskolafenntartástól s ez oda vezetett, hogy míg a kereső kisbirtokosok között 91% tudott írni-olvasni és 55% elvégezte a 6 elemi osztályt, addig a gazdasági cselédek csoportjában a kereső egyéneknek csak 73,2%-a tudott írni-olvasni, a 6 elemi pedig csak 28,8%-a végezte el. Azokban a megyékben, ahol a középbirtokok és a 4—5000 kat. holdon aluli nagybirtokok vannak elterjedve (Szabolcs, Szatmár, Bihar, Szolnok, Pest, Heves, Somogy vm.), a majorok népe nagy hiányt szenvedett iskolákban. E megyékben a külterületen természetesen gyakori az analfabéta többségű cselédség. Szabolcs megye Balkány nevű községében 3124 ember él a külterületen jórészen 36 középbirtokos majorján s a 3124 lélek közül 550 tud írni-olvasni (17%). A község 15.000 holdas határában egyetlen iskola sem működik.

A *tanyavilág* adja a külterületi település harmadik típusát. Iskolai tekintetben itt legnehezebben oldható meg a probléma.

Míg a majorok iskolával ellátása már a XVIII. században szőnyegre került, napirenden van,¹ addig a tanyakérdés újabb keletű. A török időkben elpusztult («pusztává» lett) falvak népe nagyközségekbe, városokba tömörült s a lakatlan, rengeteg határ legelő volt. Már egy év-

¹ Kornis Gyula: A magyar művelődés eszményei.

századdal ezelőtt megindult azonban a szegénység szórványos kiköltözése a határ távoli részeibe. Hiába tilalmazták a városok, ez a kitelepedés a század közepétől nagyobb arányú lett s amilyen mértékben tért át a lakosság gabonatermelésre, olyan arányban nő a tanyák száma. Sok helyütt előbb csak a külső ház épült, amelyben csak dologidőben tartózkodott a gazda, később ez a ház is állandó lakót kapott. Az alföldi szőlőművelés is növelte a külterületi lakosságot. A század végén az Alföld minden községe, amelyiknek nagy határa van s ez nem nagybirtokosé, tele szórja határát a kisbirtokosok tanyáival. A földszeretet itt centrifugális erőként működött s a szorgalmas zsellérek tízezrei vásárolják az olcsó külterületi földeket s építik fel kis tanyáikat 10—20 kilométernyire a lakott helyektől. A munka-

helyhez való közvetlen közelség nagy előny a gazda számára, de nagy árat fizet érte: a társadalmi és kulturális élet minden előnyéről való lemondást.

A tanyás település nem mindenütt akadályozza egyformán a népoktatás zavartalan munkáját. Ott, ahol a tanyák közel vannak a községhez, 1—2 kilométer távolságról bejárnak a gyermekek. A roppant kiterjedésű városok és községek határai azonban túlnyomó részben távoli tanyákkal vannak tele. Ha a tanyák aránylag közel vannak egymáshoz füzérszerűen (pl. Kiskőrös tanyái), ahol a tanyasor mellett út vezet, vagy ha dűlőkben is, de legfőleg 2—300 lépésnyire egymástól, ami a leggyakoribb eset, akkor tanyai iskolával megoldható a kérdés. Nehezebben ott, ahol a tanyák egymástól nagy

távolságban levő kis csoportokban vannak (Szakmár), vagy ahol a tanyákat nagy- és középbirtokok választják el egymástól (Dévaványa). Teljesen lehetetlen azonban tanyai iskolába gyűjteni a gyermekeket ott, ahol puskalövésnyire vagy ennél is távolabb nagy szétszórtságban állanak a tanyák, úgyhogy 3—4000 kat. hold területen alig 30—40 iskolás gyermek lakik. Az utak hiánya miatt ezek is képtelenek volnának iskolába járni. Ilyen sörétszerűen települt határ szerencsére nincsen sok, de ami van, eléggé jelentékeny ahhoz, hogy az iskolaszervező munkának sok fejtörést okozzon. A legnagyobb ilyen határa *Karcag* városának van, ahol Kúnhegyesnek hozzá csatlakozó és teljesen hasonlóan települt határrészeivel együtt 70.000 katasztrális hold területen 1920-ban mintegy 6000 ember élt 800 mindennapi tankötelessel. A tanyák szétszórtsága olyan nagy, hogy egyetlen iskolát sem lehetne úgy elhelyezni, hogy 3 kilométeres távolságon belül 30 tankötelest gyűjthetne össze. Ilyen helyen egyetlen megoldás az internátus létesítése. Még rosszabb az olyan község helyzete, mint pl. *Jász Kisér* község, amelynek most készült tanyai térképvezét képből is bemutatjuk. Itt a tanyák szintén nagy távolságra vannak egymástól, azonban a község határa (22.600 kat. hold) nem olyan nagy, hogy a tanyai tankötelesek, akiknek normális száma 150 körül van s két hitfelekezet között oszlik meg, egy teljesen osztott iskolával bíró internátust megfelelően benépesítenének. A tanulóknak a belterületi iskolákba való bekényszerítése azt jelentené, hogy a tanyai gyermekek csak papíron volnának beiskolázva. Ha pedig tanyai iskolákat építenének, 4 tanyai iskola létesítése után is maradnának távol lakó tankötelesek.

A tanyás település úgyszólván csak az Alföldön van elterjedve. Pest-megye nagyobb fele, Alsódabas—Ceglédbercel—Nagykátai vonalától délre és keletre, felöleli a vármegye nagy mezővárosait (a Duna-mentét kivéve), Bács megyét, Csongrád megyét Szegeddel és Hódmezővásárhellyel, Békés megyét teljesen, Szolnok megye túlnyomórészt: a nagykún városokat és a Jászságot. Kisebb mértékben megvan a tanyavilág Heves és Borsod megye alföldi járásaiban, Zemplén megye sárospataki járásában, Szabolcs nyugati felében, Hajdu megye nagy városaiban s itt-ott Biharban is (Komádi), Csanád megyében a népesebb tanyacsoportok, Békésben és Csongrádban a sűrű tanyaházak, Szolnokban inkább a ritkás, szétszórt tanyák az általános telepedési forma. Hajduban szintén. Szabolcsban jellegzetesek a nyíregyházai «tanyabokrok», vagyis az egymástól pár száz méternyire épülő 8—10—12 tanyából álló tanyacsoportok.

Legtöbb akadályt gördít az iskolaállítás elé a ritkás tanyarendszer, legkevesebbet a bokros tanyák településmódja. Homokos vidéken a ritkásabb település is kisebb baj, mint agyagos vidéken (Békés, Bihar, Bereg m.) a sűrűbb, mert az ilyen helyeken esős időben képtelen a gyermek nagyobb távolságra iskolába járni. Általában a mezei utak rettenetes állapota a népoktatás és a külterületi nép egyéb irányú gondozásának legnagyobb akadálya. A tanyás nép sok hátrányt szenved a belterületi gazdákkal szemben. Az ő szükségletei csak másodsorban jöhetnek szóba és kielégítésükre alig kerül sor. A belterületi és külterületi lakosság egyenlőtlen gondozása a népoktatás terén is sokáig kirívó volt. Az egyházak, amelyek a belső lakosság iskolaügyét ellátták, nemcsak hogy iskolákat, hanem még istentiszteleti helyiséget sem tudtak a tanyák népének biztosítani, úgyhogy ezek túlnyomó részben lelki gondozás nélkül nőttek fel s éltek. A községek vezetősége ritkán vállalta a tanyai érdekek istápolását, mert ez a nagyobb gazdákból álló képviselőtestület a szegényebb tanyai nép igényeit ritkán érti meg és méltányolja. Pedig a tanyai iskolák létesítésére általános kulturális szempontból is nagy szükség van, mert a tanító az egyetlen iskolázott ember a tanyákon, aki a közigazgatás szerveit is némiképen pótolja.

Az állam három évtizeddel ezelőtt felismerte a tanyai iskolák szükségét s meg is indult az iskolaépítés Csongrád, Csanád és Pest vármegyében, de ami történt, kevés volt

és tervszerűtlen. Így jutottunk oda, hogy egyes vidékeken a nép műveltsége a fejlődés helyett visszaesést mutatott s Kiskúnfélegyháza városa az ország kellős közepén több analfabétát mutatott fel 1920-ban, mint a kizárólag agrár lakossággal és szintén jelentékeny tanyás településsel bíró kiskúnfélegyházi járás. Pedig a tanyák népe elenyésző kivétellel színmagyar és edzett, szívós, dolgos, erősen szaporodó népelem, a magyar nemzet életerejének egyik legerősebb forrása. Azokat a nehézségeket, amelyek a nép gondozása, elemi művelésének biztosítása elé tornyosulnak, le kell küzdeni, különben az Alföld nem tud bekapcsolódni a civilizáció áramkörébe. Alföldi népünk e milliós tömegének felemelése a csonka ország kormányának lett egyik legszebb, de egyúttal legnehezebb feladata.

Dr. Szombatfalvy György,
áll. középiskolai tanár.

Az elemi oktatás újabb fejlődése.

Nyolc év népoktatás-politikai munkáját és eredményeit foglaljuk itt össze; azt ami a háború és a forradalmak lezajlása után Magyarország népiskoláinak fejlesztése érdekében történt. Ez a korszak 1919 augusztusában kezdődik s voltaképen máig sem ért véget, hiszen kellős közepén vagyunk a népiskoláink — mondhatni — újjáépítése érdekében indított munkálatoknak. A tanuló-létszámnak 1932-ig tartó emelkedése, ami az építkezéseknek idejét a dolog természeténél fogva megszabja, egyszersmind a népoktatási politika e korszakát is elhatárolja. Az eddig eltelt nyolc év pedagógiai és iskolapolitikai munkája természetesen kapcsolatos a nemzet ezidőbeli egyetemes történetével és ezért vele bizonyos párhuzamot mutat. Népoktatásügyünk e korszakában is megtaláljuk a normális viszonyok helyreállításán dolgozó adminisztratív munkának, tehát a restaurációnak éveit, az erőgyűjtés és reorganizálás éveit, amidőn a nagy fejlesztési munkának terve is kidolgoztatott s így jutunk végül azokba az évekbe, amelyeket az ország pénzügyi talpraállásának időpontjától, sőt némileg azt megelőzve, a népoktatásügy korszakos rendezésének, a hiányok gyökeres pótlásának építőmunkája tölt be.

A restaurációhoz, a forradalom, a megszállások hatásának eltüntetéséhez, a tanító-ság státusbeli és lelki reorganizálásához körülbelül két esztendő volt szükséges. E két évben a szervező munka az ország megcsonkításával járó új helyzet pontos megismerésére, a tanügyi adatok gyűjtésének megindítására és az országos népoktatási állapotok számbavételére szorítkozott s ehhez politikai természetű teljesítmények társultak: a béketárgyalásokkal, a kisebbségi szerződésekkel és a hazai nyelvi kisebbségek jogainak biztosításával kapcsolatos munkálatok. Általános lévén a panasz a beiskolázás túrhetetlen hiányai miatt, a kormány 1921-ben törvényjavaslatot terjesztett a nemzetgyűlés elé *az iskoláztatási köteletség teljesítésének biztosítására*, amely még abban az évben, mint XXX. törvénycikk 15. §-ban, törvényerőre emelkedett. E törvény több vonatkozásban próbálja a népoktatás ügyét előbbre vinni. Újra szövegezi s részben kiegészíti az 1868: XXXVIII. tc.-nek a tankötelezettségre vonatkozó rendelkezéseit, amennyiben az iskoláztatás kötelezettségét nem csupán a gyermek korától teszi függővé, hanem a 6 évfolyamos mindennapi és a 3 évfolyamos ismétlő elemi iskola elvégzésétől s azokra nézve, akik a mindennapi elemi iskola hat évfolyamát nem végzik el rendes időben, lehetővé teszi a tankötelezettség idejének 1—2 évvel való meghosszabbítását. Elrendeli a szülők vagy gondviselők által be nem írt gyermekeknek hivatalból való beiratását. Az igazolatlan mulasztást a mindennapi tanköteles mulasztása esetén félnaponként 4, visszaesőknél 8 korona bírsággal, a továbbképzőiskolás tanulóknál még magasabb összegű bírsággal sújtja s azt, akinek gyermeke vagy gondozottja egy iskolai évben negyedszer is felvétetik az igazolatlanul mulasztók jegyzékébe, kihágás címén 600 koronáig terjedhető bírsággal kívánja büntetni. A kihágás címén már elítélt, de visszaeső szülők és gondviselők büntetése 1 hónapig terjedhető elzárás és 600 koronáig terjedhető pénzbüntetés. Ugyanígy

büntetendő az is, aki tanköteles gyermeket az iskola látogatásában akadályoz. A kihágási eljárást a feljelentés beérkezése után öt nap alatt meg kell indítani. A törvény felhatalmazta a minisztert, hogy a távol lakó tanulók számára iskola állítására kötelezhesse az érdekelteket, uradalmakat vagy községeket.

A törvény *végrehajtási utasítása* a 130.700—1922. sz. rendelet 81. §-ban foglalja össze mindazt, amit a törvény keretei és az ország állapotának figyelembevétele mellett a jó beiskolázás és az iskolahiány megszüntetése érdekében tenni lehetett. Nagyjelentőségű intézkedés a régebbi tanköteles-összeírások elejtésével a *tanköteles gyermekek nyilvántartására* vonatkozó rendelkezés. Eszerint minden községi előjáróság köteles a községben lakó tanköteleskorú gyermekekről törzskönyvet vezetni. A törzskönyv összeállítása olyan módon történik, hogy a háztartások feje köteles a nála lakó tanköteleskorú gyermek személyi adatait a háztulajdonosnak s ez a községi előjáróságnak bejelenteni. Az anyakönyvi hivatalok évenként kivonatban értesítik a község előjáróságát a születésekről és halálozásokról. A községi előjáróság a községből elköltöző tankötelesek adatait nyolc napon belül közli annak a községnek előjáróságával, ahová a gyermek költözött. Ez a hely szükség esetén hivatalból állapítandó meg. Ahol bejelentőhivatal van, ez köteles a törzskönyvvezetőt értesíteni be- és kiköltözésekről. A tanoncokat az elsőfokú iparhatóságok kötelesek nyilvántartani s ezek névjegyzékét minden évben tartoznak a községi előjáróságnak megküldeni. Mindazok a tanintézetek, amelyekbe tanköteles gyermekek beírhatók, a pótbéírástól számított három napon belül kötelesek a beírt tankötelesekről kiállított egyéni lapokat a tankötelesek lakóhelyének megfelelő községi előjáróságokhoz beküldeni s vele a tanulók létszámában beállott változásokat 24 órán belül közölni. Az így összegyűjtött anyagot a *törzskönyv-vezető* rendezi és tartja nyilván.

A tankötelesek törzskönyv útján való nyilvántartása sem képes ugyan minden hiányt kiküszöbölni, hiszen sem a városok bejelentőhivatalai, sem a községekben a majorok cselédségének nyilvántartása nem érték még el a fejlettségnek és megbízhatóságnak azt a fokát, amelyet általában a nyugati államok közigazgatása fel tud mutatni s ami kétségtelenül a lakosság fegyelmezettségétől függ. A törzskönyvvezetők sokszor nem tudják megállapítani, hová költöztek a tankötelesek s így ezek további nyilvántartása kétségessé válik. A rendszer tökéletesítése érdekében további intézkedések szükségesek, azonban annyi már most is megállapítható, hogy a törzskönyvi nyilvántartás rendszere, amelynek igazi próbáját az 1930 december 31-iki népszámlálás fogja csak nyújthatni, a múlttal szemben lényeges haladást jelent.

A 130.700-as rendelet egyrészt a törzskönyvi nyilvántartás, másrészt az iskolamulasztások szigorúbb megtorlása útján lehetővé tette, hogy az iskolamulasztások ellen a községek és az iskolafenntartók nagyobb eréllyel és eredménnyel léphessenek fel. A kir. tanfelügyelőségektől bekívánt ú. n. *benépesítési kimutatások*, amelyek minden tanévben iskolánként tüntetik fel az október közepéig beírt tanulókat s ezeket osztályonként is kimutatják, lehetővé tették, hogy a miniszterium illetékes ügyosztálya az egész országra kiterjedő adatgyűjtés alapján tervszerűen intézkedjék a sok helyütt észlelhető zsúfoltság és egyéb rendellenességek megszüntetése érdekében. A menekültek beosztása következtében előállott aránytalanságok az iskolák pontos benépesülési adatai ismeretében most már nehézség nélkül megszüntethetők voltak, s ezzel sok iskolának túrheteren zsúfoltságán lehetett segíteni. A községek és a hitfelekezeti iskolafenntartók engedélyt nyertek arra, hogy a *zsúfoltság megszüntetése végett* szervezett új állásaikat az új tantermek felépítése előtt betölthessék. Ez ugyan a váltakozó rendszerű (félnapos) oktatást vonta maga után, mégsem lehetett előle elzárkózni, mert egyrészt még mindig jobban biztosította az eredményes oktatás lehetőségét, mint az egésznapos oktatás túlszűfolt

iskolákban, másrészt szociális érdekek kívánták, hogy a hibájukon kívül állásukat vesztő, főleg menekült tanítók tömegéből minél több érdemes tanító jusson ismét kenyérhez.

Jelül annak, hogy az ország közvéleménye egyre jobban érzi a népiskolák munkájának nagy fontosságát, az autonóm iskolafenntartók is csaknem mindenütt teljes megértést tanúsítottak az iskola fejlesztésére irányuló felhívással szemben. Alig akadt olyan iskolafenntartó, amelyik a népoktatási törvényben maximálisnak megjelölt, de ma már teljesen elavult 80-as létszámra hivatkozott volna. Viszont olyanok is akadtak, amelyek a 80-as létszámot túlhaladó zsúfoltság dacára sem voltak hajlandók új tanítói állást szervezni, sőt akadt egy egyház Borsod megyében, amely még akkor is teljes határozottsággal elzárkózott iskolája fejlesztése elől, amidőn a törvényellenes zsúfoltságot megszüntetni nem akaró iskola államsegélye megvonatott. Az ilyen, mondhatni szélsőséges magatartás azonban teljesen elszigetelt jelenség volt. Általában minden egyház és a községek túlnyomórésze is készséggel tett eleget a tanügyi hatóságok felhívásának.

Amidőn 1923 nyarán a népszámlálás eredményei mind a bel- mind a külterületi lakosságra nézve községenként közzétettek, lehetővé vált a *beiskolázatlan* tanulók pontosabb ellenőrzése is. Itt különösen érdemes kiemelni a külterületi tankötelesek beiskolázásának egyre gondosabb számontartását. A miniszterium 1:75.000-hez léptékű katonai térkép alapján valamint a községek térképszelvényei alapján, amelyekben az előjáróságok a külterületi iskolák helyét megjelölték, községenként feldolgozta a külterületen élő tankötelesek beiskolázási állapotát s megjelölte azt a valószínű módot, amely az egyes külterületi lakott helyek iskolaszükségletének biztosítására alkalmasnak látszott.

Az oktató munka minőségének, eredményességének fokozása érdekében tett intézkedésekkel egyidőben kénytelen volt a kormány az 1922. évi VI. t.-c. 4. §-a, majd az 1923. évi XXXV. t.-c. 18. §-a értelmében a tanítói létszámot és a fizetéskiegészítő államsegélyben részesített tanítói állások számát a lehetőség szerint csökkenteni. Minthogy a tanítók száma Magyarországon — a menekültek miatt előállott felduzzadástól eltekintve — a nyugati államokhoz hasonlítva inkább alacsonynak, semmint magasnak volt mondható, minthogy továbbá számolni kellett azzal is, hogy egyes iskoláknál mutatkozó csekélyebb tanulólétszám csak átmenetileg teszi a tanítói állás indokoltságát kétségessé, az állások csökkentésénél a legnagyobb mérsékléssel és körültekintéssel járt el a kormány. Létszámcsökkentés következtében nyugdíjaztatott, illetőleg végkielégítést kapott 3263 állami tanító, a nem állami iskoláknál fizetéskiegészítő államsegéllyel fenntartott állások közül pedig 1923 június végével 150-nek és 1924 június végével 29-nek állami segélyezése szűnt meg. A Budapest székesfőváros iskoláiban végrehajtott létszámcsökkentés adatai e számokban nem foglalhatók benn.

Az államsegély-revizio során kivétel nélkül olyan állások államsegélye vonatott meg, amelyek fenntartását tanügyi szempontok nem tették szükségessé, sőt amelyek egyházi érdekek szerint sem minősültek nélkülözhetetlen állásoknak. Jelentékeny részük a teljesen elnéptelenedett törpe iskoláknál volt szervezve s minthogy a tanulók beiskolázása az állások megszüntetése után is fennakadás nélkül megtörténhetett, további támogatásuk csak az államkincstár indokolatlan megterhelését jelentette volna. A megszüntetett állásoknak e csoportjába tartoznak a vidék kisebb helyein régebben nagy számban fenntartott, de a szülőknak a fővárosba és egyéb nagyobb városokba való beköltözése miatt teljesen elnéptelenedett izraelita iskolák szükségletlenül vált tanító állásai is.

Ugyanezen években tömegesen nyújtott a kormány fizetéskiegészítő államsegélyt a zsúfoltság megszüntetése végett fejlesztett iskolák új állásai számára. Alább táblázatban is bemutatjuk az 1922/23-ik tanévtől kezdve évenként létesült új tanítói állásokat. Népoktatásunk fejlődésének e számjelzői csak úgy mutatnak igazi képet a létesítésük követ-

keztében beállott javulásról, ha azt is kimutatjuk, hogy szervezésükkel milyen mértékben haladtak iskoláink a nagyobb fokú osztottság felé. Ezért az új állásokat olyan részletezésben mutatjuk ki, hogy az új állásnak az iskola tanítói állásai között elfoglalt sorszáma is kitűnjék.

Az elemi népiskoláknál az 1922/23. tanévtől kezdődőleg szervezett, illetőleg rendszeresített új tanítói állások száma.

a) új állami elemi iskolai állások:

	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	Együtt
I. állás	17	12	9	12	3	53
II. „	4	4	5	3	2	18
III. „	3	1	2	1	2	9
IV. „	1	1	2	1	1	6
V. „	—	—	—	1	—	1
VI. „	—	—	—	1	—	1
Összesen:	25	18	18	19	8	88

b) nem állami elemi iskolai állások államsegéllyel:

	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	Együtt
I. állás	59	30	19	23	62	193
II. „	203	61	14	24	36	338
III. „	124	40	10	10	18	202
IV. „	81	25	9	7	4	126
V. „	49	20	3	3	6	81
VI. „	33	15	2	2	2	54
VI.-on felüli	157	37	7	4	6	211
Összesen:	706	228	64	73	134	1205

c) nem állami iskolai állások államsegély nélkül:

	1922/23	1923/24	1924/25	1925/26	1926/27	Együtt
I. állás	31	1	—	—	3	35
II. „	21	4	1	4	—	30
III. „	10	2	3	1	—	16
IV. „	11	2	1	—	—	14
V. „	5	1	2	—	—	8
VI. „	3	1	—	—	—	4
VI.-on felüli	11	3	1	—	—	15
Összesen:	92	14	8	5	—	122

Az új állások szervezésével kapcsolatban alkalom nyílt arra is, hogy az egymáshoz világnézeti tekintetben is kapcsolódni képes iskolafenntartók iskoláikat az osztatlanság megszüntetése érdekében osztályonkénti megosztással *együtműködtessék*. Az együtműködés lényege tehát két osztatlan elemi iskola megállapodása arra nézve, hogy a két iskola tanulóinak egyesített tömege olyan módon osztatik két részre, hogy pl. az I. és II. osztályosok az egyik, a III—IV. osztályosok a másik iskolába íratnak be s így mind a két iskolában intenzívebben folyhatik az oktatás. Mint minden újítás, eleinte ez is idegenkedéssel találkozott, azonban az eddigi tapasztalatok meggyőzték az iskolafenntartókat, hogy az ilyen együtműködés mind a két iskolafenntartóra előnyös. Összesen 13 vármegye 49 községében vannak együtműködő iskolák, egy községben (Nyírábrány) három iskola működik együtt. Jellem szerint a 99 kooperáló iskola így oszlik meg: 19 állami, 20 községi, 33 r. kath., 3 uradalmi r. kath., 10 g. kath., 9 ref., 1 ev., 1 g. keleti, 1 orth. izr., 1 neol. izr. és 1 társulati jellegű iskola. Ezeken kívül néhány községben részleges együtműködés van, vagyis olyképpen működnek együtt az iskolák, hogy csak az egyik iskola engedi át tanulóit egy részét a másik iskolának.

Az új iskolák és állások szervezése, amihez a tanköteleseknek a háború következtében beállott csökkenése járult, a zsúfoltsági index javulását eredményezte. Az egy tanítóra eső átlagos tanulólétszám az állami iskoláknál 37·1, a nem állami iskoláknál 41·3-ig szállott alá. Míg a háború utáni első években közel ezer olyan iskola volt, amelyekben 80-nál több tanuló esett egy tanítóra s kétszáznál több iskolában egy-egy tanítónak százánál több tanulóval kellett bajlódnia, addig már az 1923/24-ik iskolai évben a 80-on felüli zsúfoltságot mutató iskolák száma 303-ra a következő tanévben 145-re csökkent, a százon felüli létszámúak pedig 80-ra, illetőleg 37-re estek. Míg azonban a tanulólétszámban mélypontot jelentő 1925/26. tanévig a 100-on felüli zsúfoltság majdnem teljesen eltűnt s a 80-on felüli is erősen megcsappant, a tanulók emelkedésével az utóbbi két tanévben újra jelentkezik, úgyhogy a folyó (1927/28) tanévben már ismét 28 iskolában van 100-on és 150 iskolában 80-on felüli zsúfoltság. Ezek túlnyomórésztben most épülő iskolák. A további zsúfoltság megelőzése végett szükséges építkezések is felvették az építési programba. A mindennapi elemi iskolai tanulók átlagos számának évenkénti alakulását a következő tábla tünteti fel.*

Az egy-egy tanítóra eső mindennapi elemi iskolai tanulók átlagos száma.

T a n é v e k	állami	nem állami	valamennyi
	e l e m i i s k o l á b a n		
1921/22	41·7	54·1	50·9
1922/23	41·4	53·3	50·2
1923/24	38·2	48·7	46·—
1924/25	37·1	45·—	43·—
1925/26	37·1	41·3	40·4
1926/27	38·7	42·3	41·5
1927/28	39·4	42·3	41·6

Minthogy a külterületek iskolával való ellátottsága igen hiányos volt, úgyhogy ott átlagban félannyi tanító jutott a tankötelesekre, mint a belterületen, már a 130.700—1922. számú v. k. miniszteri rendeletben kísérlet tételét a *külterületi iskolák létesítésének* biztosítására. Mint említettük, 1921. XXX. t.-c. 6. §-a felhatalmazta a minisztert arra, hogy ilyen iskolák létesítését elrendelje. A végrehajtási utasítás a külterületi iskolaállítás kötelezettségét abból az elvből kiindulva szabályozta, hogy a külterületen lakók iskolaszükségletét elsősorban maguk a külterületi érdekeltek tartoznak kielégíteni, minthogy egyes lakosok, vállalatok külterületi elhelyezkedéséből származó iskolai költségekkel annál kevésbé volna méltányos a község valamennyi adófizetőjét megterhelni, mert sok esetben a belterületi iskolák fejlesztés szüksége nélkül is befogadhatnák azokat, akik részére kintlakásuk miatt iskolát kell létesíteni. A rendeletben kimondatott, hogy indokolt esetben az érdekeltség kérelmére a község is kötelezhető a költségekhez való hozzájárulásra. Az utasítás szerint a legközelebbi nyilvános elemi népiskolától 3 km-nél távolabb fekvő olyan tanyikon, pusztákon és telepeken kell az iskoláztatást biztosítani, ahol állandóan legalább 20 család lakik. Ugyancsak megállapítja e kötelezettséget a tanyákkal benépesült, 3 km sugarú

* Meg kell jegyeznünk, hogy a tanulók száma e tanulmányban mindenütt a tanév elején, októberben megállapított létszámot veszi alapul s ezért nem egyeztetik teljesen a központi statisztikai hivatal által közölt tanévvégi adatokkal.

körzetekben is. Mindazok a természetes és jogi személyek, akiknek ilyen helyeken állami adó alá eső ingatlanuk, üzemük, vállalatuk van, valamint a kereseti adó fizetésére köteles körzetbeli lakosok adójuk arányában egyetemlegesen tartoznak gondoskodni iskola létesítéséről és fenntartásáról. Ott, ahol ennek nincs akadálya, a tanulóknak a belterületi iskolába való beszállítása útján is lehet gondoskodni az iskoláztatásról, sőt a vándortanító alkalmazását is megengedi a rendelet. A «járó-kelő» vándortanítók intézményét már az 1868. évi törvény ismeri, azonban az ambuláns tanítók száma sohasem volt jelentékeny. Jelenleg csak egyetlen körzetben, a fejérmegyei Hercegfalva határában működik 4 vándortanító 8 majorbeli iskolában. A *tanulók beszállítása* már jobban el van terjedve. Az amerikai farmok tanulóit fűthető autóbuszok szállítják a nagy központi iskolákba. Nálunk az utak rossz sága miatt még az olyan nagy, tanyás határokon sem volna ez a rendszer meghonosítható, mint aminő Kecskemét és Szeged városát veszi körül. A gyermekek beszállítása itt kisebb távolságról történik, rendszerint kocsin, olykor gazdasági kis vonaton. Ott, ahol teljesen rendszeresen történik és a gyermekek egészségét nem veszélyezteti, nem is tehető ellene kifogás.

Az esetek túlnyomó nagy részében azonban csak iskola létesítése tekinthető igazán célravezető megoldásnak. A rendelet végrehajtása e tekintetben már igen nagy akadályba ütközött. Az egyik az országos pénzügyi helyzet volt, amely miatt hitel hiányában úgyszólván minden építkezés szünetelni volt kénytelen. A másik nehézség az 1921. évi XXX. t.-c. azon hiányosságából származott, hogy az iskola létesítését kimondó kötelezésnek semmi biztosítékáról sem gondoskodott. Ezen természetesen a miniszteri rendelet már nem segíthetett. Amidőn tehát az állam pénzügyi helyzete lehetővé tette, hogy az első akadály az állami segélyezés útján elháríttassék, gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter azonnal törvényjavaslatot készített, amely már teljes mértékben alkalmas volt arra, hogy a külterületi iskolahálózat kiépítését biztosítsa.

Az 1926. évi VII. törvénycikk már a címében kifejezi, hogy a törvényhozás ezúttal a *mezőgazdasági népesség* érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról kívánt elsősorban gondoskodni. Ez a széles és igen értékes népréteg, a nemzet 56%-a, valóban nemcsak számánál, hanem államfenntartó súlyánál fogva is méltán elvárhatta, hogy végre hiánytalanul birtokába jut az elemi művelődést nyújtó intézmények teljes hálózatának. Már bevezető soraiban kiemeli a törvény, hogy különösen az Alföld tanyai lakosságának gyermekei részére kell népiskolákat létesíteni. Az az őszinte nyíltság és határozottság, amellyel a törvény kimondotta, hogy az őstermelő magyarság művelődési színvonalát kívánja emelni, már mutatta, hogy nagyszabású, korszakos munka van készülöben. Az a komolyság és gyakorlati érzék pedig, hogy nem elégedett meg többé a kötelezés jogi formulájával, hanem egyúttal arról is gondoskodott, hogy az iskolaépület — az iskolaszervezés első, legsúlyosabb tétele — valóban fel is épülhessen, világosan mutatta, hogy a nagyszabású terv ezúttal meg is fog valósulni.

A mindössze 13 §-ból álló új törvényben sikerült megjelölni a pontos cél elérését biztosító rendelkezéseket. A törvény első szakasza szerint mindazokon a külterületi lakott helyeken, ahol legalább másfél, legfőlebb négy kilométer sugarú körzetben legalább 20 család vagy 30 mindennapi tanköteles lakik, *érdekeltségi jellegű* elemi iskola létesítése és fenntartása rendelhető el. Az érdekeltségi iskola — mint közintézmény — önálló jogi személy, amelyhez mindazok a természeti és jogi személyek tartoznak, akiknek az iskola körzetén belül ingatlanuk, általános kereseti vagy társulati adó alá eső foglalkozásuk, illetőleg keresetük van. Az iskola létesítéséhez a körzetbeli érdekeltség telek biztosításával, a közmunkában is kiróható kézi- és igásmunkával s a felszerelési és bebútorozási költségekkel tartozik a körzet területéről származó jövedelme arányában hozzájárulni. Ugyanígy arány-

ban kell kiróni az iskola fenntartására szolgáló külön adót is, amelynek mértékét a törvényhatósági közigazgatási bizottság állapíthatja meg. Ezt az adót amely a jövedelem 3%-ig terjedhet, községi előjáróság veti ki és hajtja be. Ahol az érdekeltség egyáltalán nem, vagy csak részben képes az érdekeltségi iskola létesítésének, illetőleg fenntartásának terheit viselni, ott ezek az 1868:XXXVIII. t.-c. 23. §-ának természetes folyományaként egészben vagy részben a községre hárulnak. Az érdekeltségi iskolákat minden törvényhatóságban az öttagú Érdekeltségi Népiskolai Bizottság képviseli, melynek elnöke a főispán, tagjai a vármegye királyi tanfelügyelője, a vallás- és közoktatásügyi miniszter által kijelölt állami tanítóképzőintézeti vagy középiskolai igazgató vagy tanár és a törvényhatóság közigazgatási bizottsága által saját tagjai sorából választott két tag. E bizottság a törvényhatóság területén levő valamennyi érdekeltségi iskola elsőfokú hatósága, tehát az iskolaszék hatáskörében intézkedik.

A törvény nagyszabású céljához mérten minden erkölcsi tényező közreműködését fel akarja használni a népoktatás hiányainak pótlására s ezért ott, ahol a lakosság túlnyomórésztben egy vallásfelekezethez tartozik, az iskola létesítését és fenntartását a vallás- és közoktatásügyi miniszter által megállapítandó feltételek mellett az illető vallásfelekezet egyháza is magára vállalhatja.

A külterületi iskolák létesítését a törvény végrehajtása tárgyában kiadott 24.000—1926. sz. rendelet szerint a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban kidolgozott rendszeres munkálat alapján s az abban megjelölt községekben kell a törvényhatósági közigazgatási bizottságok megbízásából a helyszínen eljáró küldöttségnek letárgyalni s határozathozatal végett a közigazgatási bizottságnak javaslatot tenni. A közigazgatási bizottság a javaslat alapján dönt az iskola szüksége, az iskolai körzet területe, az iskolai körzetbe tartozó érdekeltség tagjai és az iskolaépítés, valamint a fenntartás terhének megosztása, végül az iskola jellege és megnyitásának határideje tekintetében. Indokolt esetben a közigazgatási bizottság az iskola építéséhez államsegély vagy kölcsön engedélyezése iránt is javaslatot tehet. A közigazgatási bizottság határozata ellen az érdekeltség a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fellebbezhet.

Nagyszabású alkotása az 1926:VII. tc.-nek az iskolai építkezéseket lehetővé tevő *Országos Népiskolai Építési Alap*. Az ország gazdasági helyzetének komoly mérlegelése eleve kétségtelenné tette, hogy állami támogatás nélkül nem lehet évtizedek mulasztását pótolni. A népműveltség mélysége és az anyagi erők bősége szoros összefüggésben lévén egymással, éppen a szegény községekben és vidékeken van a legnagyobb iskolahiány, vagy ott, ahol a vagyoni megosztás szélsőséges és egyes nagybirtokok vagy a kis középbirtokok aránylag vékony rétege mellett nagyszámban élnek a szegény emberek. Amidőn tehát a törvényhozás egy csapásra le akart számolni az analfabetizmus állandó forrásával: az iskolahiánnyal, egyúttal számot kellett vetnie azzal is, hogy itt a nagy kiegyenlítő közösségnek: az államnak kell a községek segítségére sietnie. A segélyezés és az állami támogatás mértékének megállapítása természetesen attól tételtett függővé, hogy milyen az iskola fenntartására kötelezett község vagy érdekeltség anyagi teljesítőképessége és hogy ez valóban kimerített-e? Olyan helyeken, ahol az egyház tart fenn iskolát, vagy vállalja annak létesítését, sok esetben a község hozzájárulását is meg kellett kívánni, mert gyakori, hogy éppen a legnagyobb adóalanyok vagy a község lakosainak vagyonosabb része egyáltalán nem visel népiskolai terheket s az építési költségek viselésében is csak a községi támogatás megszavazása esetén vehet részt. Az Országos Népiskolai Építési Alap szerencsés szervezete lehetővé teszi, hogy mindenütt a helyi viszonyoknak megfelelő módon, tehát hosszabb vagy rövidebb lejáratú kölcsön-

nel, kisebb-nagyobb összegű segéllyel, s indokolt esetben mind az egyháznak, mind a politikai községnek nyújtson az állam támogatást s ennek egy részét, a kölcsönt, később újra népiskolaépítés céljaira használhassa.

Mint hogy a külterületi iskolaszükséglet csak az Alföldön általános, sok vármegye területén azonban teljesen jelentéktelen, egyéb okok mellett a méltányosság is megkívánta, hogy az országos építési akció ne szorítkozzék kizárólag a külterületi iskolákra. A törvény 3. §-a tehát az állami segélyezés lehetőségét a belterületi iskolák építésére is kiterjesztette, ami indokolt is volt, mert a belterületi iskolák igen nagy része a zsúfoltság megszüntetése után tanterem hiányában váltakozó oktatással működött, egy része pedig olyan épületben volt elhelyezve, amely a tanulók egészségét veszélyeztette.

Fenntartotta a törvény a tanulók beszállításának lehetőségét is, valamint arról is történt gondoskodás, hogy ott, ahol két vagy több község közösen tart fenn iskolát, vagy valamely községrész iskolai tekintetben a hozzá közelebb eső szomszéd községhez kíván csatlakozni, ezt akadálytalanul megtehesse. A törvény arra is figyelemmel volt, hogy egyes helyeken a gyér település miatt csak internátus útján lehet a beiskolázásról gondoskodni. A *tanyai internátus* felállításánál az érdekeltségi iskola létesítésére vonatkozó rendelkezések megfelelően alkalmazandók. Annak, hogy eddig még nem épült tanyai internátus, nem az az oka, mintha az intézmény szükségtelen volna, hanem az internátus létesítésének speciális nehézségei. Egyrészt a kizárólag mezőgazdasággal foglalkozó szülőkre, másrészt arra tekintettel, hogy a zsenge gyermekeknek a szülői házból való kiragadása és internátusban nevelése lehetőleg az év minél kisebb időszakára volna korlátozandó, a tanyai internátus benépesülése csak úgy remélhető, ha a szorgalmi idő legfőjebb 7 hónapban állapíttatik meg. Ez az idő intenzív oktatás mellett, ami az internátusban kétségen kívül biztosítva volna, elegendő alkalmat is nyújtaná a szükséges didaktikai munka elvégzésére. A tanév ilyen fokú megrövidítése azonban törvényes rendelkezést igényel. Ugyancsak szabályozni kell a szülőknél az internátus fenntartásához való hozzájárulása kérdését is. Karcag városában, ahol a külterületi iskolaügy más módon helyesen nem oldható meg, a tanyai internátus remélhetőleg rövid időn belül fel fog épülni.

Az 1926. évi VII. törvénycikk alkotói jól tudták, hogy a legnemesebb célú intézményeket is, ha létesítésük anyagi áldozatot kíván, *törvényes biztosítékok* nélkül kevesen fogják megvalósítani. A törvény alapján iskola állítására és fenntartására kötelezettek vonakodása esetén a törvényhatósági közigazgatási bizottság a törvény 5. §-ának utolsó bekezdése értelmében a költségek kivetése és behajtása iránt intézkedni köteles. Az iskolafenntartási terhek arányosítása érdekében arra is kötelezi a törvény a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy a községekkel az állami iskolák szervezésekor kötött szerződéseket 1928. évi december 31-ig vizsgálja felül. Ezzel lehetővé vált, hogy az állami iskolával bíró s így kedvezőbb helyzetben levő községek aránytalan támogatása az állami iskolák dologi fenntartási költségeinek visszahárításával csökkentessék s az így felszabaduló összeg is a községek arányosabb támogatására fordíttassék. Szociális szempont vezette a törvényhozást akkor is, amidőn a törvény alapján létesült iskolák tanítói állásainak elsősorban való betöltésére a vallás- és közoktatásügyi minisztert hatalmazta fel azzal a megszorítással, hogy ilyen állásokba csak tényleges szolgálatban álló állami tanító vagy nyugdíjas tanító nevezhető ki. A miniszter ezt a jogot mindig az iskola-fenntartó meghallgatásával gyakorolja.

Az a tervszerű, következetes és szívós munka, amelyet a központi és külső tanügyi hatóságok a népiskolák jobb benépesítése és elhelyezése érdekében éveken át végeztek, nem maradt eredménytelen. A tanulók osztályonkénti megoszlása a gyermekek háború

okozta csökkenése* mellett is mutatja a helyzet gyökeres javulását. Az arányszámok nem használhatók ugyan, hiszen évről-évre nagyobb hányadban szerepelnek a háború alatt születettek egészen az 1925/26. tanévig, amely a mélypontot jelzi, az abszolút számok azonban igen szép javulásról tanuskodnak.

	V.	VI.	együtt
	osztályba járt		
1922/23-ban	76.731	38.482	115.213
1923/24-ben	89.582	40.856	130.438
1924/25-ben	97.589	48.045	145.634
1925/26-ban	98.058	53.998	152.056
1926/27-ben	72.353	53.446	125.799
1927/28-ban	66.229	42.189	108.418

Az 1925/26. tanévig állandóan (összesen 32%-kal) emelkedett a magasabb osztályba járók száma, pedig az 1925/26. tanévben már háborús születésűek is (kövér számjeggyel szedve) vannak közöttük s az utolsó évben is, amidőn már csak a leggyengébb szaporodást mutató évek szülőttei járnak az V. és VI. osztályba, mindössze 5·9% a csökkenés, holott a születési hiány 5-ször, 6-szor ekkora. A központi statisztikai hivatal adatai is ezt igazolják. Ezek szerint a tanévvégi tanulólétszám 1920/21 óta a mindennapi tankötelesek 82·2%-áról 1924/25-ig 94·1%-ra emelkedett. Eszerint a be nem írt tankötelesek száma 1924/25-ben már csak 44.894 volt, a tankötelesek 5·9%-a.

Arra is világot vetnek adataink, hogy az állami iskolákkal bíró helyeken jobb a magasabb osztályok benépesülése, mint egyebütt. Az állami és nem állami iskolák tanulói-nak osztályonkénti megoszlása ugyanis a két csoportban** a folyó tanévben így alakul:

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
	osztályba járt					
állami iskolában	47.871	43.362	29.781	22.828	15.633	9.906
nem állami iskolában	162.759	140.652	89.116	66.261	47.572	29.946
	% szerint					
állami iskolában	28·4	25·5	17·8	13·0	9·2	6·0
nem állami iskolában	30·3	26·3	16·6	12·4	8·8	5·6

A két alsó osztály a nem állami iskoláknál 2·7%-os többletet, a három felső osztály pedig 1·4%-os hiányt mutat. Az I. osztályokat (most már Budapestet is beleszámítva) 223.575, a II. osztályokat 198.227 tanuló látogatja. E két évfolyam már majdnem mind a háború utáni születettekből népesült be. Ha figyelembe vesszük, hogy a középfokú iskolákban 40—50.000 között mozog a tankötelesek száma s hogy a 6 éves korcsoportban hatezerre tehetjük az évente elhunytak számát, akkor a két alsó osztályból következő körülbelül 1,100.000 mindennapi tankötelese s ezek közül mintegy 1,050.000 mindennapi elemi iskolai tanulóra kell az 1931 szeptemberében megnyíló tanévben számítani. Ez a szám valamivel meghaladja a központi statisztikai hivatalnak 1,043.930-ban kiszámított adatot, azonban a különbség nem olyan nagy, hogy a két adat hitelét megingatná. A jelenlegi tanulólétszám tehát már előre veti a három év alatt kétségtelenül jelentkező nagy szükségletek árnyékát s évről-évre egyenletesen növekvő szükséglettről

* Ez a csökkenés vidékenként változó s a határok megváltozása miatt az országos születési index-szel nem is tüntethető fel. Általában mondhatni, hogy több mint egy harmaddal kevesebb gyermek született, mint azelőtt. Pest vármegyében pl. az ezer lélekre számított születési hányados volt 1914-ben 38·3, 1915-ben 26·2, 1916-ban 18·5, 1917-ben 17·7, 1918-ban 17·1, 1919-ben 28·8, 1920-ban 31·8, 1921-ben 33·8.

** A székesfevárosi iskolákat leszámítottuk, mert itt a középiskolák nagy száma és a lakosság társadalmi rétegződése az arányszámokat lényegesen megváltoztatja.

lévén szó, évente 90—100.000 új tanköteles elhelyezésére lesz szükség, ami eddig is az ország nagy részében csak a meglévő tantermek szaporításával képzelhető.

*

A mindennapi elemi iskola hat éves munkája nem teszi teljessé a nép elemi oktatását, ezért már az 1868. évi törvény megkívánta, hogy a gyermekek 3 éven át ismétlőiskolát is látogassanak. Minthogy ez alatt az idő alatt nemcsak a mindennapi iskola tanítási anyagának felírissítése történik meg, hanem újabb ismereteket is nyernek a tanulók, helyesebb ezt az iskolát *továbbképző* iskolának nevezni. A 12—14 éves korban már határozottan jelentkezik az a szükséglet, hogy az oktatás tekintettel legyen a gyermek jövővélethivatására. Az általános irányú továbbképző iskolák mellett tehát már korán kívánják a gazdasági és az ipari irányú továbbképzést. Így a falusi továbbképző iskolák évtizedek óta mindinkább gazdasági irányúakká fejlődtek ki, a városokban pedig az iparos- és kereskedőtanoncok képzésére már a múlt század derekán új iskolatípus támadt: a tanonciskolák. A gazdasági irányú továbbképző iskolák némelyike 1902 óta a gazdasági oktatásra külön képesítést nyert tanító vezetésével mint ú. n. szaktanítós gazdasági népiskola működik. A nagyobb községek iskoláikat ilyen szaktanítós továbbképző iskolával tartoznak kifejleszteni, azonban a kívánt gazdasági terület, épületek és felszerelés költséges volta miatt ezidőszert mindössze 47 ilyen iskolánk működik mintegy 13.000 tanulóval.

Az iparos- és kereskedőtanonciskolák továbbképző népiskolák, noha az általános képzésen kívül szakirányú ismereteket is nyújtanak. Különösen a gyermekek rajzbeli készségét igyekeznek fejleszteni. A városokban szakmák szerint elkülönült iparstanonc oktatással is találkozunk. A tanonciskolák fenntartása szintén a községek feladata. 447 tanonciskolánk közül 107 Budapesten működik. Az országban beiskolázott tanoncok száma 70.000-re tehető. A kereskedőtanoncok oktatásáról 34 tanonciskola gondoskodik. A tanonciskolák látogatása az 1922. évi XII. t.-c. értelmében a tanoncidő egész tartama alatt kötelező. A vallás- és közoktatásügyi miniszter a kereskedelemügyi miniszterrel egyetértően a 25-nél, illetőleg 40-nél több tanoncot alkalmazó vállalat tulajdonosát is kötelezheti tanonctanfolyam, illetőleg iskola létesítésére, ha az ugyanazon községbeli, de az illető vállalatnál nem alkalmazott tanoncok száma 25, illetőleg 40 alatt marad.

Egészen különleges neme a népiskoláknak az úgynevezett gyógyítva nevelő iskola. E gyűjtőnév az iskolák különböző fajtáit foglalja össze, azonban abban megegyeznek, hogy valamennyiben olyan tankötelesek nyernek oktatást, akiknek testi vagy szellemi fogyatékoságuk miatt a rendes elemi népiskolákban való oktatása akadályokba ütköznék. Egyik fajtájuk, a kisegítőiskola voltaképpen elemi iskola, amely tananyagában sem tér el a rendes elemi iskoláktól, csak a tanítás módszere alkalmazkodik a gyengébb tehetségű tanulók igényeihez. A voltaképpeni gyógypedagógiai intézetek: a siketnéma intézetek és a vakok intézeteivel kapcsolatos iskolák, a nagyothallók és a beszédhibában szenvedők intézete, illetőleg tanfolyama. Ezeknek egészen sajátos tanítási módjuk van és különösen a vakok intézete az élethivatásra való előkészítést is fontos feladatának tekinti. Az országban 11 siketnéma intézet, 5 vakok-intézet, 1 gyengeelméjűek intézete áll fenn és 10 kisegítőiskola működik a gyenge-tehetségűek oktatására.

Kétségtelen, hogy hazánkban a továbbképző oktatás ügye a jövőben is nagy mértékben fejlesztésre szorul. Az akadályok leküzdése a lakosság gazdasági helyzetével a legszorosabban összefügg, hiszen a továbbképző tankötelesekorúak rendszeres oktatását túlnyomórésztben a család gazdasági helyzete akadályozza, sőt hiúsítja meg. Az utóbbi években megkezdődött az ismétlő tankötelesek pontosabb nyilvántartása és ellenőrzése, ha azonban a benépesülési számok tanuskodnak is a mindinkább fokozódó eredményről,

e téren még mindig sok a tennivaló s a továbbképző iskolák csak akkor fognak feladatuk magaslatán működni, ha a mindennapi oktatás hiánytalan keresztülvitele befejeződött s a továbbképző iskola homogén előképzettségű tanulóanyaggal fog foglalkozhatni.

Újabban sok szó esik a nyolcosztályú népiskola bevezetéséről. Kétségtelen, hogy népünk egyes helyeken nem áll a műveltség alacsonyabb fokán, mint egyes, a nyolcosztályos népiskolával bíró országok népe. Ilyen községek azonban nálunk, elemi népoktatásügyünknek sajnálatos elmaradottsága miatt az ország kevés vidékén tudtak kifejlődni. Népiskoláinknak nyolcosztályúvá való kifejlesztése általában korai volna s a felső osztályok a legtöbb helyen nem volnának benépesíthetők. Népünk települési viszonyai, a törpe községek és a tanyarendszer, amelyek miatt iskoláink fele egytanítós osztatlan iskola, szintén, mondhatni leküzdhetetlen akadályt emelnek két további osztály beiktatása elé, mert az esetek nagy részében két tanító nem volna alkalmazható, egy tanító pedig nyolc osztály anyagának együttes elvégzésére már igazán nem vállalkozhatik. Olyan helyeken, ahol a népoktatásügy fejlett fokon van s népes iskolák működnek, élethivatás tekintetében is egységes lakosság mellett igen hasznosnak látszik a VII. és VIII. elemi osztály bevezetése, mert így megoldható lesz az anyagi termeléssel foglalkozó népréteg gyermekeinek magasabb színvonalú művelése anélkül, hogy ez a gyermekeket szüleik társadalmi köréből kiragadná. Érdekes kísérlet ezen a téren a pécsi, ózdi és diósgyőri elemi iskolák VII. és VIII-ik osztályának megnyitása. Ennek tanulságait a közeli jövő fogja megmutatni.

Az utolsó nyolc év népoktatásügyi munkája felett tartott futólagos szemlénket tehát azzal a gondolattal kell zárunk, hogy a haladás kétségtelen eredményei a legjobb reménységgel töltenek ugyan el, a jövő fejlődése azonban további munkát, további erőfeszítést követel. Az a szellem, amely az 1926. évi VII. törvénycikket megalkotta, bizonyára eleven erővel él ma is és így semmi okunk sincs kételkedni abban, hogy a magyar népoktatásügyi politikának ez a páratlanul eredményes korszaka teljes sikerrel, a magyar nép feltétlenül szükséges intézményeinek teljes kiépítésével fog végződni.

Dr. Szombatfalvy György.

Az elemi népiskolák fenntartási költségei.

Az állam kultúrájának alaptényezői — s azt hiszem büszkesége is — a nagy-szerűen megszervezett, felszerelt és karban tartott iskolák. Ez az a talaj, amelyből a nemzet minden rétegének értelmi képessége szaktudással irányított fejlődésnek indul s így alapjává lesz az ú. n. «általános népműveltségnek».

Ugyancsak a népiskolák termelik ki azt az anyagot is, amely a közép- és felsőfokú iskolákból mint a nemzet vezető értelmisége kerül ki. Népiskolába jár általában a népesség 10%-a. Természetes tehát, hogy a népiskolák — mint ilyen nagy tömeget befogadó és átszűrő iskolafaj — meglehetősen nagy tehertétel az állami budgetben.

Új iskolák szervezése, építése, esetleg új tantermek létesítésével az iskolák fejlesztése tulajdonképpen irreális dolog mindaddig, míg a már működő iskolák munkájának zavartalanságát biztosító minimális feltételek hiányoznak. Ezeket a minimális feltételeket biztosítják az iskolák fenntartási költségei, amelyek részint dologiak, részint személyiek.

A dologi kiadások fedezik az oktatás céljaira szolgáló helyiségek megfelelő felszerelésének, tisztántartásának, fűtésének és állandó karbantartásának költségeit. A személyi kiadások jelentik az oktatószemélyzet javadalmazását.

A fenntartási költségekről az iskola fenntartója gondoskodik. Az állami iskolákérol az állam, a községiekérol a község, a hitfelekezetiérol az egyházközség, mindegyik a maga költségvetésében. Ezek az évről-évre ismétlődő, de már a háború előtt is emelkedő irányzatot mutató kiadások nagy áldozatot kívántak az államtól, hisz az 1914/15. évi költségvetésben az állami elemi iskolák fenntartására és a nem állami elemi iskolák fenntartási költségeinek pótlására államsegélyként kiutalt összegek a kultusz-tárca összes kiadásainak 37-19%-át teszik.

A háború, az ország megcsonkítása, pénzünk vásárlóerejének fokozatos hanyatlása a fenntartási költségek terén is nehéz feladatok elé állította az országot. Az elszakított területekről elmenekült tanerők illetményei mértéktelenül megduzzasztották a személyi kiadásokat. Pénzünk elértéktelenedése szénszüneteket idézett elő s lehetetlenné tette a háború alatt egyébként is elhanyagolt és tönkrement felszerelésű iskolák helyreállítását. Ez volt a nem állami iskolafenntartók helyzete is. Szinte megoldhatatlannak látszó feladatok előtt állottak, ha az elemi iskolák fenntartásában olyan jelentékeny részt akartak venni, mint a háborúelőtti Magyarországon.

A következő sorok feladata az lenne, hogy rávilágítson arra a minden erőt és jóakaratot megfeszítő munkára, amelyet az iskolafenntartók — tehát elsősorban az állam — végeztek, hogy a csonka ország népiskoláinak fenntartási költségeire szükséges kiadások ne csak a régi arányban legyenek biztosíthatók, hanem a megváltozott viszonyoknak megfelelően módosuljanak. A személyi kiadások a fenntartási költségeknek mindig a jelentékenyebb részét tették és teszik. Mivel pedig a személyi kiadások nagysága a tanítói fizetés nagyságától függ, elsősorban arról kell szólnom, hogy eddig minő áldozatokat hozhattak az iskolafenntartók abból a célból, hogy a tanítói fizetéseket a súlyosan megváltozott életviszonyokkal helyesebb arányba állítsák.

Az elemi iskolai tanítók fizetése (1868-tól 1928-ig).

Első népoktatási törvényünk: az 1868. évi XXXVIII. t.-c. a tanító fizetésének a megállapítását «a helyi viszonyok szerint» az iskolaszékre bízta. Csak a fizetés minimumát állapítja meg, de azt is kötelezően csak a községi iskolákra nézve. A hitfelekezetek a tanítók fizetését maguk határozhatták meg. Ez a csak a községi tanítókra vonatkozó minimum évi 300 forint. A fizetés emelkedéséről intézkedés nincs. Csak 12 év múlva, 1880-ban történik rendelkezés a fizetésnek a szolgálati időhöz kötött emeléséről, amikor a 32.944/1880. sz. rendelet az állami és államilag segélyezett községi elemi iskolai tanítók részére öt ízben esedékes évi pótlék fejében a törzsfizetésnek «10%-től» állapítja meg. Ez a rendelkezés sem vonatkozott a hitfelekezeti elemi iskolai tanítókra.

A hitfelekezeti elemi iskolai tanítókról csak a népoktatási törvény 25 éves évfordulóján, 1893-ban történik gondoskodás. Az 1893. évi XXVI. t.-c. az évi minimális 300 forintos tanítói alapfizetés biztosítását kötelezővé teszi minden községi és hitfelekezeti elemi iskola fenntartójára. Az alapfizetésen felül a tanítók részére ugyanez a törvény 5 ízben esedékes 50 forintos ötödéves korpótléket biztosít. Ez a korpótlék a tanító részére ötödévenként akkor is biztosítandó, ha az alapfizetés több 300 forintnál. De a korpótlék megállapításánál csak a törvény meghozatala, tehát 1893. szept. 30-ika után eltöltött szolgálat számít. Ugyanebben az évben az állami tisztviselőket fizetés szempontjából 11 fizetési osztályba osztotta be a törvényhozás, de ebből a beosztásból az elemi iskolai tanítókat kihagyta. A legkisebb, a XI. fizetési osztály fizetését 500 forintban állapította meg a törvényhozás s ugyanakkor a tanítók fizetését csak 300 forintban.

Csak újabb 14 év múlva minősíti a törvényhozás a tanítókat tisztviselőkké s gondoskodik úgy az állami, mint a községi és hitfelekezeti elemi iskolai tanítók illetményeinek és jogviszonyainak szabályozásáról az 1907. évi XXVI. és XXVII. t.-c.-kel. Bár ezek szerint a törvények szerint a tanítók tisztviselők, fizetés szempontjából mégsem soroztatnak be az állami rendszerű fizetési osztályokba, hanem külön, az állami fizetési osztályoktól eltérő fizetési rendszer állapítatik meg a részükre. De ez a rendszer nem biztosít egyenlő fizetést a tanítók részére. Már az alapfizetésnél eltérés van aszerint, hogy a tanító milyen községben működik. Az I. és II. lakbérosztályba sorozott községben alkalmazott tanító alapfizetése évi 1200 korona, a III. lakbérosztályba sorozott községekben alkalmazotté évi 1100, a többi községekben alkalmazotté pedig 1000 korona. A 600 koronás minimumhoz képest lényeges emelkedés, de még mindig lényegesen alatta van a XI. fizetési osztály akkori évi 1400 koronás fizetésének. De nemcsak a városi és falusi tanítók fizetése között van eltérés, de eltérés van az állami és nem állami tanítók fizetése között is. Amíg az állami tanítók 30 szolgálati évvel elérhetik a 2400, 2500 és 2600 korona maximális fizetést, ugyanannyi szolgálat után a nem állami tanítók csak évi 2000, 2100 és 2200 korona fizetést érhetnek el. Fizetési osztály tekintetében tehát az állami tanítók eljuthatnak a X. fizetési osztály 1., esetleg a IX. fizetési osztály 3. fokozatába, addig a nem állami tanítók csak a X. fizetési osztály 3., esetleg 2. fokozatának megfelelő fizetést érhetnek el.

A fizetések újabb rendezése a háború kitörését közvetlenül megelőző évben következett be az 1913. évi XV. és XVI. törvénycikkkel. Ez a fizetési rendszer volt életben a háború alatt és az összeomláskor. Az alapfizetés évi 1200 korona az állami és nem állami tanítók minden kategóriájára nézve, kivéve az egyesületi és magániskolákat, melyeknek fenntartói továbbra is maguk állapítják meg az alkalmazott tanítók fizetését. A hármas csoport tehát az alapfizetés tekintetében megszűnt. Megszűnt a különbség a maximális fizetés tekintetében is, mert az elérhető maximum minden tanítóra nézve évi 3200 korona,

ezek helyett a különbségek helyett azonban újabb különbségeket rendszeresített a két illetménytörvény. A fizetésemelkedés ugyanis automatikus. A 7 ízben esedékes évi 200–200, a 8. és 9. ízben esedékes évi 300–300 koronás fizetésemelkedés elérése a szolgálati idő nagyságától függ. Ennek a szolgálati időnek a tartama azonban más az állami és más a nem állami tanítóknál és az állami és nem állami tanítók státusán belül is más a férfi és más a nőtanítónál. A maximális fizetést az állami férfitanító 34, az állami nőtanító 36, a nem állami férfi 37, a nem állami nőtanító 39 évi szolgálat után éri el. De ennek az elérését a nem állami és azokra az állami tanítókra nézve, akik megelőzőleg nem állami iskolánál működtek, lehetetlenné tette a törvénynek az a rendelkezése, mely szerint a fizetés megállapításánál a nem állami iskolánál eltöltött szolgálat csak 1893. évi október 1-e óta számítható be. A bár 40 évi szolgálattal bíró tanító ennek következtében csak annak a fizetésnek az élvezetéhez juthatott el, amely a 20 évi szolgálattal bíró tanítókat illette meg, tehát aszerint, hogy férfi volt-e vagy nő, állami vagy nem állami, elérhette az évi 2200 vagy 2000 korona fizetést. Az állami fizetési osztályokba való beosztást a tanítók ezekkel a törvényekkel nem érték el. Bár a megállapított fizetések egyenlőek voltak a XI–IX. fizetési osztály 1–3. fokozatai részére megállapított fizetésekkel, az 1893. évet megelőző szolgálat be nem számíthatása következtében a tanítók nagy része csak a X. fizetési osztály 3., illetve 2. fokozatának megfelelő fizetésig juthatott el.

Az állami tanítók részére még ugyanebben az évben biztosított az állami tisztviselők részére megállapított családi pótlék s ezzel állami tisztviselői minőségüket a törvényhozás honorálta, de ez az intézkedés az állami és nem állami tanítók között fizetés tekintetében fennálló diszparitást csak még jobban növelte, mert a nem állami tanítók részére a családi pótléket az állam sem államsegélyként nem biztosította, sem az iskola-fenntartókat a családi pótlék biztosítására és kiszolgáltatására nem kötelezte.

Ez a diszparitás megmaradt a háború alatt is. Igaz ugyan, hogy az 1917. évi IX. t.-c. a családi pótléknak államsegélyként való engedélyezését a nem állami tanítóknak nézve is lehetővé tette s a háborús segélyekre vonatkozóan hozott törvényes rendelkezések az államsegélyben részesülő nem állami tanítók részére is megállapították a háborús segélyeket, de egyfelől ezek a háborús segélyek a fizetések különbözősége következtében nem voltak egyezők az állami tanítók háborús segélyeivel, másfelől az államsegélyben nem részesülő nem állami tanítók részére sem a családi pótlék, sem a háborús segély törvényesen biztosítva nem volt.

Ennek következtében a háború befejeztékor az volt a helyzet, hogy a fizetés tekintetében a tanítóknak hétféle kategóriája volt: 1. állami férfi, 2. állami nő, 3. államsegélyes nem állami férfi, 4. államsegélyes nem állami nő, 5. államsegélyben nem részesülő községi vagy hitfelekezeti férfi, 6. ugyanilyen nőtanító, s végül 7. társulati vagy magán elemi iskolai tanító.

A háború végén már készen volt a tervezet ennek az állapotnak a megszüntetésére, de a rendelet közrebocsátását meggátolta a forradalom.

A forradalmi kormány természetesen sietett ezt a tervezetet közrebocsátani és magáénak tüntetni fel, hogy ezzel a tanítóságot megnyerje magának. Az 1918. évi VIII. úgynevezett néptörvény az állami tanítóságot az állami tisztviselőkre nézve érvényes VIII–XI. fizetési osztályba sorozza be olymódon, hogy az akkori 10.924 főnyi létszámnak 20%-át a XI., 30–30%-át a X–IX., 20%-át pedig a VIII. fizetési osztályba osztja be. Ezt a beosztást elrendeli az államsegélyes nem állami tanítóknak nézve is s elvként mondja ki, hogy az 1913. évi XVI. törvénycikk hatálya alá tartozó (tehát a községi és hitfelekezeti) elemi iskolai tanítók ugyanolyan mérvben léptetendők elő, mint az állami elemi iskolai tanítók.

Bár az úgynevezett néptörvény az alkotmányosság helyreállta után nem helyeztetett hatályon kívül, teljes végrehajtására sohasem került sor. Nemcsak azért, mert a %-os beosztás végrehajtását a bizonytalan létszámviszonyok meggátolták, hanem azért sem, mert a néptörvény elvi intézkedése: a tanítók rangsorolása és előhaladásának a létszámviszonyokhoz kötése ellenkezett a fizetési törvények történeti fejlődésével.

Az eddigi fizetési törvények ugyanis kivétel nélkül a fizetésben való emelkedést a létszámviszonyoktól és rangsортól függetlenül bizonyos szolgálati időhöz kötötték. A fizetés emelkedése automatikus volt.

Erre a történeti alapra tért vissza az 1922. évi I. t.-c. 20. §-ában nyert felhatalmazás alapján kiadott 1922. évi 700. vkm. eln. számú rendelet, amely a trianoni Magyarország tanítóinak a fizetését először szabályozta.

Főbb intézkedései mai is legnagyobbbrészt érvényben vannak. Leglényegesebb intézkedése, hogy megszünteti a különféle jellegű iskoláknál működő tanítók fizetése közötti különbségeket s elvként állítja fel, hogy bármilyen jellegű — akár államsegélyes, akár nem államsegélyes — iskolánál működő tanítót ugyanaz a fizetés, lakáspénz, családi pótlék stb. illeti meg, mint az ugyanolyan szolgálati idővel bíró állami tanítót. Az állami tanítóknak a VIII.—XI. fizetési osztályba való beosztását érvénybe hagyja azzal a módosítással azonban, hogy ez a beosztás nem százalékos arányszám szerint, hanem automatikusan a szolgálati idő alapján történik.

A szolgálati idő beszámításánál nemcsak az 1893. évi október hó 1. óta eltöltött szolgálati időt veszi figyelembe, hanem az ezt megelőzően eltöltöttet is. A kezdő fizetés a XI. fizetési osztály 3. fokozatával egybekötött fizetés. A várakozási idő általában 3—3 év, de a XI. fizetési osztály 2. fokozatában csak 2, s a X. fizetési osztály 1. fokozatában csak 1 év. A XI. fizetési osztályban az 1. fokozat kihagyásával öt évet, a X.-ben hetet tölt a tanító, 12 év után pedig a IX. fizetési osztály 3. s 21 év után a VIII. fizetési osztály 3. fokozatába jut. Ennek 1. fokozatát 27 évi szolgálat után éri el.

Az 1923. évi 6000. M. E. sz. rendelettel történt egységes fizetés-rendezésig biztosítottak a tanítók részére mindazok a háborús, drágasági, rendkívüli, átmeneti, beszerzési segélyek, élelmiszerellátás stb., amelyeket a törvényhozás időről-időre a XI—VIII. fizetési osztály tisztviselői részére megállapított.

Az 6000/923. M. E. sz. rendelettel a tanítói munka értékelése terén újabb jelentős lépés történt. Ez a rendelet ugyanis megnyitotta a tanítók előtt a VII. fizetési osztályt is, s megadta a lehetőségét arra, hogy a 30 évi szolgálatot betöltött tanítók az összlétszám 10%-áig a VII. fizetési osztályba is kinevezhetők legyenek.

Az 5000/924. M. E. sz. rendelet a helyzeten nem változtatott, csak az eddigi hónapról-hónapra változó papírkorona-illetmények helyett aranykoronában állapította meg az immár XI—VII. fizetési osztályba tartozó tanítók illetményeit.

Az 1924. évi IV. t.-c. alapján kiadott 7000/925. M. E. számú kormányrendelet az összes tisztviselő-státusokat az elérhető fizetési osztályok tekintetében a háborúelőtti állapotra szorította vissza s ott, ahol az egy-egy fizetési osztályban tényleg működő tisztviselők száma meghaladta az erre a fizetési osztályra megállapított létszámot, a megállapított létszámon felüli tisztviselőket úgynevezett «B» csoportba osztotta be s ezek részére kisebb fizetést állapított meg. A tanítószág részére meghagyta az eddigi XI—VII. fizetési osztályt, tehát a háború után elért két új fizetési osztályt: a VIII. és VII.-iket is, az utóbbi: 1923-ban megállapított 10%-ban s meghagyta az automatikus előléptetést is. Változás annyiban történt az előző évi állapothoz képest, hogy az a várakozási idő, amelynek alapján a tanítók az egyes fizetési osztályokba és fokozatokba bejuthatnak, meghosszabbított. A X. fizetési osztályba 1 évvel, a IX. és VIII. fizetési osztályba

pedig 3—3 évvel később jut be a tanító, mint jutott eddig. A fizetési fokozatok közül a XI. fizetési osztály 1. és a X. fizetési osztály 1. fokozatának elérhetése tekintetében történt változás. Eddig ugyanis öt évi szolgálat után a XI. fizetési osztály 1. fokozatának kihagyásával mindjárt a X. fizetési osztály 3. fokozatába jutott a tanító, a 7000/925. M. E. számú rendelettel történt új megállapítás szerint azonban 1 évig a XI. fizetési osztály 1. fokozatában is működik s csak hat évi szolgálat után jut be a X. fizetési osztály 3. fokozatába. A X. fizetési osztály 1. fokozatában az eddigi egy évi várakozási idő 3 évre emeltetett fel. Ennek következtében a IX. fizetési osztály 3. fokozatától kezdve minden következő fokozatba 3 évvel később jut be a tanító, mint eddig. Az automatikus előlépésre igényt adó szolgálati időnek ez a felemelése bizonyosfokú visszaesésnek látszik, de mindenesetre kedvezőbb volt a fizetésnek ilyen rendezése akár az előrehaladás, akár a fizetések szempontjából, mint lett volna akkor, ha az automatikus előlépés megszüntetésével a tanítók is a többi tisztviselőkkel egyezően százalékos beosztással rangsoroltattak és «A» és «B» fizetési csoportokba osztattak volna be.

Az automatikus előléptetést és a XI—VII. fizetési osztályokat meghagyta a tanítók részére a várakozási idő megváltoztatása nélkül a 9000/927. M. E. számú kormányrendelet is, amely a fizetéseket 1927 november 1-i hatállyal újból rendezte.

A tanítók által 1907 július 1-e óta 1927 november 1-ig elérhető fizetéseket külön kimutatásban tüntetjük fel. (L. a 82—83 oldalon.)

A kimutatás adatai, ha a háborúelőtti fizetéseket a mostaniakkal összehasonlíttjuk, kétségtelenül mutatják az erőforrásaiban megfogyatkozott országnak azt a nagy áldozatkészségét, amellyel gondoskodni tudott arról, hogy a népkultúra munkásai munkájuknak megfelelő ellenértékben részesüljenek. Megcsappant erőforrásai mellett is megoldotta mindazokat a problémákat, amelyek a háborúelőtti Magyarországon minden tanítógyűlés tárgysorozatán főszerepet vittek s az országgyűlésen is minden illetményrendezésnél sok vitára adtak alkalmat s a háborúelőtti Magyarországon pénzügyi okokból megoldásra mégsem jutottak. Honorálta először azt a kívánságot, hogy az egyenlő képesítésű és egyenlő munkát végző tanítók fizetése között ne legyen különbség pusztán azért, mert az iskolának más a fenntartója. Amíg 1918-ban négy, sőt amint fentebb rámutattunk, hétféle kategóriája volt a tanítói fizetéseknél, ma egyenlő szolgálati idő mellett egyenlő fizetésben részesül minden tanító. Honorálta a tanítósnak azt a kívánságát is, hogy a tanítók az állami rendszerű fizetési osztályokba soroltassanak be. Két, sőt a nem állami tanítók előtt három új fizetési osztályt nyitott meg.

A tanítóknak az egyes fizetési osztályokban való megoszlását a következő adatok tüntetik fel:

A állami elemi iskolai tanítók közül

1914/15-ben az akkori 9124 főnyi létszámból:

		az összlétszámnak
1230-nak volt évi 1200 K fizetése.....		13·48%-a
1586-nak volt a XI. fizetési osztály 3. fokozatának megfelelő fizetése	} a XI. fizetési osztályban volt	47·93%-a
1535-nek « « XI. « « 2. « « « « « «		
1252-nek « « XI. « « 1. « « « « « «		
935-nek « « X. « « 3. « « « « « «	} a X. fizetési osztályban volt	34·14%-a
2045-nek « « X. « « 2. « « « « « «		
135-nek « « X. « « 1. « « « « « «		
260-nak « « IX. « « 3. « « « « « «	} a IX. fizetési osztályban volt	4·45%-a
96-nak « « IX. « « 2. « « « « « «		
50-nek « « IX. « « 1. « « « « « «		
Összesen: 9124	9124	100·—%a

1927/28-ban az akkori 4374 főnyi létszámból:

	összesen	a létszámnak
204 volt a XI. fizetési osztály 3. fokozatában	251	5·72%-a
34 " " XI. " " 2. "		
13 " " XI. " " 1. "		
613 " " X. " " 3. "	1608	36·75%-a
574 " " X. " " 2. "		
421 " " X. " " 1. "		
559 " " IX. " " 3. "	1457	33·31%-a
495 " " IX. " " 2. "		
403 " " IX. " " 1. "		
315 " " VIII. " " 3. "	622	14·22%-a
232 " " VIII. " " 2. "		
75 " " VIII. " " 1. "		
194 " " VII. " " 3. "	436	10·—%-a
242 " " VII. " " 2. "		
Összesen: 4374	4374	100·—%

Amíg tehát a háborúelőtti Magyarországon az állami tanítóknak több mint a fele (61·41%-a) a XI. fizetési osztálynak megfelelő, sőt annál alacsonyabb fizetés élvezetében állott, addig ma a tanítóknak csak a huszadrésze (5·72%-a) van a XI. fizetési osztályban. Az akkor elérhető legmagasabb (IX.) fizetési osztályban a huszadrésznél kevesebb (4·45%) tanító volt, ma a legmagasabb (IX—VII.) fizetési osztályokba a tanítóknak csaknem akkora hányada (57·53%) bejutott, amekkora a háborúelőtti a legalacsonyabb fizetési osztályban volt.

A 9925 államsegélyes nem állami elemi iskolai tanító közül 1927/28-ban

	összesen	a létszámnak
1432 volt a XI. fizetési osztály 3. fokozatában	2298	23·16%-a
632 " " XI. " " 2. "		
234 " " XI. " " 1. "		
782 " " X. " " 3. "	2774	27·95%-a
891 " " X. " " 2. "		
1101 " " X. " " 1. "		
1220 " " IX. " " 3. "	2703	27·23%-a
780 " " IX. " " 2. "		
703 " " IX. " " 1. "		
513 " " VIII. " " 3. "	1158	11·66%-a
410 " " VIII. " " 2. "		
235 " " VIII. " " 1. "		
450 " " VII. " " 3. "	992	10·—%-a
542 " " VII. " " 2. "		
Összesen: 9925	9925	100·—%

Az államsegélyes nem állami tanítók 1914/15. évi megoszlására nézve nem állnak adatok a rendelkezésünkre, de az kétségtelen, hogy a tanítók közül senki sem volt a X. fizetési osztály 2. fokozatánál magasabb fokozatban — hisz a X. fizetési osztály 2. fokozatának megfelelő fizetést a nem állami férfi tanítók csak 1914 október 1-től, a nőtanítók pedig csak 1916 október 1-től érhették el —. A valószínű megoszlás — az állami tanítókéhoz hasonlóan — az volt, hogy 60—65% kapta a kezdő és a XI. fizetési osztálynak megfelelő fizetést s csak 35% a X. fizetési osztály 3. és 2. fokozatának meg-

felelőt. Ezzel szemben ma csak 23·16% van a XI. fizetési osztályban s 50%, tehát a létszám fele azokban a fizetési osztályokban (IX—VII.), amelyek 1914/15-ben még meg sem voltak nyitva a nem állami tanítók előtt.

Feltűnő, hogy az állami tanítóknak sokkal kisebb hányada van a XI. fizetési osztályban, mint a nem állami tanítóknak. Az állami tanítók között tehát sokkal kisebb számmal vannak az 1—6 évi szolgálattal bírók, mint a nem állami tanítók között. De ez érthető is, mert amíg az állami tanítók státusába a létszámcsökkentések, tehát 5—6 év óta, — kezdő, még eddig nem működött tanítók elenyésző számmal kerültek be s a B-listák is jórészen a kevesebb szolgálattal bíró tanítók számát fogyasztották, addig a nem állami elemi iskoláknál a megüresedett állásokat a legtöbb esetben kezdő, még eddig nem működött tanítók foglalták el.

A tanítók fizetésben való előhaladása csak a VIII. fizetési osztály 1. fokozatáig automatikus. A VII. fizetési osztályba kinevezés útján jut be a tanító. A 30 évi szolgálat azonban a kinevezetésnek elengedhetetlen feltétele.

A VII. fizetési osztály megnyitása óta (1923 október 1.) az állami tanítók közül 682 jutott be a VII. fizetési osztályba, tehát a 7000/925. M. E. számú rendelettel az 1925/26. tanév óta megállapított 4374 főnyi létszámnak a 15·59%-a.

A 9925 államsegélyes nem állami elemi iskolai tanító közül ugyanezen idő alatt bejutott a VII. fizetési osztályba:

1114 községi tanító közül	5252 római katolikus tanító közül	209 görög katolikus tanító közül	2372 református tanító közül	716 ág. evangélikus tanító közül	254 izraelita tanító közül	összesen
145	735	26	357	148	50	1461
13%-a	13·99%-a	12·44%-a	15·05%-a	20·67%-a	19·68%-a	14·72%-a

A legkedvezőbb s az átlagot messze túlhaladó az előléptetési százalék az ágostai evangélikus és az izraelita tanítóknál, de az átlag fölött van a református tanítóknál is. A római katolikus, görög katolikus és községiéknél az átlag alatt van, legjobban megközelíti az átlagot a római katolikus tanítóknál. Az ágostai evangélikus és izraelita tanítók, valamint a református tanítók átlagot meghaladó előléptetésének okát talán abban kell keresnünk, hogy ezeknél az iskoláknál a tanerőknek — aránylagosan is — nagyobb része férfitanító. A férfiak pedig korábban is kezdik meg a működést s a korai — kevés szolgálattal — nyugdíjba vonulás ritka náluk, nem úgy, mint a tanítónőknél. S mert ezeknél az iskoláknál több a férfitanító, nagyobb a 30 évi szolgálattal bíró tanítók száma is, mint azoknál az iskoláknál, ahol az állásoknak aránylagosan nagyobb részét tanítónők foglalják el.

A VIII—VII. fizetési osztályok megnyitása a tanítók szempontjából anyagilag teljes mértékben csak a jövőben fogja éreztetni hatását, akkor tudniillik, amikor a VIII—VII. fizetési osztályok részére is 100%-os háborúelőtti illetmény lesz biztosítható. De az anyagi eredmény már most is kétségtelen. Mert a háborúelőtti illetményekhez képest a tanítóságé az egyetlen status, amely 100%-ig valorizált, sőt azt meghaladó fizetésben részesül. Részletes összehasonlítások helyett elég csak utalni a fizetéseknek 1907-től 1928-ig történt megállapítását feltűnő kimutatásra. Kétségtelen, hogy az elemi iskolai tanító működésének minden évében ugyanakkora vagy nagyobb fizetést kap, mint a háború előtt. S hogy fizetés tekintetében kizárólag csak az oktatószemélyzet részesül ilyen kivételes elbánásban, annak megvilágítására szolgáljanak a következő adatok is:

Az elemi iskolák felett a felügyeletet gyakorló királyi tanfelügyelő havi fizetése a háború előtt 400 K. volt, tehát a kezdő tanító fizetésének négyszerese. Ma a királyi

Az elemi iskolai tanítók részére 1907-től 1928-ig megállapított fizetések

A rendés tanítói szolgálat hányadik évében?	1907 július 1-től				1913 január hó 1-től				1924 július 1-től				1925 júli. 1-től		1927 november 1-től		Jegyzet
	az 1907. évi XXVI. és XXXVII. törvények alapján az évi fizetés				az 1913. évi XV. és XVI. törvények alapján az évi fizetés				az elemi iskolai tanítók évi fizetése (jellegkülönbség nélkül)				A 7000/925. M. E. sz. rendelet alapján		A 9000/927. M. E. sz. rendelet alapján		
	Az all. isk. tanítónál	Milyen fizetési fokozatnak felelt meg?	A nem all. isk. tanítónál	Milyen fizetési fokozatnak felelt meg?	Az all. isk. tanítónál	Milyen fizetési fokozatnak felelt meg?	A nem all. isk. tanítónál	Milyen fizetési fokozatnak felelt meg?	Az all. isk. tanítónál	Milyen fizetési fokozatnak felelt meg?	A nem all. isk. tanítónál	Milyen fizetési fokozatnak felelt meg?	Az 5000/924. M. E. sz. rendelet alapján	Milyen fizetési fokozatnak felelt meg?	Az 5000/924. M. E. sz. rendelet alapján	Milyen fizetési fokozatnak felelt meg?	
1-2. évében	P		P		P		P		P		P		P		P		
3. "	1160		1160		1392		1392		1392		1392		1392		1392		
4. "	1276		1276		1624		1624		1624		1624		1624		1624		
5. "	1392		1392		1624		1624		1624		1624		1624		1624		
6. "					1624		1624		1624		1624		1624		1624		
7. "					1856		1856		1856		1856		1856		1856		
8. "	1624	XI. f. o. 3. fok.	1392		1856		1856		1856		1856		1856		1856		
9. "	1740	XI. f. o. 2. fok.	1508		1856		1856		1856		1856		1856		1856		
10. "	1856	XI. f. o. 2. fok.	1624		2088		2088		2088		2088		2088		2088		
11. "					2088		2088		2088		2088		2088		2088		
12. "	1856	XI. f. o. 2. fok.	1624		2088		2088		2088		2088		2088		2088		
13-14. "	1972	XI. f. o. 1. fok.	1740		2320		2320		2320		2320		2320		2320		
15. "	2088	XI. f. o. 1. fok.	1856		2320		2320		2320		2320		2320		2320		
16. "					2320		2320		2320		2320		2320		2320		
17. "					2320		2320		2320		2320		2320		2320		

18. "	2088	XI. f. o. 1. fok.	1740		2320		2320		2320		2320		2320		2320		
19. "	2204	X. f. o. 2. fok.	1856		2552		2552		2552		2552		2552		2552		
20. "	2320	X. f. o. 3. fok.	1972		2552		2552		2552		2552		2552		2552		
21. "					2552		2552		2552		2552		2552		2552		
22. "					2552		2552		2552		2552		2552		2552		
23. "	2320	X. f. o. 3. fok.	1856		2784		2784		2784		2784		2784		2784		
24. "	2436	X. f. o. 2. fok.	1972		2784		2784		2784		2784		2784		2784		
25. "	2552	X. f. o. 2. fok.	2088		2784		2784		2784		2784		2784		2784		
26. "					2784		2784		2784		2784		2784		2784		
27. "					3016		3016		3016		3016		3016		3016		
28. "	2552	X. f. o. 2. fok.	2088		3016		3016		3016		3016		3016		3016		
29. "	2668	X. f. o. 1. fok.	2204		3016		3016		3016		3016		3016		3016		
30. "	2784	X. f. o. 1. fok.	2320		3016		3016		3016		3016		3016		3016		
31. "					3364		3364		3364		3364		3364		3364		
32. "					3364		3364		3364		3364		3364		3364		
33. "					3364		3364		3364		3364		3364		3364		
34. "					3712		3712		3712		3712		3712		3712		
35. "					3712		3712		3712		3712		3712		3712		
36. "	2784	X. f. o. 1. fok.	2320		3712		3712		3712		3712		3712		3712		
37. "	2900	X. f. o. 3. fok.	2436		3712		3712		3712		3712		3712		3712		
38-39. "	3016	IX. f. o. 3. fok.	2552		3712		3712		3712		3712		3712		3712		
40. "					3712		3712		3712		3712		3712		3712		

tanfelügyelő havi fizetése (330 P.) a kezdő tanító fizetésének (144 P.) csak 2·29-szorosa. A miniszteri tanácsos háborúelőtti havi fizetését (1000 K.) csak 20%-kal haladta meg a kezdő tanító évi fizetése (1200 K.). Ma az «A» csoportbeli miniszteri tanácsos havi fizetése (740 P.) csak 42·82%-a a kezdő tanító évi fizetésének.

A megcsönkült ország törvényhozása a tanítói fizetések különbözőségének megszüntetésével, az automatikus fizetés biztosításával, két új fizetési osztály megnyitásával, a fizetések 100%-os, sőt azt meghaladó valorizálásával az elemi iskolai tanítókat egészen kivételes, olyan elbánásban részesítette, amilyen elbánásban semilyen más tisztviselői status nem részesült. Több történt ezen a téren hat év alatt, mint a háborúelőtti Magyarországon a népoktatási törvény megalkotása óta eltelt 50 év alatt. Nemcsak a háborúelőtti Magyarország esetleges mulasztásait kívánta pótolni a törvényhozás ezzel a páratlan és megértő áldozatkészséggel, de hangsúlyozni kívánta ezzel is az elemi iskolai oktatás nagy fontosságát és honorálni kívánta azt az új munkát, amelyet a változott helyzetben a tanítóktól vár. Kifejezésre kívánta juttatni, hogy azoknak az új feladatoknak az eredményes elvégzéséért, amelyek a tanítókra várnak: az eddigénél hosszabb ideig tartó tanítóképzés mellett új tanterv megvalósítása, pontos beiskolázás, iskolán kívüli intenzív népművelés, leventeoktatás, testnevelés stb., a tanítók a jobb javadalmazást méltán megérdemlik s a legnagyobb takarékosággal összeállított költségvetésben is meg kell találni azt a fedezetet, ami erre a jobb javadalmazásra szükséges.

Személyi kiadások az állami elemi iskoláknál.

«B»-listák, létszámcsökkentés, nyugdíjteher.

Az állami elemi iskolai tanítók illetményeit teljes egészükben az állam viseli.

Az 1914/15. évi költségvetésben 9724 állami elemi iskolai tanító illetményei voltak előirányozva. Az 1920/21. évi költségvetésben még mindig 9925 állami elemi iskolai tanítói állás van felvéve, holott 1918. évi október 31-én Magyarország mai területen állami elemi iskoláknál csak 3099 állami elemi iskolai tanító működött. Az állami tanítók tényleges pontos létszámát 1922. évi június végéig egyébként is csaknem lehetetlen megállapítani, mert ez a létszám szinte napról-napra változott. A megszállás alá került területekről az állami elemi iskolai tanítók újabb és újabb százai jöttek el s kerestek itt elhelyezkedést. Számuk az ugyancsak menekült nem állami elemi iskolai tanítókkal együtt kb. 4—5000-re tehető. A megmaradt 1056 állami elemi iskola 2911 tantermében ilyen nagyszámú tanító — az ittmaradtakkal együtt kb. 8—9000 — az egy tanítóra eső tanulók számának lényeges csökkentése mellett sem volt foglalkoztatható. Meggátolta ezt a tanterem hiány, a falusi lakosságnak a váltakozó tanítástól való idegenkedése, de főképpen a lakáshiány. Az utóbbi ok miatt a nem állami elemi iskoláknál a megüresedett állásokon sem helyezkedhetett el véglegesen annyi menekült tanerő, amennyi állás ez alatt az idő alatt megüresedett. Hiábavalónak bizonyult az akkori kultuszminisztereknek minden olyan irányú felhívása, hogy az üres állásokra menekült tanerők alkalmazandók. Az alkalmazás elmaradása nem az iskola-fenntartókon múlt. A többnyire nagycsaládos menekült férfitanító az elhelyezkedési nehézségek miatt, a menekült férjes-tanítónő pedig nem pályázott azért, mert férje már másutt helyezkedett el. S mert az illetmények folyósítása — a menekült nem államiaké is teljes összegében az állam terhére — a beosztástól volt függővé téve, minden menekült rajta volt, hogy legyen beosztása. Mindenki ott igyekezett beosztást kapni, ahol el tudott helyezkedni. Ha iskolánál nem lehetett, akkor valamelyik társadalmi vagy szociális intézménynél, vagy valamelyik állami, vármegyei, városi vagy községi közigazgatási hivatalban. Az iskoláknál könnyen nélkülözhető, sőt ott el sem helyezhető menekült állami

és nem állami tanítókat az akkori kormányzat (1919—1922.) a munkaerőket kérő intézményeknek és hivataloknak készséggel engedte át. Hogy mekkora volt ebben az időben azoknak az állami elemi iskolai tanítóknak a száma, akik nem valamelyik állami elemi iskolánál, hanem más iskolafajnál, intézményeknél, vagy hivatalokban működtek, arra nézve pontos számadatok nem állnak a rendelkezésünkre, de azt hisszük, hogy nem tévedünk, ha számukat 1500—2000-re tesszük, mert hisz a létszámcsökkentések keresztülvitele után az 1924/25. tanévben még mindig 713 volt azoknak az állami tanerőknek száma, akik nem az állami elemi iskolák valamelyikében teljesítettek szolgálatot. Ez a szám az 1925/26. tanévben 350-re olvadt le. Ezek közül 21 a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban, 80 a kir. tanfelügyelői hivatalokban, 18 a népművelési bizottságokban, mint népművelési titkár, 41 másjellegű elemi iskoláknál, 49 másfokozatú tanintézeteknél, 9 állami gyermekmenhelyeken, illetve hadiárva-házaknál, 30 a fiataikorúak bíróságánál, 1—1 a Horthy Collegiumnál, Gyűjtemény Egyetemnél, Országos Testnevelési Tanácsnál, a méhészetnél, a külügyminiszteriumban és a külügyi társaságnál (összesen 6), 2—2 a kriminálpedagógiai klinikán és laboratóriumban és a Magyar Keleti Kultúr Központnál (összesen 4), 92 pedig társadalmi, humanitárius és szociális intézményeknél (árva-házak és szeretetházak, Eötvös-alap, Szociális Misszió Társulat, Leánykereskedelem Elleni Egyesület, Mansz, Vörös Kereszt, Ifjúsági Vörös Kereszt, Tűzhely, Vakokat Gyámoltó Egyesület, Kath. Nőegyletek Országos Szövetsége, Kath. Nővédő Egylet, Kath. Házi-asszonyok, Kath. Gyermekvédő Központ, Kath. Kántorszövetség, Protestáns Patronage, Protestáns Nők Országos Szövetsége, Dalos Szövetség, Cserkész-Szövetség; Keresztény Tanonc-Otthon, Gyermek-Otthon, Julián-Egylet, Ifjúsági Egyesületek, Magyar Tehetségek Megmentése) teljesített szolgálatot.

Természetesen sok menekült tanerő került állami és nem állami elemi iskolákhoz is a zsúfoltság megszüntetésére mint létszámfeletti, esetleg üresedés előtt álló állásra, vagy még mindig hadifogságban levő, vagy eltűnt, de még holtta nem nyilvánított tanító helyettesítésére. Ezeknek a végleges elhelyezkedését is megkönnyítette a beosztásuk, mert a majd megszervezett, vagy végleg megüresedett állásra az iskolafenntartó megválasztotta őket. A kb. 1000 menekült nem állami elemi iskolai tanerőből az 1920/21. tanév végéig elhelyezkedett 480. Az 1921/22. évi költségvetésben számuk még így is 520, a menekült és itt maradt államiakkal együtt kb. 8300, tehát több mint kétszerese a megmaradt ország állami elemi iskoláira eső 3099-es létszámnak.

A 2971 tanteremmel rendelkező 1056 állami elemi iskolában 173.629 tanuló mellett, ha az egyes osztályok, illetve az egy-egy tanítóra eső tanulók számát 40-re szállítottuk is le, 8000 tanítóra nem volt szükség. Foglalkoztatásuk váltakozó tanítás mellett is lehetetlen volt, hisz egy tanteremben 2 tanítónál több nem foglalkoztatható. De — ismételjük — ebben az időben (1920/21, 1921/22. tanév) a menekült tanerőknek iskolánál való elhelyezkedését igen sok esetben éppen azokon a helyeken, ahol a túlszűfolttság feltétlenül szükségessé tette volna újabb tanerők alkalmazását, lehetetlenné tették az elhelyezkedési nehézségek.

A menekülések következtében megduzzadt létszám fenntartása, a menekültek teljes illetményeinek további viselése olyan terhet jelentett, amelynek továbbvállalása nemcsak a megmaradt iskolák fejlesztését tette volna lehetetlenné, de azok fenntartását is veszélyeztette.

A meneküléseknek határt kellett szabni s az 1922. évi I. és VI. t. c.-kel elrendelt létszámcsökkentést a tanítói státusban is végre kellett hajtani.

Az első létszámcsökkentéskor 1922. évi június hó végével 2238 állami és 458 nem állami elemi iskolai tanító tétellett «B» listára, illetve vonatott végelbánás alá. A nem

állami elemi iskolai tanítók mind menekültek. Az állami elemi iskolai tanítói állások száma a létszámcsökkentés figyelembevételével az 1921/22. évi költségvetésben 5538-ban, az 1922/23. évi költségvetésben 5150-ben állapított meg. Menekült nem állami tanerő illetményeit 1922 július hó 1-től az állam nem viseli.

Az így leszállított létszámban is újabb csökkentések váltak elkerülhetetlenné. Az 1923. évi XXXV. és 1924. évi IV. t.-c. alapján 1924 december hó végével 629, 1925 június végével 236, 1925 december végével 160 tanító helyeztetett «B» listára.

A négyfzben történt létszámcsökkentés során «B» listára helyezett 458 nem állami és 3263 állami tanító végelbánása következtében előálló kiadások terhe szintén legnagyobb részben az államra hárul. A fenntartási költségek személyi részét növeli ez a teher is. A végelbánás alá vont tanerő vagy végkielégítésben, vagy nyugdíjban részesült. Az 1922. évi június hó végével végelbánás alá vontak közül már az öt évnél hosszabb szolgálati idővel bírók is, a később végelbánás alá vontak közül csak a 10 évnél hosszabb szolgálati idővel bírók választhattak szabadon a nyugdíj és a végkielégítés között. Az utóbbiak közül a 10 évnél kevesebb szolgálati idővel bírók, az előbbieket közül az 5 évnél kevesebb szolgálati idővel bírók csak végkielégítésben részesülhettek.

A végkielégítések csak átmeneti, de a nyugdíjak állandó terhet jelentenek. Ez a teher, amelyet jog szerint az utóállamoknak kellene viselni, megnehezíti nemcsak a beruházási, de a fenntartási költségek viselését is. A létszámcsökkentési törvények is biztosítják üres állások betöltésénél a végelbánás alá vont alkalmazottak elsőbbségben részesítését. Ezen rendelkezés alapján a ránk kényszerített nyugdíjterhek könnyítése végett, de az önhibájukon kívül tényleges szolgálat nélkül maradt tanítók érdekében is, az üres állami állások betöltésénél lehetőleg a nyugdíjas tanítók vétettek vissza a tényleges szolgálatba, az államszegélyes nem állami elemi iskolai állások betöltésénél pedig az államszegély engedélyezésének s a történt tanító — alkalmazás jóváhagyásának feltételeként köttetett ki, hogy az állásra pályázat hirdettessék s «B»-listás, illetve nyugdíjas tanerő pályázása esetén ez állásra a nyugdíjas tanerő alkalmaztassék. Az 1926. évi VII. t.-c. 6. §-a pedig elrendeli, hogy a törvény alapján szervezett állásokra — a nem állami elemi iskoláknál is — csak nyugdíjas, vagy tényleges szolgálatban álló tanítók nevezhetők ki.

Ilyen intézkedések mellett az 1922. évi június hó vége óta eltelt közel hat év alatt az azóta szervezett és megüresedett állásokra ha nem is minden «B»-listás, de legalább a nyugdíjas tanítókat újra tényleges szolgálatba lehetett volna állítani, ha ennek is útját nem állják az elhelyezkedési nehézségek s ezek között első sorban a lakáshiány. A pályázó nyugdíjas tanító nem volt megválasztható, vagy ha meg is választották, a választást nem fogadta el, mert lakáshoz jutni nem tudott. A kisebb községben, különösen a vasúti állomástól messze esőkben hirdetett állásokra nem akadt nyugdíjas pályázó. A város helyen lakó nyugdíjas tanító, akinek középiskolás gyermekei voltak, nem akart, de nem is tudott elszakadni attól a helytől, ahol a lakása és gyermekeinek iskoláztatása biztosítva volt. Ugyancsak az élet — körülményei gátolták meg a férjes tanítónőt is abban, hogy olyan helyre pályázzék, ahol a férje elhelyezkedni nem tudhatott. Az ilyen nyugdíjasok helyhez kötötték magukat. Csak általuk megjelölt állomáshelyen tértek volna vissza a tényleges szolgálatba. S ilyenek nagy számmal vannak a nyugdíjas tanítók között.

De még így is a 3263 «B» listára helyezett állami tanítóból a tényleges szolgálatba visszavétetett 1927 október végéig 1182 tanerő és pedig 657 állami elemi iskolákhoz, 73 az 1926. évi VII. t.-c. alapján szervezett új állásokra neveztetett ki, 452 pedig nem állami elemi iskolákhoz választatott meg.

A fennmaradó 2081 «B»-listás állami tanítóból 449 tanítónak 5, illetve 10 éven aluli szolgálata volt, ezek tehát csak végkielégítésben részesültek. További 485 tanító

önként választotta a végkielégítést, esetleg más pályán helyezkedett el. De még mindig 1147 olyan tanító nyugdíja terheli az államot, akik a létszámcsökkentések következtében helyeztettek nyugdíjba. Nem állanak a rendelkezésekre adafok arra nézve, hogy az 1927/28. évi költségvetésben a nyugdíjasok járandóságai címén felvett 9,631.688 pengőből ennek a 1147 nyugdíjazott állami tanítónak a nyugdíjára mekkora összeg szükséges. De, ha csak tizedrésze is, ettől a közel egymillió év-tehertől mentesülni lehetne, ha az 1147 nyugdíjazott tanító a tényleges szolgálatba lenne visszaállítható.

Ezt azonban a már elmondottakon kívül más okok is gátolják. Az 1147 nyugdíjazott tanító közül 278 a 60 éven felüliek száma. Ezek a tényleges szolgálatba vissza nem vehetők. De nem lehet kívánatos s aligha szolgálná a tanügy érdekét az 50—60 év közötti nyugdíjasok visszavétele sem. Ezek száma 226. A fennmaradó 643 nyugdíjas 50 éven aluli életkorú. Ezek közt azonban csak 180 a férfitanító s 463 a tanítónő s a tanítónők között 377 a férjes nő. Az 1926. évi VII. t.-c. alapján létesített külterületi iskoláknál ezek aligha lennének alkalmazhatók, de alkalmazhatóságukat a már fentebb említett körülmények is gátolják. A nyugdíjas férfi tanerők közül — sajnos, ezeknek kicsi a számuk, pedig az osztatlan és részben osztott iskolákhoz a lakosság, de maguk a körülmények is férfitanító alkalmazását kívánják — az arra alkalmasak mindenestre a közel jövőben elhelyezkedést fognak találni s a nyugdíjterhet ezzel is csökkenni fog.

Érdemes itt megemlékeznünk arról is, hogy az állami elemi iskolai tanítók nyugdíja, özvegyeknek és árváknak nyugdíjjárandóságai 1924. évi július hó 1-től kezdve szintén az államot terhelik. Az 1923. évi XXXV. t.-c. 8. és 20. §-a értelmében ugyanis az Országos Tanítói Nyugdíj- és Gyámalap, melynek 1924. évi június hó végéig az állami tanítók is tagjai voltak, 1924. évi június hó végével megszűnt s az állami tanítók is az állami tisztviselőkre érvényes 1912. LXXV. t.-c. (állami nyugdíj-törvény) hatálya alá helyeztettek. Ennek következtében az állami elemi iskolák személyi kiadásait terheli, az özvegyek és árvák nyugdíjjárandóságait nem számítva, 1894 nyugdíjas állami tanító nyugdíjilletménye is. Olyan teher, amit a háborúelőtti Magyarország hasonló terhével összehasonlítani a számadatok ismerete esetén se lehetne, mert a háborúelőtti Magyarország állami tanítóinak nyugdíjáról az Országos Tanítói Nyugdíjintézet gondoskodott.

Az állami elemi iskolák személyi kiadásai címén az állami költségvetésbe felvett összegek a következők:

	Fizetése	Lakáspénze	Családi pótléka	Igazgatói pótléka
1914/15-ben 9724 tanító	17.123.000 K	2.656.830 K	1.496.800 K	283.600 K
1921/22-ben 5538	—	93.600.400 «	—	—
1922/23-ban 5150	482.137.600 «	11.894.270 «	10.304.000 «	—
1923/24-ben 5221	20.043.216.000 «	701.005.400 «	8.556.800 «	—
1924/25-ben 5000	6.556.128 ak.	590.190 ak.	613.640 ak.	—
1925/26-ban 4375	102.221.340.000 pk.	15.776.365.000 pk.	11.067.000.000 pk.	—
1926/27-ben 4375	10.182.480 P	1.409.712 P	878.995 P	28.954 P.
1927/28-ban 4374	10.188.132 «	1.822.438 «	893.856 «	32.255 «
a 9000/927. M. E. sz. rendelet alapján járó fizetés-többlet	1.351.566 «	—	—	—

Az összegek értéke a megcsönkült országban a csökkent létszám mellett is állandó emelkedést mutat, ami az illetmények emelkedésében leli magyarázatát.

Ha az 1914/15. évi adatokat az 1927/28. évi adatokkal összehasonlítjuk, kitűnik, hogy 1914/15-ben egy tanító átlagos fizetése 1760 korona, azaz 2041-60 pengő volt, 1927/28-ban a 7000/925. M. E. számú rendelettel megállapított fizetések mellett ez az

* 1927. évi október havi állapot.

átlagos fizetés 2329 pengőre, a 9000/927. M. E. számú rendelet alapján 2638 pengőre emelkedik. Az átlagos tanítói fizetés tehát 29%-kal emelkedett. Fizetések címén 29%-kal nagyobb teher hárul Csonka-Magyarországra.

A lakáspénzek terén 1914/15-ben egy tanítóra átlag 273 korona, vagyis 306'68 pengő, 1927/28-ban 416'65 pengő lakáspénz jut. Ha figyelembe vesszük, hogy 1927/28-ban a lakáspénzek még nem jutottak el csak a háborúelőtti lakáspénzek 70%-ig, ezt a körülményt feltűnőnek kell találnunk.

Hisz az 1927/28. évben egy tanítóra eső átlagos lakáspénz 36%-kal haladja meg az 1914/15. évi átlagot, itt tehát magasabb az emelkedés, mint az átlagos fizetésnél. De ezt az eltérést két körülmény is érthetővé teszi. Az egyik az, hogy 1914/15-ben a tanítók részére csak a IX—XI. fizetési osztálynak megfelelő lakáspénz volt biztosítva, — ezek között is 96%-nak csak a X—XI. fizetési osztálynak megfelelő lakáspénz — míg 1927/28-ban a tanítók a VII—XI. fizetési osztálynak megfelelő lakáspénzeket kapják. De a másik körülmény is befolyásolja a lakáspénz átlagának alakulását. Az 1914/15. évi Magyarországon 9724 tanító közül 3380 tanítónak, tehát a tanítók 34'75%-nak volt természetbeni lakása, addig 1927/28-ban 4374 tanító közül csak 775-nek, tehát csak 17'74%-nak van természetbeni lakása. Ez az utóbbi körülmény egyúttal rávilágít arra is, hogy milyen nagyfontosságú az 1926. évi VII. t.-c. alapján megindult tanítói lakásépítés. A tanítói lakások építése nemcsak a tanítók elhelyezkedését és állandóbb megtelepedését fogja elősegíteni, de csökkenteni fogja a személyi kiadásokat is.

A családi pótlék címén fizetett illetményből egy tanítóra esett 1914/15-ben 178'64 pengő, 1927/28-ban 204 pengő. Az emelkedés tehát itt is megvan, bár itt csökkenésnek kellene lenni, hisz a családi pótlék (volt évi 200 korona, most évi 163'20 pengő) csak 70%-ban van valorizálva. De a feltűnő és érthetetlennek látszó emelkedés magyarázatát nem szabad abban keresnünk, mintha a tanítóknak a megmaradt Magyarországon több gyermekük lenne, mint volt a háború előtt, bár a tanítók érdeműl kell megállapítani, hogy ők sohasem voltak — még egykés vidéken se — az egyke példaadói. Az átlag családi pótlékilletmény nagyobb, mint volt, mert aránylag nagyobb a családi pótlékok száma is. 1914/15-ben 9724 tanítónak 7484, egy tanítónak 0'77 családi pótlékra, 1927/28-ban 4374 tanítónak 5477, egy tanítónak 1'25 családi pótlékra volt igénye. De nem a gyermekek száma, hanem az igényjogosultság emelkedett. Az 1913. évi XXXV. t.-c. alapján legfeljebb 3 gyermek után kaphatott az állami tanító családi pótlékot, ma minden ellátatlan gyermeke után. Ebben rejlik az eltérés oka.

A nem állami elemi iskolák személyi költségei.

Az 1868. évi XXXVIII. t.-c. szerint elemi népiskolát állítani és fenntartani jogosultak az államon kívül a községek, hitfelekezetek, társulatok és magánegyházak. Az ezek által fenntartott elemi iskolákat nevezzük nem állami elemi iskoláknak. A nem állami elemi iskolák fenntartói az alkalmazott tanítók fizetéséről maguk kötelesek gondoskodni.

Amíg a hitfelekezetek által fenntartott elemi népiskoláknál alkalmazott tanítók fizetését a hitfelekezetek maguk határozhatták meg s ez az idő tartott 1868-tól 1893-ig, addig a tanítók fizetésének kiegészítésére csak a községek részesülhettek államsegélyben. Amint a tanítói fizetésekről szóló sorokban már mondtuk, az 1868. évi XXXVIII. t.-c. a kötelező fizetésminimumot csak a községi tanítóknak nézve állapította meg s hogy a községnek a kötelezettség teljesítését lehetővé tegye, elrendeli, hogy azt a községet, amely a fizetés biztosítására «a kellő anyagi erőt nem képes egészen előállítani», «az állam költségvetésében e célra megszavazott összegből segízezi».

Amint a fizetésminimum biztosítását az 1893. évi törvényhozás az 1893. évi XXVI. t.-c.-kel a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákra is kötelezővé teszi, gondoskodik egyúttal arról, hogy ezt a «törvényszerű legkisebb fizetést» biztosítani legyen képes minden iskolafenntartó. Minden olyan iskolafenntartó részére, amelyik «hivatalosan megállapított szegénysége miatt» a fizetést saját anyagi forrásaiból biztosítani nem tudja, a fizetés kiegészítésére államsegélyt biztosít.

Az államsegélyes nem állami elemi iskolák száma az 1893. évi XXVI. t.-c. következtében az előző állapothoz képest jelentékenyülé válik ugyan, de az államsegély még nem lesz általános. Az évi 300 forintos fizetésminimumot a legtöbb iskolafenntartó képes biztosítani s bár a törvény megadja a módot arra is, hogy államsegéllyel a fizetést az iskolafenntartók évi 400 forintig egészíthessék ki, ezt a lehetőséget az iskolafenntartók egy része nem veszi igénybe, mert az államsegély engedélyezése az államnak a tanító alkalmazása tekintetében bizonyos befolyást biztosít s hogy ezt a befolyást elkerüljék az autonómiájukra féltékeny iskolafenntartók, inkább nem veszik igénybe az államsegélyt.

Amikor az 1907. évben a nem állami elemi iskolai tanítók — értve mindig csak a községi és hitfelekezeti elemi iskolai tanítókat — alapfizetésének minimumát az eddigi 300 forintról 1000, 1100 és 1200 koronára, tehát csaknem a kétszeresére, az úgynevezett korpotlékokat pedig 500 koronáról 1000 koronára, tehát a kétszeresére emeli fel az 1907. évi XXVII. t.-c., az államsegélyes állások száma annyira felduzzad, hogy a törvény teljes végrehajtása: az államsegély-kérvények feldolgozása és a megállapított fizetékiegészítő államsegélyek kiutalása, közel négy évet vesz igénybe. Az 1909. évi állami költségvetésben a nem állami elemi iskolai tanítók fizetésének kiegészítésére fordított államsegély 8,015.000 K, a kultuszárca ugyanazon évi összes kiadásainak több mint 9%-a.

Az 1913. évi XVI. t.-c.-kel történt fizetésrendezés következtében a községi és hitfelekezeti elemi iskolai tanítói állások csaknem mindegyike államsegélyessé válik. Az újabb fizetést, melynek biztosítása kötelező minden községi és hitfelekezeti iskolafenntartóra, a községek és hitfelekezetek — kivéve a fővárost és néhány olyan iskolát, amelynek csak a jellege községi vagy hitfelekezeti, de a fenntartója valamely uradalom vagy vállalat — a saját anyagi forrásaikból képtelenek biztosítani.

Az 1914/15. költségvetésben már 22.928 nem állami elemi iskola tanítói állás államsegélyéről történik gondoskodás. Ugyanekkor 25.450 a nem állami elemi iskola tanítói állások száma, a nem államsegélyes nem állami elemi iskolai tanítói állások száma tehát 2522, az összes nem állami elemi iskola állásoknak csak 9'9%-a. De mert a főváros községi elemi iskoláinál szervezett állások nem részesültek fizetékiegészítő államsegélyben, a társulatok és magánosok által fenntartott elemi iskolák tanítói pedig nem is részesülhettek ilyen államsegélyben, a 2522 nem államsegélyes állás legnagyobbbrészt ezekre az állásokra esik, úgyhogy a községi és hitfelekezeti elemi iskolai állások csaknem valamennyiét államsegélyesnek tekinthetjük.

Az államsegélyes nem állami elemi iskolai tanító fizetése tehát két forrásból ered: az iskolafenntartótól és az államtól. Az iskolafenntartó részéről biztosított fizetés állhat készpénzből, terményekből, földbirtok jövedelméből és szolgáltatásokból. A termények, a földbirtok jövedelme és a szolgáltatások (földmégmunkálás, napszámok, fuvarok stb.) nevezetnek közös néven természetben szolgáltatott járandóságoknak. Ezeknek értékét, mennyiségét és minőségét az állás részére biztosított készpénzzel együtt az állás javadalmáról felvett ú. n. javadalmi jegyzőkönyv tünteti fel. A természetben szolgáltatott járandóságok értéke a készpénzzel együtt képezi a tanító helyi javadalmát (fizetését), amely a tanító szolgálati éveivel képest őt megillető fizetés erejéig államsegéllyel egészítetik ki. A helyi javadalom ezek szerint változatlan, — de az államsegélyre vonatkozó törvényes

rendelkezések szerint államsegély igénybevétele céljából le nem szállítható, — az államsegély összege pedig függ az álláson működő tanító szolgálati éveitől.

Az 1914/15. évben államsegélyben részesült 22.928 állás részére a költségvetésben biztosított államsegély 21.542.416 K-t tett ki. Az egy állásra eső átlag-államsegély 944 K (1095 P).

Az államsegélyes állásokból a megcsonkított országban 9285 állás maradt meg. Ezek részére a fenti átlag szerint engedélyezett államsegély összege 8.765.040 K. Az iskolafenntartók részéről biztosított helyi javadalom értéke pedig 6.990.863 K. Az államsegélyes tanítók fizetéséhez ezek szerint az iskolafenntartók 44,38, az állam 55,62%-kal járult hozzá.

Ez az arány már a háború alatt a családi pótléknak, majd a háborús segélynek államsegélyként való engedélyezése következtében mindinkább megváltozott. A megcsonkult országban a pénz értékének folytonos romlása következtében a tisztviselők részére újabb és újabb drágasági stb. segélyeket szavaz meg a törvényhozás. Ezekben az újabb segélyekben az iskolafenntartók nem vesznek részt, azoknak minden terhét az állam viseli.

Az 1920/21. évi költségvetésben a változatlanul megmaradt 6.990.863 K helyi javadalom mellett az államsegély már 116.012.941 K-t tesz ki. Az államsegély az illetményeknek 94,32, a helyi javadalom csak 5,68%-a. Az 1921/22. évben az államsegély már 175.751.143 K-ra emelkedik, míg a helyi javadalom még mindig változatlan. Az illetményekben való részesedés ennek következtében az állam részéről 96,17, az iskolafenntartók részéről csak 3,83%-os.

Az 1922/23. évi költségvetésben az 1.100.000.000 K államsegély mellett a helyi javadalom még mindig ugyanaz. Az iskolafenntartóknak az illetményekben való részesedése az 1% alá száll (0,63%), az állam terhe meghaladja a 99%-ot. Amíg a háború előtt az államsegély a helyi javadalomnak csak 1,22-szorosa volt, most 157-szeresévé lesz.

Ez az eltolódás, amelynek az állandósítása pénzügyi okokból sem lett volna megvalósítható, elkerülhetlenné tette az államsegély kérdésének felülvizsgálatát és új rendezését. De nemcsak pénzügyi okokból, nemcsak azért volt szükség erre az új rendezésre, mert az iskolafenntartók által biztosított készpénzfizetés már csak század-, sőt ezredrésze volt a tanító akkori illetményének, hanem szükség volt azért is, mert az árák rohamos emelkedése következtében lényeges különbségek támadtak a pusztán készpénzfizetésben részesülő és azok között a tanítók között, akiknek helyi javadalma nagyrészt, vagy egészben természetben szolgáltatott járandóságokból állott. Ezeknek a helyi javadalmát képező természetbeni járandóságok ugyanis még mindig a háborúelőtti érték szerint számítottak be a fizetésbe, holott akkori pénzbeli ellenértékük a háborúelőtti értéknek már többszázszorosát is meghaladta az árák eltolódása következtében.

A rendezésnek tehát ki kellett terjeszkednie egyfelől a helyi forrásból származó készpénzfizetés összegének, másfelől a természetbeni járandóságok új értékének a megállapítására. A rendezést rendkívül megnehezítette a pénz értékének szinte napról-napra bekövetkező romlása, az árák és ennek következtében az illetmények folytonos emelkedése és főképen az a körülmény, hogy nem volt olyan értékmérő — az aranykorona csak 1924 július 1-től lett fogalom —, amelynek alapján a régi arányt helyi javadalom és államsegély között helyre lehetett volna állítani.

Az 1922. évi VI. t.-c. 4. és az 1922. évi XVII. t.-c. 8. §-ában nyert felhatalmazás alapján kiadott 122.000/922. vkm. számú rendelet egy évre terjedő hatállyal állapította meg a helyi forrásból biztosítandó készpénzfizetés összegét és a természetbeni járandó-

ságok új értékét is. Az utóbbiakra nézve az előző évi átlagárakat állapította meg az államsegély beszámítása szempontjából új értékül.

Az államsegély az ujonnan megállapított helyi javadalom alapján valamennyi államsegélyes állásra nézve 1923 január hó 1-étől folyósított, bár a rendelet végrehajtása csaknem az egész 1923. évet igénybe vette.

A rendezés különösen azokat az iskolafenntartókat érintette, amelyek az állások részére csak készpénzt, vagy nagyrészt készpénzt biztosítottak helyi javadalomként. Ez a készpénz helyi javadalom a háború előtt is a tanítói kezdő fizetésnek bizonyos százaléka volt. A legkisebb összeg 100 K, amelynek a biztosítása esetén az állás részére az iskolafenntartó a háború előtt államsegélyben részesülhetett. Az akkori kezdő fizetésnek ez az összeg 10%-a volt. Az új rendezés éppen ezért a kezdő tanítói fizetés 10%-át állapította meg annak a legkisebb helyi javadalomnak, amely államsegéllyel egészíthető ki. S mert számszerű összegekben a folyton változó viszonyok mellett a készpénz helyi javadalom nem volt kifejezhető, minden készpénz helyi javadalom a kezdő tanítói fizetés bizonyos százalékában fejeztetett ki.

A százalék megállapításánál természetesen az iskolafenntartóknak a teherbíró-képessége, amely a háborúelőtti állapothoz képest szintén megváltozhatott, figyelembe vétetett s bármennyire is válságosak voltak ezek az évek (1923 és 1924.) az iskolafenntartók szempontjából, a visszatérést a háborúelőtti állapotra megkönnyítette számukra az állam segítő keze azáltal, hogy a hónapról-hónapra változó fizetések mellett ennek a készpénzfizetés-százaléknak az iskolafenntartók által viselendő részét egy évre állapította meg s államsegéllyel ezt egészítette ki. A kezdő fizetés egy százalékaként az iskolafenntartóknak 1923 január hó 1-től október hó végéig csak évi 900, 100%-aként tehát csak évi 90.000 K-t kellett fizetnie, holott 1923 október havában a kezdő tanító fizetése egy hónapra 198.000 K volt, nem számítva az úgynevezett kedvezményes ellátás értékét. Az 1923. évi november hó 1-től 1924. évi június hó végéig terjedő újabb átmeneti időben a készpénzfizetéseknek megint csak a jelentékenyebb hányadát vállalta az állam. Mert amíg november hóban a kezdő fizetés már havi 214.500 K, 1924 február hóban pedig havi 330.000 K, s június hóban havi 726.000 K, addig az iskolafenntartó által 1923 november 1-től 1924 január hó 1-ig fizetendő 100%-os kezdő illetmény csak havi 100.000, 1924 február hó 1-től 1924 június hó végéig csak havi 200.000 K volt. S amikor az 1924. évi IV. t.-c. alapján kiadott 5000/924. M. E. számú rendelet a kezdő tanító illetményt évi 888, havi 74 aranykoronában állapítja meg, a készpénzfizetés százalékának értékénél további átmenetet biztosít az állam az iskolafenntartók részére s ezzel megkönnyíti az előkészületet a helyi javadalomnak aranykoronában való biztosítására. Az 1924 július 1-től 1925 június végéig terjedő időszakban az iskolafenntartók által fizetendő havi 1% értéke 0,74 aranykorona helyett 1924 július—szeptember hónapban havi 0,30, október—december hónapban havi 0,50, 1925 január—március hónapban havi 0,60, 1925 április—június hónapban havi 0,70 aranykorona.

A természetbeni járandóságokat szolgáltató iskolafenntartókat az új rendezés tulajdonképpen nem érintette, mert ők továbbra is aranyértékű helyi javadalmat biztosítottak, épúgy, mint a háború előtt. Sőt az árák eltolódása következtében a természetbeni szolgáltatott járandóságok értéke az arany-paritás fölé emelkedett. A rendezésnek ez a része egyébként is a természetbeni járandóságokat és a pusztán készpénzfizetést élvező tanítók fizetése között keletkezett egyenlenségek megszüntetését célozta.

A rendezés során a búza alakult ki értékmérőül. A 122.000/922. számú rendelet végrehajtásakor a búza métermázsájának az előző — 1921. évi július 1-től 1922. évi június hó végéig terjedő — évre érvényes átlagára 2500 K-ban állapított meg. Ehhez az átlagárhoz viszonyított a többi természetben szolgáltatott járandóság értéke is. A búza átlagértéke a

háború előtt métermázsánként 16 K volt, ennek az értéknek a 2500 K. átlagár kb. 150-szerese. Ehhez képest a többi természetbeni járandóság (földilletmény, egyéb termények, szolgáltatások) új értékeként a háború előtt felvett javadalmi jegyzőkönyvben feltüntetett háborúelőtti értéknek kb. 150-szerese állapított meg.

Amikor tehát az előző évi átlagárak a szinte napról-napra változó árak mellett fenntarthatók nem voltak, mert az előző évi átlagárak mellett a készpénzfizetéses és természetbeni járandóságot élvező tanítók fizetése közt támadt aránytalanságok nemhogy megszűntek volna, de még növekedtek, — hisz 1923 októberében, amikor még mindig 2500 K-ás átlagár mellett kellett volna értékelni a természetbeni járandóságként szolgáltatott búza métermázsáját, a búza forgalmi ára már meghaladta a 100.000 K-t, — szinte önként kínálkozott az a megoldás, amely a természetbeni járandóságok értékelése tekintetében ma is érvényes, hogy tudniillik a természetbeni járandóságok értéke búzában fejeztessék ki. Ahányszor 2500 K-ra értékeltetett az 1923. évben történt értékelésnél a természetbeni járandóságokból álló helyi javadalom, annyi métermázsas búzát ér.

A természetbeni járandóságok értékének megállapításánál a búza lett az értékegység. Ahány métermázsas búzát ér a természetben szolgáltatott járandóságokból álló helyi javadalom, annyi értékegység.

Amíg a fizetések hónapról-hónapra változtak, hónapról-hónapra változott az értékegység értéke is. Havi értékül szolgált a vagyonszállás fizetése szempontjából a pénzügyminiszter által az előző hónapra megállapított búza-ár (1923 augusztus—1924 június).

Az aranykoronás illetmények megállapításakor 1924 július 1-től 1925 június végéig egy értékegység 18 aranykorona volt.

Az iskolafenntartók részéről szolgáltatott helyi javadalom ilyen rendezése sem állította vissza azonban a háborúelőtti arányt helyi javadalom és államsegély között. Az 1923/24. évi költségvetésben a helyi javadalom értéke 11.272.023.000 korona, az államsegély pedig 25.623.304.000 korona. Az államsegély a helyi javadalomnak 2,27-szorosa. Az 1924/25. évi költségvetésben a helyi javadalom értéke tetemesen emelkedik: 4.101.528 aranykorona lesz, de emelkedik az államsegély is 11.309.040 aranykoronára, a helyi javadalomnak 2,75-szorosára, mert az aranykoronás illetményrendezés következtében előálló illetménykülönbségek ismét csak államsegélyként biztosítottak.

A helyi javadalom értékének ma is érvényes megállapítása a 7000/925. M. E. számú rendelet alapján kiadott 25.000/926. vkm. számú rendelettel történt. Eszerint 1925. évi július hó 1-től egy értékegység értéke 27,84 pengő, a kezdő tanítói illetmény egyszázaléka pedig évi 15 pengő.

A helyi javadalomnak az államsegély szempontjából való megállapításánál ugyanezen rendelet szerint három tényező szerepel: a kezdő tanítói illetmény százalékában kifejezett készpénz, értékegység és aranykorona. Az utóbbi az iskolafenntartók, esetleg az iskolát segélyező politikai község által az állás részére a százalékos készpénzen kívül biztosított s aranykoronában kifejezett készpénz. Az aranykorona értéke az államsegély megállapítása szempontjából épúgy, ahogy azt az 5000/924. M. E. számú rendelet az illetményekre nézve megállapította, 17.000 korona, azaz 1,36 pengő.

Az államsegélyes nem állami elemi iskolai tanítói állások részére biztosított helyi javadalom a történet rendezés következtében

143.993 értékegység,
273.778% és
66.000 aranykorona.

Ez a helyi javadalom a különféle jellegű iskolák között a következőképpen oszlik meg:

	értékegység	százalék	aranykorona
községi iskolák	3.068	48.555	11.976
római katolikus iskolák	78.778	128.715	41.618
görög katolikus	2.872	3.481	976
református iskolák	42.915	61.038	8.914
ágostai evangélikus iskolák	16.228	14.089	2.296
unitárius iskolák	—	150	—
görögkeleti iskolák	119	40	—
izraelita iskolák	13	17.710	220
Összesen	143.993	273.778	66.000

Ennek a helyi javadalomnak az értéke 8,205.151 P. A megmaradt államsegélyes állások helyi javadalmának értéke háború előtt 8,109.398 P volt. A háború előtt készpénzben és természetben biztosított és az 1927. évben ugyancsak készpénzben és természetben biztosított helyi javadalom értékének megoszlását az iskolák jellege szerint az alábbi kimutatásban tüntetem fel:

Az iskolák jellege	Az 1914. évben államsegélyes állások száma	Békében (1914-ben) az iskolafenntartók által biztosított helyi javadalom				Az 1927. évben államsegélyes állások száma	Az iskolafenntartók által 1927-ben biztosított helyi javadalom		
		készpénzben K	természetben (értéke) K	együtt K	együtt P		készpénzben P	természetben (értéke) P	együtt P
Községi	827	715.241	49.088	764.329	886.621	1.114	744.701	85.413	830.114
Római katolikus	5164	2,174.349	1,260.448	3,434.797	3,984.364	5.691	1,987.343	2,193.179	4,180.522
Görög katolikus	173	60.669	45.952	106.621	123.680	209	53.391	79.916	133.307
Református	2167	1,090.398	686.640	1,777.038	2,061.364	2.372	927.584	1,194.753	2,122.337
Ág. hitv. ev.	705	355.375	259.648	615.023	713.426	716	214.631	451.787	666.418
Unitárius	3	2.008	—	2.008	2.329	3	2.250	—	2.250
Görög keleti	5	3.192	1.904	5.096	5.911	5	600	3.312	3.912
Izraelita	241	285.743	208	285.951	331.703	254	265.930	361	266.291
Összesen	9285	4,686.975	2,303.888	6,990.863	8,109.398	10.364	4,196.430	4,008.721	8,205.151

A helyi javadalom 1927. évi értéke 95.753 P-vel haladja meg a háborúelőtti helyi javadalom értékét, 1927-ben tehát nagyobb értékű helyi javadalmat biztosítottak az iskolafenntartók, mint a háború előtt. De ez a többlet nem jelent egyúttal és feltétlenül nagyobb terhet az iskolafenntartókra nézve. A természetben biztosított járandóságok értéke ugyanis az új áralakulás és értékelés következtében jelentékenyen megnövekedett. Amíg a háború előtt a természetbeni járandóságok értéke csak 2,672.510 P volt, 1927-ben ugyanezen mennyiségű járandóságok értéke 4,008.721 P-re emelkedett. Készpénzben a háború előtt 5,436.891 P-t, 1927-ben e helyett csak 4,196.430 P-t biztosítottak.

Ennek következtében azoknál az iskolafenntartóknál, amelyek helyi javadalomként nagyrészt vagy egészen készpénzfizetést állapítottak meg tanítóik részére, az 1927. évi helyi javadalom értéke alatta marad a háborúelőtti helyi javadalom értékének. Ilyen a helyzet a községi és az izraelita elemi iskoláknál és az ág. ev. elemi iskoláknál, az utóbbiaknál azonban a készpénzben biztosított helyi javadalom csekélyebb mértékű valorizálása miatt.

De ha figyelembe vesszük azt a körülményt is, hogy az ország megcsönkulása óta eltelt 8 év alatt az államsegélyes állások száma 9285-ről 10.364-re emelkedett, akkor megállapíthatjuk, hogy az illetményrendezésekkel és az új állások fejlesztésével járó teher-többletet az állam vállalta magára a megcsönkített országban is. Az egy tanítóra eső helyi javadalom átlaga ugyanis a

	a háború előtt	1927-ben
községi iskoláknál	1072 P	745 P
róm. katolikus	771 «	734 «
görög-katolikus	715 «	638 «
református	951 «	895 «
ág. evangélikus	1012 «	930 «
unitárius	776 «	750 «
görög-keleti	1019 «	782 «
izraelita	1376 «	1048 «

Az egy tanítóra eső helyi javadalom-átlag tehát minden iskolafenntartónál kevesebb 1927-ben, mint volt a háború előtt. Legerősebb a csökkenés a községi és az izraelita elemi iskoláknál.

A különbözetet az állam pótolja. Az 1926/27. évi költségvetés szerint a 8,205.151 P helyi javadalom kiegészítésére 15,002.792 P államsegély szolgált. Ez az államsegély jelleg szerint a következőképen oszlott meg az iskolák között:

	államsegélye	Egy tanítóra eső átlag
1114 községi tanító	1,684.108·16 P	1511·76 P
5691 r. katolikus*	8,194.360·32 «	1441·76 «
209 gör.	293.890·56 «	1406·17 «
2372 református	3,426.702·72 «	1444·64 «
716 ág. evangélikus	1,037.260·80 «	1448·68 «
3 unitárius	4.321·92 «	1440·64 «
5 görögkeleti	6.342·40 «	1468·48 «
254 izraelita	335.805·12 «	1400·80 «
Összesen 10.364 tanító államsegélye	15.002.792·00 P	1447·58 P

Míg az egy tanítóra eső helyi javadalom átlaga 873 pengőről 791 pengőre csökkent, addig az egy tanítóra eső államsegély átlaga 1095 P-ről 1447 P-re emelkedett. Az államsegélynek ez az emelkedése állandó. Az újabb illetményrendezéssel járó többletet államsegély pótolja. Bár a 9000/927. M. E. számú kormányrendelet a tanítói fizetéseket 10—15%-kal felemelte, az iskolafenntartók által biztosítandó helyi javadalom változatlan maradt. Az 1927/28. évi költségvetésben az államsegélyes tanítói állások fizetésének kiegészítésére előirányzott 12,872.889 P, ennek következtében évi 18,970.989 P-re emelkedik. Amíg tehát a háborúelőtti Magyarország a nem állami elemi iskolák személyi terheinek csak 55·62%-át viselte államsegélyként, addig a megcsönkített ország 69·21%-át viseli. A háborúelőtti államsegély (10,167.075 P) csaknem megkétszereződött.

De a változatlanul maradt helyi javadalom biztosítása is a nem állami iskolák fenntartóitól is páratlan áldozatkészséget kívánt. Nem szabad ugyanis figyelmen kívül hagyni, hogy a személyi költségek viselése a nem állami elemi iskolák fenntartóinak már a háború előtt is csak a legnagyobb erőmegfeszítéssel sikerült. Az iskolai adók messze meghaladták az állami adónak azt a bizonyos 5%-át, melynek kivetése az államsegélyt

* Ebből 439 szerzetes tanítónői állás.

megállapító törvények szerint az államsegély engedélyezésének elengedhetetlen feltétele volt. S a háború s az országcsönkulás a nem állami elemi iskolák fenntartóinak a jövedelmi viszonyait is megváltoztatta. Igen sok iskolafenntartónál a helyi javadalom egy részét kötvényekben, vagy készpénzben takarékbetétként elhelyezett tőkének a kamatja biztosította. Ma ez a kamat teljesen értékét veszítette. Azonkívül a dologi kiadások az árváltozások következtében rendkívül megnövekedtek. Úgyhogy az iskolák fenntartása a nem állami elemi iskolák fenntartóira is nagyobb megterhelést jelent, mint jelentett a háború előtt.

Az államsegélyben nem részesülő nem állami elemi iskolák személyi költségeiről számszerű pontos adataink nincsenek. Ezeknek a száma, miután a főváros által fenntartott iskolák adataira ezek a sorok nem terjednek ki, egyébként is csekély. Az általuk fenntartott állások száma az 1927/28. évben 598. Személyi kiadásaik megállapításánál csak hozzávetőleges számításokat végezhetünk. Ha elfogadjuk, hogy az általuk fenntartott iskolák tanítói részére nem biztosítanak a törvényes minimummal nagyobb fizetést, akkor az egy tanítóra eső átlagot ugyanakkorának kell vennünk, mint az államsegélyes iskoláknál. Ez az átlag az államsegélyes iskoláknál 2618 P. Ezen átlag alapján az államsegélyben nem részesülő nem állami elemi iskolák személyi terhei az 1927/28. évben 1,565.564 P-t tesznek ki.

Személyi kiadások az állami elemi iskoláknál 1927/28-ban	14,288.247 P
« az államsegélyes nem állami elemi iskoláknál 1927/28-ban	27,176.140 «
« a nem államsegélyes nem állami elemi iskoláknál 1927/28-ban	1,565.564 «
Összesen:	43,029.951 P
Ebből az állam	33,259.236 «
az iskolafenntartók	9,770.715 «

fizetnek. A személyi kiadásoknak közel negyötödét (77·29%) az állam viseli. Az iskolafenntartók által viselt személyi kiadásokba azonban nincsenek beleszámítva azoknak a nem állami elemi iskolai tanítóknak a lakáspénzei, akiknek nincsen természetbeni lakásuk.

Dr. Simonyi Kálmán
kir. tanfelügyelő.

Az iskolaépítési akció.

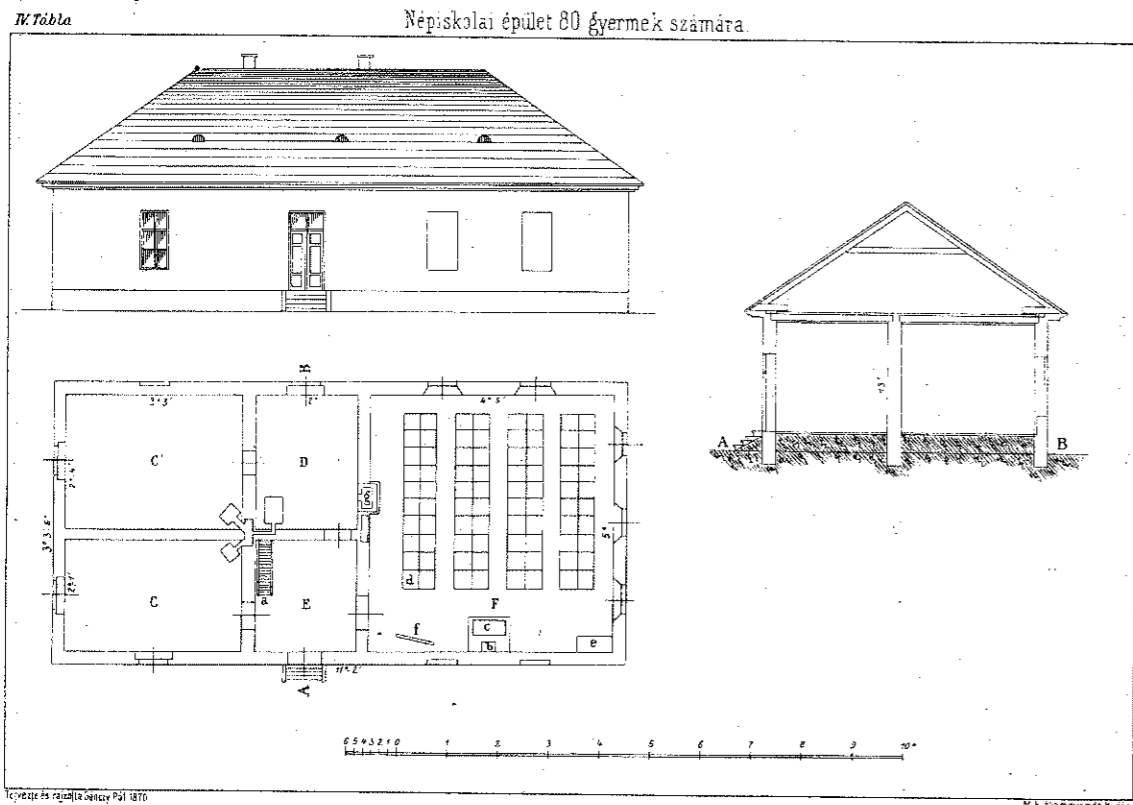
A deficités államháztartás korszaka (1868—1892).

Az első magyar népoktatásügyi törvény életbelépése óta közel hatvan évnek kellett lefolynia, hogy elemi népoktatásügyünk állapotáról, a szükséges *iskolaszervezésekről és építkezésekről* a lehetőségig teljes, az ország minden elemi iskolájára, minden községére, sőt a külterületi részekre is kiterjedő *programm* álljon a közoktatásügyi kormány és az ügy iránt érdeklődők rendelkezésére. Ha a vallás- és közoktatásügyi minisztereknek a közoktatás állapotáról az országgyűlések elé terjesztett jelentéseit lapozgatjuk, rögtön szemünkbe tűnik, mily hosszú, évtizedes munkára volt szükség, hogy a központi kormányzat az elemi iskolák viszonyairól a késedelmeskedő iskolafenntartóktól használható adatokat szerezzen; a jelentések állandóan panaszkodnak a begyűjtött adatok hiányossága és megbízhatatlansága miatt. A szükségletnek pontos kimutatására már azért sem kerülhetett a sor, mert nyilvánvaló volt, hogy a feladatok óriási tömegével szemben a rendelkezésre álló anyagi erő elenyészően csekély. Azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az 1893. évi XXVI. t.-c. meghozataláig, amely a hitfelekezeti elemi iskolák számára is biztosította az állami segélyezést, az állam a hitfelekezeti elemi iskolák ügyeivel alig foglalkozott s gondoskodása elsősorban a csekélyszámú s lassan szaporodó *állami* s ezeken kívül még a *községi* elemi iskolákra terjedt ki. 1868 után néhány évig a közoktatásügyi minisztereknek az állami és községi elemi iskolák építésére sikerült még jelentékenyebb összegeket fordítani. Már a hetvenes évek elején jelentkezett azonban az államháztartás deficitje s közel negyedszázad telt el, míg a gazdasági viszonyok javultával az állami bevételek is megduzzadtak és sikerült nemcsak a deficitet megszüntetni, hanem a kulturális szükségletekről is bőkezűbben gondoskodni. Ez a deficités negyedszázad megbénította az alig megindult elemi iskolai építési akciót: volt év, mikor állami iskolai építkezésekre 32—33.000 forintot költöttek s a községi elemi iskolák építésére az állam 1881—1889 között összesen 80.376 forintot fordított. Pedig népoktatásügyünk súlyos elmaradottságában rá lett volna utalva a legbőkezűbb támogatásra. 1868/69-ben az egész országban (Horvát-Szlavonországot nem számítva) 18.100 tanító és 17.310 tanterem szolgálta az elemi népoktatás ügyét s egy-egy tanítóra átlag száznál is több tanköteles jutott; viszont a tanköteleseknek éppen a fele nem járt iskolába.

Az államhatalom nálunk a Ratio Educationis kibocsátása óta (1777) foglalkozik az elemi iskolákkal. II. József az elemi iskolák szervezését és építését nagy eréllyel, de amellet anyagi támogatással is előmozdította; halála után azonban a fejlődés hirtelen megszakadt. A francia forradalom hatása alatt reakcióssá vált bécsi kormányzat félt a nép művelésétől, fölöslegesnek, sőt veszedelmesnek tartotta a jobbágyság iskoláztatását s ennél fogva a már meglevő falusi iskoláknak fokozatos megszüntetését tűzte ki célul. Úgy látszik azonban, hogy ez a terv mégsem sikerült s elemi népoktatásügyünk az államhatalom minden erkölcsi és anyagi támogatása nélkül is fejlődött. 1842-ben Fényes Elek adat-

gyűjtése szerint már 9049 elemi iskolai tanító működött s a fejlődés e téren az abszolútizmus korszaka alatt sem akadt meg, noha az állam ezen idő alatt sem tekintette feladatának az elemi iskolák anyagi támogatását; a tanítók száma 1869-ig éppen megkétszereződött.

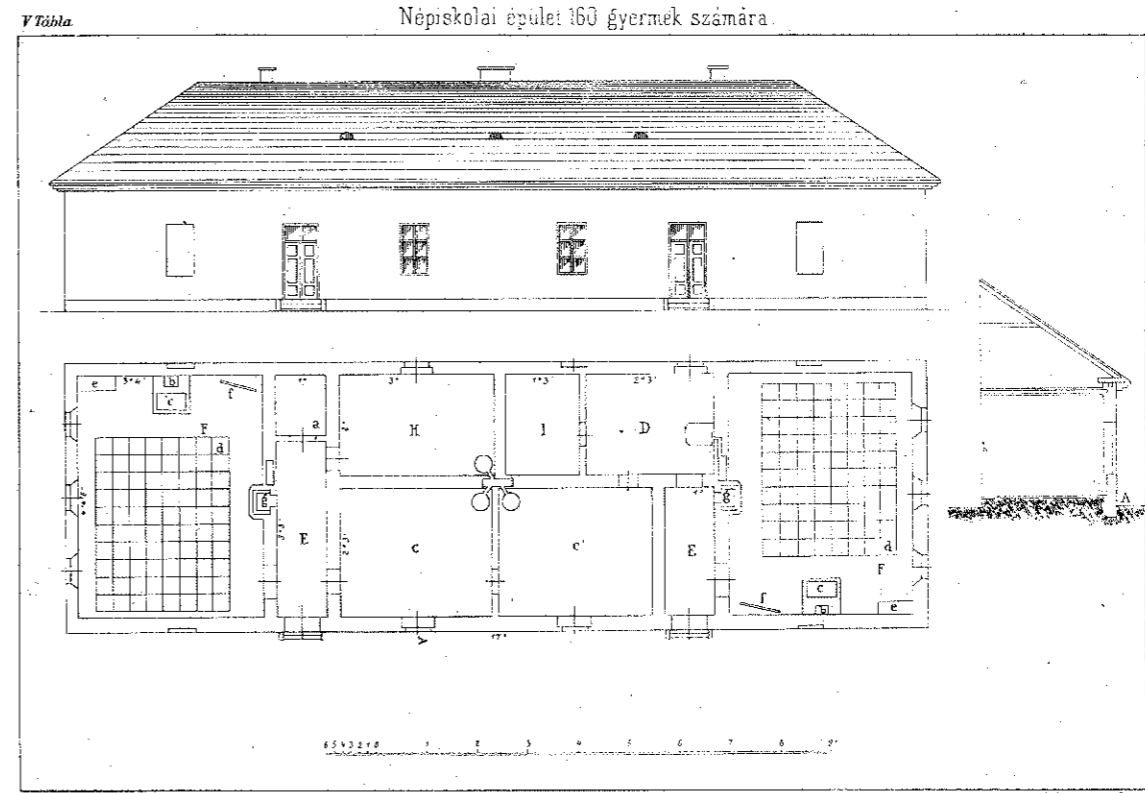
Abból a körülményből, hogy a kultuszminiszter jelentése szerint 1869-től 1892-ig a tanteremek száma 17.310-ről 25.268-ra emelkedett, arra lehetne következtetni, hogy e korszakban az iskolafenntartók állami támogatás nélkül is hatalmas iskolaépítő tevékenységet fejtettek ki. Ezek az adatok azonban tisztán számbeli növekedésről számolnak be és semmi felvilágosítást sem nyújtanak arról, *milyenek*, hogyan keletkeztek az új tanteremek. A népoktatási törvény és a polgári községek számára kiadott 1876. évi *Utasítás* az elemi iskolák építésére nézve tartalmaz ugyan rendelkezéseket, ezek azonban a felekezeti iskolák fölött gyakorolt állami ellenőrzés lazasága és hatálytalansága miatt az életben alig érvényesültek. Az 1868. évi XXXVIII. t.-c. 27. §-a szerint: «Az ujonnan építendő iskolaépületek

Gönczy-féle mintaterv 1870-ből.

egészséges helyen épültek, szárazak s a gyermekek létszámához mérten (egy teremre 60 gyermeket, s minden gyermekre legalább is 8—12 lábnyi [= 0·8—1·2 m²] helyet számítva) elegendő számú tágas, világos és könnyen szellőztethető tanteremmel legyenek ellátva.» A 28. §. megkívánja, hogy a már fennálló iskolai épületek is «mind a hitfelekezetek, mind a községek által, *mihelyt lehetséges*, mindenütt az érintett kellékeknek megfelelőleg alakíttassanak át». A községi elemi iskolák építésére vonatkozólag a törvény nagyon általános rendelkezéseit a 20.311/1876. sz. *Utasítás* egészíti ki. Ennek 13. §-a szerint a község, «ha van e célra használható valamely épülete, azt alakíttatja át iskolaépületté», s «úgy az átalakításhoz, mint az új építkezéshez avatott építőmesterral tervet és költségvetést készíttet», amelyet a kir. tanfelügyelő vizsgál meg és hagy jóvá.

A miniszter megbízásából Gönczy Pál miniszteri osztálytanácsos 1870-ben népiskolai épületterveket készített. Bár a törvény 27. §-a a 34. §-sal ellentétben, amely az egy tanteremben elhelyezhető tanulók legmagasabb létszámát nyolcvanban állapítja meg, az új iskolákban már csak *hatvan* tanuló befogadó tanteremeket kíván építtetni, Gönczy nyolcvantanolós tanteremeket tervez. A mintaterv iskoláinak külső képe sivár, minden művészi ízlés nélkül való. A tanteremek méretei s világítása sem célszerűek (l. a mellékelt mintákat). Az iskolaépítési pedagógia mai állása szerint egy hatvan tanuló befogadására épített tanterem téglalapalakú, 10 m hosszú, 6·3 m széles és 3·6 m magas; a tanterem csak egy oldalról kap világítást sűrűn egymás mellett álló magas ablakokból. Így az egész tanterem egyenletesen s bőven meg van világítva s a padok úgy vannak elhelyezve, hogy a tanulók a világosságot baloldalról kapják. A Gönczy-féle tervek tan-

Gönczy-féle mintaterv 1870-ből.

termei elég magasak (3·8—4 m), de túlszélesek (6·9—9·2 m) s mivel az ablakok száma nem elegendő (3, s csak néhány terven 4), az ablaktól legtávolabb ülők nem kapnak elegendő világosságot. Vannak a tervek között egészen rossz, *majdnem egészen négyzetalakú* (8·8 × 8·8, 9·2 × 9·5 m) s *két* oldalról (egyiken 3, másikon 2 ablakkal) világított tanterem is, amilyenekkel — sajnos — még ma is gyakran találkozunk a falvakban. Végigjárva a mai csonka országot, azt tapasztaljuk, hogy — a városoktól eltekintve — az 1869—1900 közt épült nem állami elemi iskolai tanteremek nagyrészt oly silányak, alacsonyak, sötétek, nedvesek, hogy kicserélésük rövid időn belül elkerülhetetlenné válik. S ha ez így van az országnak megmaradt, általában mégis műveltebb és vagyonosabb részében, elképzelhetjük, milyenek voltak a felföldek tót s méginkább ruthén és román lakossága által önerejükkel épített «tanteremek»! Egyszerű parasztlakásokat, istállókat, kocsmákat, elavult község-

házakat s egyéb, más célra nem használható épületeket alakítottak át iskolák céljaira s ha új iskolát építettek is, a felekezeti iskolafenntartók — rájuk nézve nem lévén kötelezők sem a mintatervek, sem a tanfelügyelői előzetes jóváhagyás — a helyben rendelkezésre álló legolcsóbb anyagból, fából, kőből, vert fallal, a falubeli tanulatlan mesteremberrel készítették a szűk, alacsony, rosszul világított s kellő alapozás és szigetelés híján hamarosan átnedvesedő iskolákat, amelyeknek százait kellett e század elején egészségügyi okokból bezáratni.

Röviden meg kell emlékeznünk a *tanítói lakások* építéséről is. A népiskolai törvény 142. §-a szerint a tanítónak «tisztes lakás» jár. A már említett 1876. évi Utasítás szerint «egy rendes tanító számára lakásul legalább két tisztességes padozott szobát, egy konyhát és egy kamarát kell készíttetni». A tervek tanítói lakásainak méretei körülbelül megegyeznek a mostaniakkal, azzal az eltéréssel, hogy Gönczynek több tervtípusa a tanteremnek és tanítói lakásnak *egy közös* előszobát ad, míg a jelenlegi építési akció során épülő elemi iskoláknál a tanítói lakásoknak külön bejáratuk van, külön előszobával, amely többé-kevésbé harmadik szoba gyanánt is használható. A gyakorlatban persze másként alakult a helyzet. Még ma is találunk az országban számos tanítói lakást, ahol a felekezeti fenntartó a követelménynek úgy tett eleget, hogy a tanítói lakás egyetlen tágasabb szobájából egy közfalloal két kis szobát csinált s ezáltal a lakható területet még jobban csökkentette.

Az állami elemi iskolák építésének korszaka (1892—1918).

Az állami zárszámadások adatai szerint a sok szűk esztendő után az állam végre az 1892. évben fordított jelentősebb összeget, 357.874 aranykoronát *állami* elemi iskolák építésére. A következő évben ez az összeg már 727.000 K-ra, 1895-ben pedig 1,533.710 K-ra ugrott fel s ettől fogva — az exlexes évektől eltekintve, amikor megszavazott költségvetés nem volt — 1911-ig az évi másfélmillió körül mozgott, míg ez évtől kezdve a háborúig 2,249.167 K-ról fokozatosan 2,844.000 K-ra emelkedett. A háború alatt a korlátozott építési lehetőségek folytán az e célra fordított összegek megcsökkentek. A nem állami elemi iskolák 1889 óta nem részesültek építési segélyben. Ily célra az állam 1908-ban folyósított első ízben kisebb összeget (24.445 K), 1912-től kezdve pedig kb. évi 400.000 koronát.

Bár az 1892 óta építési célokra rendelkezésre bocsátott összegek a fennálló szükséglethez képest még mindig csekélyek voltak, *tervszerű* felhasználásuk mégis elegendő lett volna a *legégetőbb* feladatok megoldására. A *tervszerű* felhasználás kérdése csakugyan mindjárt e korszak kezdetén felmerült s napirenden is maradt mindvégig. Ha azonban a felmerült jelszavakat, változó s néha egymásnak ellenmondó programokat a kivitellel összehasonlítjuk, kitűnik, hogy a kettő nem mindig volt egymással összhangban.

E korszak népoktatási kultúrpolitikáját az *állami* elemi iskolák pártolása jellemzi. A felekezeti elemi iskolák 1893 óta kaphattak ugyan fizetésekiegészítő államsegélyt, építési segélyt azonban csak a háborút megelőző néhány évben. A költségvetési hitelek túlnyomó része az állami elemi iskoláknak jutott s így e korszak népoktatási kultúrpolitikáját rekonstruálhatjuk abból, hogy a rohamosan szaporodó állami elemi iskolákat hol állították és építették fel?

1893-ban a képviselőház határozati javaslatot fogadott el, amely utasította a kultuszminisztert, mutassa ki, hány népiskolára volna szükség s mennyi költségbe kerülne létesítésük. A miniszter az *iskolátlan és a magyar kisebbséggel bíró községek közül ötszázat* válogatott ki oly célból, hogy ott állami iskolákat létesítsen. Amikor a *millennium* emlékére *négyszáz* új állami elemi iskola létesítése határozottatott el, e négyszázat ismét

az előbb említett ötszáz közül választották ki; 290 Erdélybe, a többi nagyrészt a Felvidékre jutott.

1898-ban Wlassics Gyula miniszter az általa megállapított sürgősségi sorrend alapján *újabb ezer állami elemi iskola szervezését indítja meg*. A sorrendben először a magyar kisebbségű, másodsorban a magyar többségű, azután a kedvezőtlen anyagi viszonyok között levő magyar községek s végül oly nemzetiségi szegény községek következtek, amelyek az állami elemi iskolát kérték s érte erejükhez mért áldozatot is hajlandók voltak hozni. Ezen, az akkori viszonyok között kifogástalannak mondható programtól azonban a miniszteri jelentések szerint már a következő években eltértek, mikor a ruthénvidéki akcióval kapcsolatban az Északkeleti Felföld, főleg Bereg megye, tehát a sürgősségi sorrendben utolsónak felvett tiszta nemzetiségi községek jutottak tömegesen állami elemi iskolákhoz; azután pedig Nyitra megyének ugyancsak tisztán nemzetiségi nyugati határvidéke. Wlassics miniszterségének utolsó éveiben a miniszteri jelentések a főváros környékének és az alföldi tanyáknak állami iskolákkal való ellátását hangsúlyozzák.

1904-ben a kultuszminiszter ismét szükségét érezte az iskolai szükséglet pontos kimutatásának s ezúttal a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatalt hívta fel, hogy a rendelkezésre álló bőséges anyag alapján készítsen pontos kimutatást azokról a községekről, amelyekben *állami* iskola szervezése szükséges. A Hivatal feladatának egy igen gondosan elkészített javaslat bemutatásával meg is felelt. Kivitelre nem sok került belőle, mert időközben más szempontok kerültek előtérbe: a *Máramaros, Nyitra* és végül *Trencsén* megyékben, túlnyomórészt tisztán nemzetiségi vidékeken megindított, nagyarányú állami elemi iskolai építési akciók.

Ha már most az 1914. évig szervezett állami elemi iskolák topográfiai megoszlását gondos vizsgálat alá vesszük, az eredmény nem nagyon kedvező világot vet e korszak folytonosan tervezető, programokat készítő kultúrpolitikájára. Kétségtelen, hogy az akkori Nagymagyarország életérdekeinek legjobban az a program felelt volna meg, amelyet 1898-ban Wlassics állapított meg. Az akkori kor — helyesen — az állami elemi iskoláknak a pedagógiai cél mellett fontos nemzeti hivatást is szánt. Ennek megfelelően párhuzamosan kellett volna a nemzeti célt (a nemzetiségek közé ékelt magyarság védelme, a nyelvhatárok megszállása) és a magyarság kultúrájának emelését szolgáló állami elemi iskolai szervezéseket és építéseket (a tanyákon, az iskolátlan és zsúfolt iskolákkal bíró szegény *magyar* községekben) végezni és a vagyonosabb magyar községeket iskolaügyüknek a maguk erejével való rendezésére rákényszeríteni. Amíg e két feladat elvégezve nincs, a tisztán nemzetiségi vidékeknek előnyben való részesítése — történet legyen az bármily, egyébként fontos szempontból — még a történelmi Magyarország fennmaradása esetén is súlyos *szorrendi hiba* lett volna, a bekövetkezett katasztrófia folytán pedig Csonka-Magyarország szempontjából végzetes hatású volt.

1914-ben 2738 községben volt állami elemi iskola. E községek közül nemzetiségi vidéken volt magyar többséggel 252, magyar kisebbséggel 577, a nyelvhatárok mentén 194; összesen tehát 1023 községben fontos nemzeti missziót is teljesített az állami iskola. A magyar nyelvhatárokon belül 809 tiszta magyar vagy magyarok közé ékelt nem magyarajkú községben volt állami iskola; 906 pedig tiszta nemzetiségi vidékre esett. *A magyar állam tehát nemzetiségi nyelvterületen, tisztán nemzetiségi községekben jóval több állami elemi iskolát szervezett, mint a magyar nyelvterületen*. Ez a tény már önmagában véve súlyos tehertétel a háborúelőtti kultúrpolitika mérlegén; de még súlyosabb lesz akkor, ha e 906 állami iskolának topográfiai megoszlását is kutatjuk. Ha már a magyar állam nemzetiségi tömbök közé is bevitte az állami iskolákat, ennek csakis a magyar állameszme iránt megértést tanúsító vidékekkel szemben lett volna helye s ott is

csak úgy, ha az állami iskolák összefüggő láncolata létesül; ilyen szempontból azonban csak a trencsén-, nyitrai- és a ruthénvidéki államosítási akció állja meg a kritikát. Létesített azonban a magyar állam állami elemi iskolákat nagyszámban teljesen elszigetelt, félreeső falvakban már 1870-től kezdve 20—30 tanuló számára a Felvidéken, sőt a magyar állameszmével szemben ridegen elzárkózó románok között is (különösen Hunyadban).

Azzal az összeggel, amit a kormányok e 906 iskola szervezésére és felépítésére fordítottak, az Alföld népoktatásügye 1914-ig jórészt rendezhető lett volna s az elszegényedett csonka országnak nem kellene akkora erőfeszítéseket tennie a régi mulasztások pótlására.

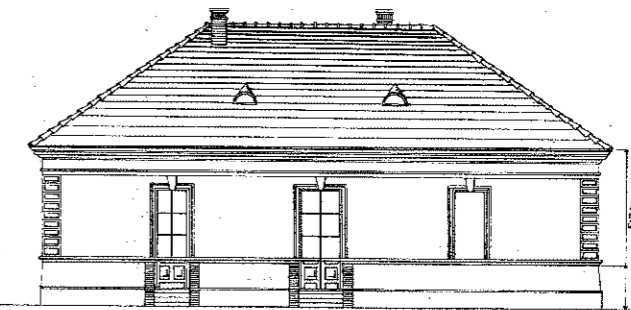
Annak, hogy 1914 előtt népoktatási kultúrpolitikánk a vezetők legjobb szándékai s részleges sikerei ellenére oly sokszor volt következetlen s tért téves utakra, több oka is van. Mindenekelőtt a sok programkészítés ellenére is mindvégig hiányzott az egész ország minden községére, az állami és nem állami elemi iskolák építésére és fejlesztésére egyaránt kiterjedő szerves program. Amint a fentebb előadottakból kitűnik, minden tervekészítés az állami elemi iskolákra korlátozódott, holott az ország iskoláinak nagy többsége nem állami jellegű volt. Így a minisztériumnak egy-egy község, vagy vidék iskolaügyéről nem volt áttekinthetése. Növelte a bajt a központi igazgatásnak szervezetében fennálló hiba. Az elemi népoktatás és kisdedovás ügye ugyanis 2—3 ügyosztály között is megoszott s az egyes ügyosztályok munkássága között nem volt tervszerű együttműködés. Előfordult, hogy az egyik ügyosztály állami kisdedovót épített ott, ahol állami, sőt más magyarnyelvű elemi iskola sem volt s az állami elemi iskolai ügyosztály egy községben valamennyi tanköteles befogadására alkalmas állami iskolát épített s ugyanakkor a másik ügyosztály ugyanott a felekezeti elemi iskolát részesítette fizetéskiegészítő-, sőt építési államsegélyben is. Növelték még a bajt s a tervszerű iskolapolitikát megbénították az 1907. évi XXVII. t.-c.-nek a teljesen néptelen s felesleges felekezeti iskolákat az ugyanazon községben állami elemi iskolákkal szemben védelmező rendelkezései is, amivel a törvényhozás az addigi államosítási politikával szemben egy másik, szintén káros végletbe csapott át.

De ha meglelt volna is a központban a legjobban kidolgozott program, tervszerű keresztülvitelét valószínűleg akkor is befolyásolta volna a politika. Valószínű, hogy a hibáztható szervezéseknek nagy része a politikai szempontok érvényesülésének tulajdonítható. Tragikus, hogy a mindjobban érzett hibák orvoslására a régi Magyarország alkonyán került a sor. A népoktatásügyek vezetését 1914 elején gróf Klebelsberg Kuno, mint adminisztratív államtitkár vette kezébe. Célja volt a megállapított sürgősségi sorrend alapján részletes elemi iskolai, állami és nem állami elemi iskolákra egyaránt kiterjedő programot készíteni s ezt a programot következetesen végrehajtani. E célból a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatalt felhívta, hogy (1.) a tanyai iskolák és internátusok szervezésére, (2.) az Alföldet a Szilágyságon át a Székelyfölddel összekötő területen s (3.) végül az egyebütt, a nyelvhatárokon és nyelvszigeteken élő magyarság védelmére szükségesnek látszó iskolaszervezésekről készítsen javaslatot. A nevezett Hivatal ezúttal is megfelelt hivatásának s értékes javaslatait több részletben 1916 tavaszáig benyújtotta. Az egységes szempontok biztosítása céljából 1915-ben az összes — állami és nem állami — elemi iskolai és kisdedovói kultúrpolitikai jellegű ügyek az adminisztratív ügyektől elválasztották s az új (VII. a.) ügyosztály hatáskörébe jutott minden szervezési, építési s fizetéskiegészítési államsegélyügy. Az ügyosztály vezetésére Dr. Pogány Frigyes, a Statisztikai Hivatal oktatásügyi osztályának főnöke rendeltetett be, akinek az ország népoktatásügyének fejlődéséről szóló nagy műve a Statisztikai Hivatal kiadásában kevéssel azelőtt jelent meg. Az akkori kultuszminiszter, Jankovich Béla oly nagy horderejűnek tartotta e szervezeti és személyi változásokat, hogy megtörténtüket a képviselőháznak is bejelentette.

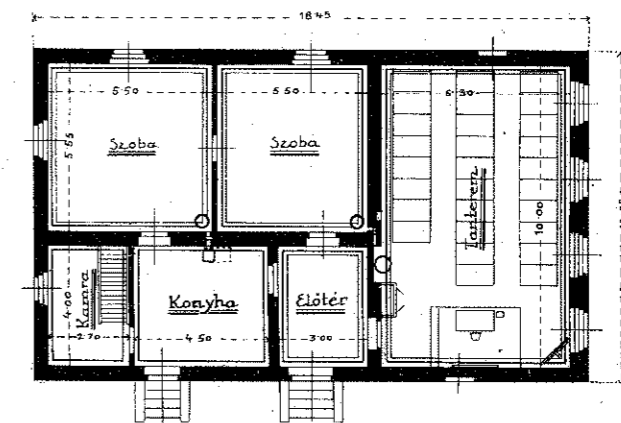
Az új rendszer már nem tudott sokat alkotni. A háború, az állam takarékosága minden vonalon, azután az 1916. évi román betöréskor megbízhatatlannak bizonyult román felekezeti iskolák nagyarányú államosítási akciója mindmennyi akadálya volt a sikeres munkának. E rövid idő iskolaszervezési és építési azonban már a megállapított irányelvek alapján történtek.

Az e korszak kezdetén megélenkült iskolaépítési akció szükségessé tette a már megjelenésük idején elavultnak tekinthető Gönczy-féle terveknek újabb, a kor igényeinek megfelelő mintatervekkel és utasításokkal való felcserélését. A miniszter az 1897. évi

Elemi iskola egy tanteremmel és tanítói lakással

Fümlökzet

Földszint

1897. évi mintaterv.

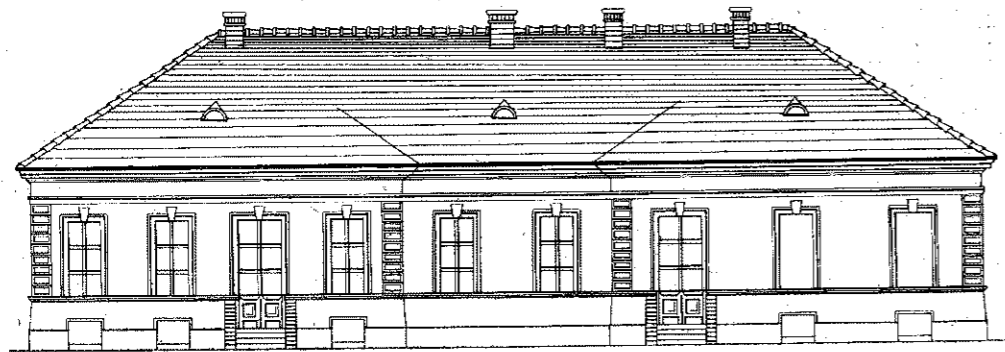
72.370 sz. körrendeletét műszaki, továbbá az Országos Közegészségügyi Tanács által higiénikus szempontból történt előzetes felülbírlás után bocsátotta ki s nagyszámú mintatervet is csatolt hozzá. A községek, továbbá a társulatok és magánosok ezentúl iskolaépítési s lényegesebb átalakításokra vonatkozó terveiket kötelesek a vármegyei Közigazgatási Bizottságnak előzetesen bemutatni, amely a kir. tanfelügyelő, az államépítészeti hivatal és a megyei főorvos meghallgatása után véleményét mihez tartás végett határozatilag közli az iskolafenntartóval. A terveknek a Közigazgatási Bizottságnak való bemutatására a miniszter az egyházi főhatóságok útján a felekezeti iskolákat is felkérte; ezek azonban — sajnos — e felkérésnek ritkán tettek eleget, amint azt a csonkaországban 1897, sőt 1919 után épült, teljesen célszerűtlen méretű, többoldali világtással bíró tanteremek nagy száma bizonyítja.

Az utasítás útbaigazítást ad a megfelelő telkek kiválasztására, az ablakok elhelyezésére, az építési anyagokra s a helyiségek méreteire nézve. Építési anyagként a legjobban ajánlott téglával mellett megengedi a kő, vályog, sőt vert fal alkalmazását is. Egy-egy tanterem 12 m hosszú, 6,3—6,5 m széles, 3,8—4 m magas; a megfelelő méretű és számú ablakok a tanteremnek egy oldalán vannak elhelyezve.

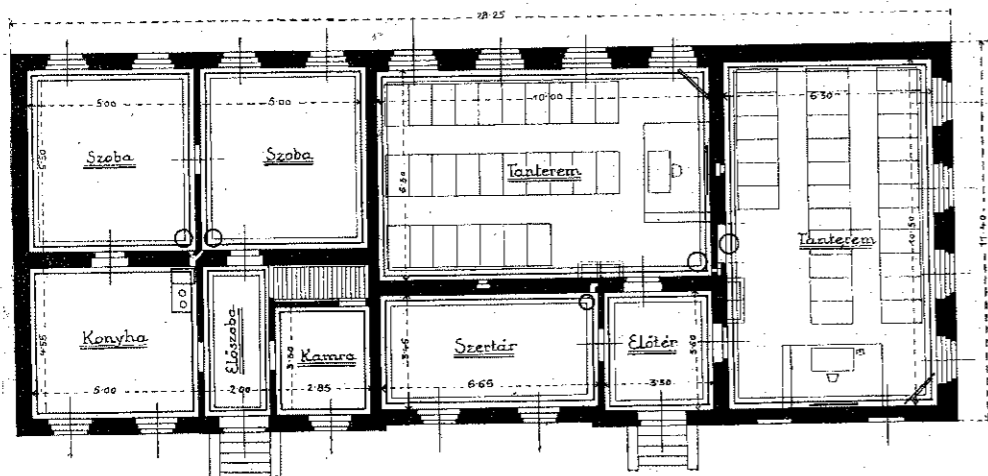
A mintatervek nagyjában még ma is megfelelnek a követelményeknek. Az épületek külseje sablonos, minden művészi ízlés nélkül való. Ezen a hiányon kívánt segíteni egy évtized múlva a minisztérium újjászervezett műszaki osztálya, amely a lehetőséghez képest az iskolaépületek tervezésében is helyet kívánt adni az illető vidék népies építkezési motívumainak. Az építkezési anyag az állami iskoláknál majdnem mindenütt téglával, egyes hegyvidéki helyeken fa volt.

A felekezeti elemi iskolák építkezésére nézve kötelező szabályok nem voltak; az 1897. évi Utasítás rájuk nézve csak ajánlás jellegű volt. Minthogy egyrészt a szegényebb felekezeti iskolafenntartók az ezen Utasítás szerint való építkezést, amire az államtól vagy egyáltalában nem, vagy pedig tantermenként legfeljebb 2—3000 ezer korona segínyt kaptak, magukra nézve szerfölött terhesnek, sőt elviselhetetlennek találták, másrészt — az Utasítás kötelező erejű nem lévén — jogilag csakis az 1868. évi XXXVIII. t.-c. főntebb idézett s nagyon általánosan hangzó 27. és 28. §-ai bírtak érvénnyel, amelyeknek értel-

Elemi iskola két tanteremmel
és egy tanítói lakással

Fomlokzat

Foldszint

Az 1897. évi mintaterv.

mezése tekintetében a közigazgatási hatóságok tanácstalanul állottak, Jankovich miniszter 1914. évi 52.261 sz. körrendeletében az 1897. évi Utasítást hatályon kívül helyezte s az idézett 27. és 28. §-ok végrehajtásaként rendeletileg állapította meg azokat a minimális követelményeket, amelyeknek immár *bármily jellegű* elemi iskola fenntartója eleget tenni tartozik. A rendeletnek az 1897. évi Utasítással szemben tett számos könnyítése közül kiemeljük a következőket: Az iskola az azon a vidéken alkalmazni szokott építőanyagok felhasználásával építhető; a tanterem 3·8 m. helyett 3·4 magas is lehet, mennyezete sík-

födém helyett lehet gerendafödém is. A már meglevő iskolákkal szemben még nagyobb engedelmények vannak; a tanterem magasságának minimuma 2·4 m.

Meg kell még emlékeznünk a községeknek az *állami elemi iskolák építéséhez való hozzájárulásáról*. E tekintetben sokáig nagyon hibás eljárás dívott. Míg a nem állami iskolák fenntartói 1908-ig egyáltalában nem, s azután is — a rendelkezésre álló csekély fedezet folytán — csak kivételesen s legfeljebb az építési költségek egyharmad részét kapták az államtól segélyként, az állami elemi iskolákat rendszerint tisztán államköltségen építették s hozzá még az összes személyi és dologi kiadásokat is az állam fedezte. Az 1897. évi miniszteri jelentés rámutat e gyakorlat helytelenségére, amely gyakran élelmes, gazdag községeket mentesített minden iskolai teherrel s kijelenti, hogy az állami iskolákért ezentúl a községeknek is tőlük telhető áldozatokat kell hozniok a dologi kiadások elvállalásával, az építkezéshez ingyen telek, építési anyag, kézi és igásnapszám vállalásával, esetleg az összes építkezési költségek fedezésével is. Amíg az állami iskolákat csekély számmal szervezték nemzetiségi községekben, amelyek a magyar iskoláért semmiféle áldozatot nem akartak hozni, érthető volt, hogy minden költséget a kincstár vállalt magára; amint azonban már az Alföld teherbíróbb községei s nagyobb városok is sorra kerültek, kiáltó igazságtalanság lett volna a rendszer további fenntartása. A már megkötött államosítási szerződések azonban megkötötték a kultuskormány kezét, az újabb szervezéseknél is érvényesült itt-ott a pártpolitikai befolyás s ennél fogva napjainkig nagy s igazságtalan különbségek állottak fenn az egyes községeknek teherbíró képessége s a tényleg viselt iskolai terhek között.

Az összeomlástól a nagy iskolaépítő akció megindulásáig (1918—1925).

A történelmi Magyarország összeomlása után következő súlyos évek az alkotáshoz nem voltak alkalmasak. Az állam a mindennapi élet elemi szükségleteiről is alig tudott gondoskodni; megcsönkített területének jelentékeny részei is éveken át ellenséges megszállás alatt szenvedtek.

Mint az állami élet minden terén, a népoktatásügynél is revízió alá kellett vonni a célkitűzéseket. A régi Magyarországon a népoktatás ügye igen nagy mértékben *politikum* volt: a magyarság védelme és megerősítése. Ezért fordították az intézők főfigyelmüket a nemzetiségi vidékekre s pártolták oly nagy mértékben az állami iskolákat.

A mai Magyarországon a népoktatás fejlesztése elsősorban az arra vállalkozó egyházak és községek feladata; az állam maga új iskolákat csak ott szervez, ahol a helyi érdekelttség az iskolát még állami támogatás mellett sem tudja fenntartani, vagy ahol a felekezeti tagoltság új, törpe iskolákat hozna létre. A mai Magyarország népoktatásügyi kultúrpolitikája minden más mellétként nélkül csak egy célt tarthat szembe előtt: a szükséglet pontos megállapítását s ennek alapján annyi tanítói állás szervezését, annyi tanterem és tanítói lakás felépítését, amennyi valamennyi tanköteles hiánytalan és eredményes beiskolázására szükséges.

Mindenekelőtt az új célkitűzésnek megfelelő, kimerítő programra volt tehát szükség. A Statisztikai Hivatal 1916. évi javaslata a mai terület problémái közül csak az alföldi tanyákat és a nyelvhatármenti községek egy részét ölelte fel s a változott viszonyok között egyébként is átdolgozását igényelt. Az új, teljes program kidolgozását ezúttal maga a miniszterium végezte. 1921 őszén bekívánta az állami és nem állami elemi iskolák főbb adatait (jelleg, tanítók, tantermek száma, a tanulók száma és osztályok, vallás és nemzetiség szerinti megoszlása, a tantermek és tanítói lakások állapota) s hozzáfogott a 6415 iskola adatainak feldolgozásához. Természetes, hogy ezen, a benépesítési kimutatások

feldolgozása alapján összeállított program még nem volt teljes, mert csak a már működő elemi iskolákba tényleg beírt tanulókat vehette számba, holott igen nagy számban voltak nemcsak iskolakerülő, hanem olyan tankötelesek is, akik az elemi iskola hiánya vagy rendkívüli zsúfoltsága miatt nem juthattak iskolához.

Már az első összeállítás megdöbbentő jelenségekre mutatott rá. A nem állami elemi iskoláknál, csak a beírt tanulók számát véve alapul s egy-egy tanítóra maximálisan *hatvan* tanuló számítva, 1820 új állás szervezése mutatkozott szükségesnek. Bár 1921-ben a nem állami elemi iskoláknál menekült állami tanítók ideiglenes beosztása folytán a 12.294 megszervezett tanítói állással szemben tényleg 13.799 tanító működött, még ezen beosztottak figyelembe vételével is egy-egy tanítóra jutott átlag

80—99	tanuló	646,
100—149	«	242
150-nél több	«	28 állami és nem állami elemi iskolában.

Az állam pénzügyeinek akkori kátségbeejtő helyzete minden nagyobb szabású építkezési akciót lehetetlenné tett, s viszont minden további lépés előtt az elemi iskolák terén is egy azonnal megoldandó kérdés volt: a több ezer főnyi *menekült tanító* kellő foglalkoztatása és végleges elhelyezése. Kezdetben a menekült tanítókat válogatás nélkül osztották be oda, ahol befogadták őket s el tudtak helyezkedni. 1922 nyarán megkezdődött a tanítók tervszerű végleges elhelyezése. A zsúfoltságra vonatkozólag összeállított adatok alapján az iskolafenntartók felhívták a felhíváshoz csatolt kimutatásban felsorolt iskolákban a szükséges tanítói állások megszervezésére és, ha beosztott már működött, lehetőleg annak átvételére; egyébként kimondatott, hogy minden megüresedő államsegélyes tanítói állás elsősorban menekülttel tölthető be. Ily módon sikerült *két problémát, a menekültek elhelyezését és a zsúfoltság megszüntetését egymással összekapcsolni s egyszerre megoldani.* 1920-tól 1927 december 31-ig államsegéllyel 1491, államsegély nélkül 216 új tanítói állás szerveztetett; 1922/23-ban és 1923/24-ben volt a legtöbb szervezés. A két következő évben az új állások szervezése a tankötelesek számának időközben beállott rohamos csökkenése folytán meglanyhult; ettől fogva viszont az iskolaépítési akció következményeképp ismét emelkedő tendenciát mutat (1926/27-ben 137, 1927 július 1-től december 31-ig 141). Az építkezések folytán szükségessé vált új tanítói állásokra szintén elsősorban menekült, időközben B-listára került tanítók neveztetnek ki. Az 1920 óta szervezett 1707 új állás az 1918. évi státusnak (12.143) 14%-a; az elemi iskoláknál működő állami elemi iskolai tanítók száma pedig — noha a tanulók száma lényegesen kisebb — 3099-ről 4299-re szaporodott. Az állások tömeges szervezése — új tantermek egyidejű építése nélkül — új bajt vont maga után: *a váltakozó tanítás* bevezetését, vagyis azt a rendszert, hogy a tanulók egésznapos oktatás helyét csak félnapos, redukált óraszámú oktatásban részesültek. 1921-ben 1488 állami és 1695 nem állami, összesen 3183 elemi iskolai tanteremben folyt váltakozó tanítás; 1925 őszén 1566 tanteremben.

Ezen átmeneti feladat megoldása után kerülhetett a sor az iskolaszervezési és építési program végleges kidolgozására. E célból meg kellett állapítani, hány tanterem és lakás kell:

1. az iskolátlan belközségekben és külterületeken állítandó új iskolák számára;
2. a meglevő elemi iskolák zsúfoltságának megszüntetésére és
3. a meg nem felelő és újjáépítendő tantermek és tanítói lakások kicserélésére.

A program pontos megállapításának számos nehézsége volt. Aránylag könnyű volt és hamar meg is történt a zsúfolt iskolák fejlesztési szükségének, továbbá annak megállapítása, mely iskolátlan belközségekben szükséges új iskola. A külterületi iskola-

hálózat megállapításánál a Statisztikai Hivatal 1916 évi munkálata volt a kiinduló pont. Tudvalevő azonban, hogy a külterületi lakosság sokkal fluktuálóbb, mint a falusi; a parcellázások folytán sok nagybirtok majorsága megszűnik, a tanyavilág egy helyütt tovább népesül, másutt meg a belközségekbe való visszatelepedés indult meg. Az 1916. évi program az 1920. évi népszámlálás adatainak figyelembevételével teljesen átdolgozott, véleményezésre a kir. tanfelügyelőknek kiadott s a beérkezett észrevételek alapján ismét módosult. Az országos földbirtokreform okozta kitelepülések, különösen pedig a *házhelyakció* néhány év alatt oly nagy változásokat idéztek elő a külterületi népességben, hogy a programot újból gyökeresen át kellett dolgozni, s a külterületi iskolaszükségletéről a minisztérium csak az 1926. évi VII. t.-c. alapján a külterületi iskolaszükségletet a helyszínen megállapító bizottságok jelentése s végül az új házhelytelepek iskolaszükséglete ügyében megindított külön adatgyűjtés alapján az 1927. év végén nyert végleges képet.

Nem kisebb nehézségbe ütközött a meg nem felelő tantermek és lakások megállapítása sem. A kir. tanfelügyelők nagy része az összeomlás utáni időben került jelenlegi állomáshelyére s így a tankerület iskoláinak állapotát nem ismerhette; egyébként is annak megállapításában, melyik iskola tekinthető elfogadhatónak, melyik lebontandónak, igen eltérő felfogások érvényesültek. A bejelentések alapján készült ugyan a meg nem felelő iskolákról is program, ezt azonban a helyszíni kiszállásoknál tett tapasztalatok s az akció megindulása után beérkezett kérelmek alapján állandóan módosítani kellett. Hangsúlyozni kell, hogy a most egybeállított és közzétett iskolaépítési programnak a kicserélendő iskolákra vonatkozó adatai az itt említett nehézségek folytán még most sem tekinthetők teljesen megbízhatóknak; bizonyára vannak a programba felvettek között olyan épületek, amelyek nagyobb helyreállítással, az épület egyes részeinek átépítésével egyelőre még használhatók lesznek; viszont a jelentések által tűrhetőknak, alig megfelelőknek minősített s a programba fel nem vett épületek egy részéről közelebbi vizsgálatnál ki fog tűnni, hogy teljes újjáépítésük elkerülhetetlen. A program többi része a tanköteleseknek az 1931. évre kiszámított létszáma alapján készült, s így természetes, hogy e számításokban is lesz később némi igazítani való. Meg kell még jegyeznünk, hogy az a körülmény, hogy a tanterem a mostani építkezéseknél felállított magasabb követelményeknek nem felel meg (a tanterem nem elég magas, keskeny, több oldalról van világítva), még nem vont maga után a programba való felvételét, mert ily szigorú mérték alkalmazása esetén a tantermek nagy többségét kellene kicserélni. A többé-kevésbé kifogásolható, avult, de nem egészségtelen, s az 1914. évi rendelet feltételeinek még megfelelő tantermeknek fokozatos kicserélésére csakis a most egybeállított s közzétett végleges program végrehajtása után kerülhet a sor.

Mielőtt még az 1925 nyarán megindult iskolaépítési akció részletes ismertetésére rátérnénk, röviden meg kell említenünk a most tárgyalt időszakban (1918—1925.) folytatott építkezéseket.

Az állami költségvetésekbe elemi iskolai építési célokra felvett összegek a gyorsan romló korona idején devalválódtak, s így tervszerű felhasználásuk alig volt lehetséges. Átszámítva arany koronára a különböző évek különböző értékű papírkoronáit, állami elemi iskolák építésére 1.320.608, nem állami elemi iskolai építkezések támogatására 276.404 aranykorona fordított. A begyűjtött adatok szerint ezen időszakban 441 tanterem és 222 lakás épült; ezek közül 130 tanterem és 42 lakás régi, de meg nem felelő objektumok pótlására épült, a többi fejlesztés, vagy egészen új iskola.

Az új külterületi iskolák szervezését az 1921. XXX. t.-c. volt hivatva előmozdítani; ennek a 6. §-a ugyanis kimondja, hogy a miniszternek joga van a tanyákon az érdekelt-

seget, uradalmat, községet külön iskola állítására kötelezni. Minthogy azonban e rendelkezések szankciója hiányzott s az érdekeltségek a folyamatban levő földbirtokreformra való hivatkozással az iskolakörzetek megállapításának s a szükséges iskolák szervezésének és építésének elodázására törekedtek, a törvénynek egyáltalában nem volt meg a várt hatása. Keletkeztek ugyan elég szép számban külterületi iskolák (90 tanyán, 48 mezőgazdasági, 11 ipari [bánya] jellegű nagyüzemen), de legtöbbször bérhelyiségekben, átalakított cseléd-lakokban. A 90 tanyai iskola közül 26 került 1926 előtt új épületbe, míg 50 iskola felépítéséről már az építési akció során kellett gondoskodni. Az ipari nagyüzemek kivétel nélkül gondoskodtak saját költségükön a 11 új iskola felépítéséről, a mezőgazdasági nagyüzemek közül azonban csak 17 adott az új iskolának végleges, megfelelő épületet.

Ha az 1918—1925. évek kedvezőtlen gazdasági viszonyait figyelembe vesszük, meglepő, hogy mégis sikerült 663 elemi iskolai objektumot (objektum alatt egy tantermet vagy egy tanítói lakást értünk) felépíteni. A minisztérium a kir. tanfelügyelők útján állandóan szorgalmazta az építkezéseket s a kedvezőbb anyagi viszonyok között levő iskolafenntartók eleget is tettek a felhívásoknak. Ezek között elsősorban a bányatársulatokat említjük, amelyek a rájuk nézve kedvező inflációs évek alatt 58 tantermet és 50 tanítói lakást építettek fel. Az államnak iskolaépítő tevékenysége néhány kisebb objektumon kívül a pécsi 8 tantermes, a hejőcsaba-martintelepi (vasutastelep) 6 tantermes, a sárvári 9 tantermes, a felsőszőlőki (a magyar-osztrák-jugoszláv hármashatár mellett levő vend község) 5 tantermes, a kispesti 16 tantermes állami elemi iskolák és a komáromi felekezeti iskolák felépítésében merült ki. Ez utóbbi helyen az összeomláskor csak egy 2 tantermes róm. kath. és egy 1 tantermes ref. elemi iskola működött. Az anyaváros elszakítása folytán a magyar részen maradt városrész rohamos fejlődésnek indult s így gondoskodni kellett a róm. kath. iskolának 3 tanteremmel, a ref. iskolának 2 tanteremmel való fejlesztéséről és azonfelül még egy 5 tantermes zárdai róm. kath. elemi iskola felépítéséről.

Az Országos Népiskolai Építési Alap (O. N. É. A.) megalakulása és működése.

A háborúelőtti magyar kormányok az ország kulturájának alapvetésére, az elemi népiskolai hálózat teljes kiépítésére nem nyújtottak kellő anyagi támogatást. Nemcsak a deficités államháztartás korában részesültek az elemi iskolák mostoha elbánásban; elégteleneknek kell minősítenünk azokat az összegeket is, amelyeket az anyagilag megerősödött, költségvetési feleslegekkel dolgozó magyar állam az elemi iskolai építkezésekre fordított. Az állami zárószámadások szerint alig negyvenmillió aranykoronát tesz ki az az összeg, amelyet a magyar kormányok egy félszázad alatt erre a célra kiadtak. Mily könnyű lett volna a kilencvenes évektől kezdve a számtalan célra milliárdos, olcsó hiteleket felvevő magyar államnak az elemi iskolákra is egy százmillió koronás kölcsönt felvennie, amellyel — az iskolafenntartókat hasonló áldozatokra rábírva — nemcsak a nemzeti szempontból szükséges iskolák lettek volna felépíthetők, hanem a magyarság és a hozzá szító nemzeti kisebbségeknek az elemi iskolázás terén akkor fennállott szükséglete is teljesen kielégíthető lett volna.

Gróf Klebelsberg Kunó, mint vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1922. évtől kezdve a népoktatás terén folytatta azt a rendszeres munkát, amelyet 1914—1917 között, mint államtitkár ő szervezett meg. Elve, hogy a politikai jogok fokozatos kiterjesztését, a politikai demokráciát Magyarországon a kulturális demokráciának kell megelőznie, ha nem akarjuk az országot a műveletlen tömegek között félelmes hatású demagógia zsákmányává tenni. A tömegek műveltségi színvonalának emelésére — amelyre egyébként nemcsak politikai,

hanem gazdasági szempontból is égető szükségünk van — a kiinduló pont csakis az elemi iskolák terén fennálló óriási hiányok gyors és gyökeres orvoslása lehet; ezt pedig másképp, mint nagy pénzáldozatokkal megindítandó építkezéssel, megoldani nem lehet. Amint az előző időszak (1918—1925.) ismertetésénél jeleztük, gróf Klebelsberg Kuno a miniszteri szék elfoglalásakor előbb a menekült tanítók elhelyezéséről volt kénytelen gondoskodni s fedezet hiánya miatt egyelőre csak az építési program összeállítására adhatott utasítást. Amint azonban az állam pénzügyeinek szanálása sikeresen befejeződött s költségvetési feleslegek is jelentkeztek, sikerült neki a vezető tényezőket céljának megnyerni s belátó támogatásukkal két és fél év alatt oly nagyarányú építési akciót megindítani, amely, ha hasonló ütemben folytatódhatik, az előző korszakok minden mulasztását helyrehozza.

Az első nagyobb összeg, amely az akció céljaira befolyt, az 1925. év tavaszán az 1925. IX. t.-c. 9. §-a alapján *tanyai* iskolák létesítésére engedélyezett 476.000 P volt; ezt követte a tanyai iskolák létesítésére az 1925/26. évi költségvetésbe beállított 2.320.000 P. Az 1926/27. évi költségvetés e célra 1.624.000, az 1927/28. évi 1.500.000 P-t állított be. Az akciónak azonban nem ezek a költségvetési tételek, hanem a hasznos beruházásokra különböző forrásokból (népszövetségi kölcsön, költségvetési feleslegek) rendelkezésre álló összegekből bőségesen nyújtott rendkívüli dotációk adtak szárnyat.

Ebből a forrásból folyt be az időközben létesült alapba

az 1925/26. évben	6,960.000 P
az 1926/27. „	4,640.000 „
az 1927/28. „	8,500.000 „

összesen tehát 26,020.000 P, s a pénzügyminiszter úr hozzájárulásával, hogy az akcióban fennakadás be ne álljon s a jövő évi építkezések tervszerűen legyenek előkészíthetők, további 8,320.000 P felhasználása érdekében a tárgyalások az iskolafenntartókkal az 1927. év őszén megindultak s nagyrészt be is fejeződtek.

Az akció befejezéséhez szükséges összeg megállapítása szorosan összefügg a program terjedelmével. A program összeállítása, amint azt már kifejtettük, — nagyrészt úttörő munkáról lévén szó — sok nehézséggel járt. Az 1926. évi VII. t.-c. indokolása a szükséges tantermek számát 3500-ra, a tanítói lakásokét kimerítő adatok hiányában félannyira, 1750-re teszi. Ez a program azonban még nem vehette figyelembe a külterületeken beállott változásokat s különösen az új házhelytelepek iskolai szükségletét. A program a szükséglet megállapításánál az *akkori* tanulólétszámot vette alapul, amely azonban éppen abban az évben érte el — a háború alatti születéscsökkenések folyományaként — a mélypontot kb. 750.000 mindennapi tankötelessel. Minthogy azonban a tankötelességek létszáma 1926-tól kezdve fokozatosan növekedik s 1931-ig az *egymilliót is túlhaladja*, gróf Klebelsberg elrendelte az 1931. évi, már normálisnak tekinthető tanköteles létszám alapján az építési szükségletnek községenként és iskolánként való összeállítását oly alapon, hogy egy-egy tanteremre átlag 60, városias jellegű helyeken kb. 50 mindennapi tanköteles vétessék számításba. Ily alapon, s a külterületekről és házhelyekről időközben beszerzett, most már véglegeseknek mondható adatok alapján készült el az e műben iskolaegységkénti részletezéssel közzétett s alább ismertetendő végleges, nagy program, amely már *5784 tantermet és 2778 tanítói lakást, együttvéve tehát 8562* objektumot tüntet fel. A programból csak Budapest székesfőváros elemi iskolai építési szükségletének kimutatása hiányzik azért, mert az 1926. évi VII. t.-c. 13. §-a szerint az akció a fővárosra, amely egyébként e téren fennálló kötelezettségeit mindenkor lelkiismeretesen teljesítette, nem terjed ki. A teljesség kedvéért a programban szerepelnek azok az építkezések is, amelyek az államot előreláthatólag nem fogják terhelni, mert a fenntartók (ipari és mezőgazdasági

nagyüzemek) a maguk erejéből fognak építeni. Ezek levonásával az állam támogatásával végrehajtandó iskolai építkezések a 8000 objektumot nem fogják meghaladni.

Az 1926. évi VII. t.-c. és végrehajtási rendeletei az építkezések szempontjából.

A «mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról» szóló 1926. évi VII., március havában életbelépett törvény elsősorban a *mezőgazdasági* népesség, különösen az *Alföld tanyai lakosságának* gyermekei részére létesít és épít iskolákat. A törvény tehát megállapítja az addig legjobban elhanyagolt mezőgazdasági, falusi és tanyai lakosságnak elsőbbségi igényét az akció végrehajtásánál, de nem zárja ki — Budapest kivételével — az ország városi lakosságát sem. Budapestnek a törvény hatálya alól való kivétele a székesfőváros parlamenti képviselőinek kívánságára történt. Az állam által az építési akciónál elvállalt költségek fedezésére a 2. §. «Országos Népiskolai Építési Alap»-ot létesít, amelybe nemcsak a rendkívüli dotációk, hanem az évi költségvetésekbe e célból felvett összegek is beutaltatnak. Ezen összegek alapszerű kezelésére feltétlen szükség volt. Az akció lebonyolítása ugyanis a sok száz iskolafenntartóval való tárgyalás miatt sokszor nehézkes s gyakran előfordul, hogy a hosszas tárgyalások után végre megállapodás jön létre az állami támogatás mérve tekintetében, az e célra szükséges összeget a miniszter le is köti, de fel még sem használja, mert a fenntartó az építkezést valamely okból abban a költségvetési évben mégsem kezdi meg. A költségvetésbe felvett, de a költségvetési év végéig fel nem használt hitelek azonban a következő évben már nem használhatók fel; szükséges tehát az építési célokra szánt összegeknek alapszerű kezelése. Szükséges volt továbbá az Alap létesítése azért is, mert a törvény 3. §-a megengedi az építkezések céljaira az Alapba visszatérítendő mérsékelt kamatozású törlesztéses *építési kölcsön* engedélyezését is. Az iskolák felépítése ugyanis elsősorban az iskolafenntartók, hitfelekezetek, községek kötelessége; állami elemi iskolák felépítése és karbantartása is elvben az illető községek terhe. Amennyiben a fenntartó az építkezés költségeit tisztán a maga erejéből fedezni nem tudja, fellép segítőként az állam, illetőleg az O. N. É. A. s a fenntartó anyagi helyzetének minden egyes konkrét esetben való megvizsgálása után kölcsönös megegyezéssel megállapítja, hogy az építési költségnek milyen részét adja segélyként vagy kölcsönként. A segély vagy kölcsön folyósításánál az a körülmény, hogy az iskola állami vagy nem állami jellegű, szerepet nem játszik, illetve csak annyiban, hogy a hasznos beruházásokra engedélyezett összegből egy millió aranykorona a bérépületekben elhelyezett állami elemi iskolák felépítésére volt fordítandó, hogy ezen akció által a rendes állami költségvetésben az állami elemi iskolák bérhelyiségei után fizetett összegek törölhetők legyenek.

Az iskola létesítéséhez (telek, építés, első berendezés) szükséges költségek egy részét már a törvény (3. és 4. §.) megosztja az állam és a fenntartók között. A törvény alapján létesülő minden iskola építéséhez az állam ad építési terveket és előmérlet-költségvetéseket; gondoskodik továbbá az államépítészeti hivatalok útján az építés ellenőrzéséről és műszaki felülvizsgálásáról. Egyes iskolafenntartók még ezeket a kedvezményeket se vették igénybe. Viszont az iskolafenntartó terhe a telek megszerzése (külterületi iskoláknál egy-egy kat. holddal több, mint amennyi a tanítók száma, a belterületi új iskoláknál legalább 6—800 □-öl nagyságú, az iskola céljaira minden tekintetben megfelelő terület), a kézi- és igásnap szám szolgáltatása és az iskolának bútorokkal és tanszerekkel való első berendezése. Az ezek után fennmaradó tulajdonképeni építési költséghez járul az állam a szükségesnek látszó segéllyel, kölcsönrel vagy mind a kettővel és pedig vagy fix összeggel, vagy a vállalati összeg bizonyos százalékával. Az új állami elemi iskolák

dologi kiadásait és karbantartási költségeit a községek viselik s az államot csak a személyi kiadások terhelik.

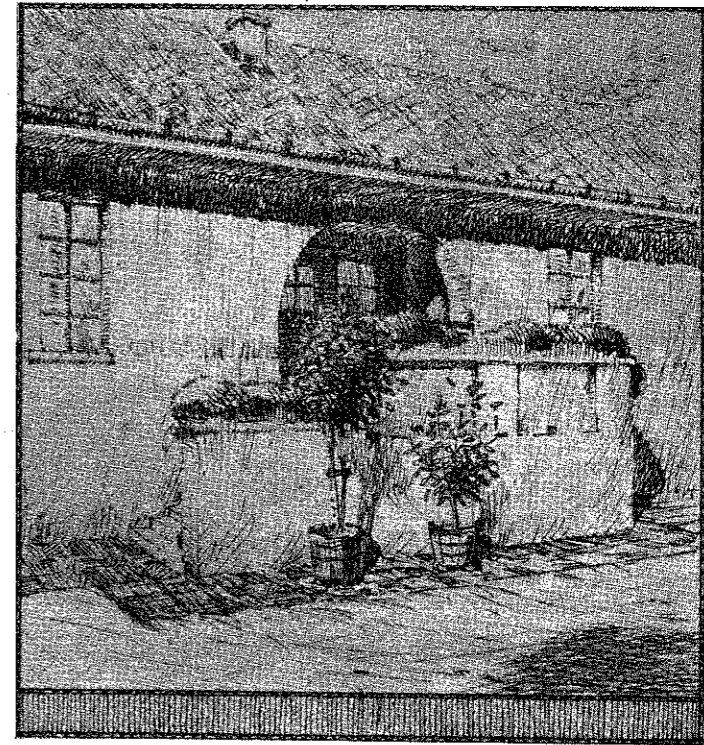
A kölcsönök nyújtását a magánkölcsönök rendkívül magas kamatlába teszi szükségessé. A községeket, különösen a szegényebbeket, amelyeknek se jövedelmező vagyosuk, se közszolgáltatásokból (kereseti adó, forgalmi adó) eredő más bevételeik, mint az 50%-ban maximált pótagó, nincsen, az iskolaépítések igen nehéz helyzet elé állítják; viszont az állam arra törekszik, hogy az építési költségek egy részét az építetőkre hárítsa. De még a vagyonos községek is rendszerint kimerítik az 50%-os pótagót s még így sincsenek abban a helyzetben, hogy a szükséges építkezések költségeit egy évi költségvetésükbe felvegyék.

A kölcsönök nyújtása lehetővé teszi az építési terheknek az állam és a másik fél közötti igazságos megosztását s azt is, hogy a vagyonosabb községek egyszerre építhessék fel a szükséges objektumokat s a rájuk méltányosan hárítható költségeket nagyobb megerősítésük nélkül fokozatosan állítsák be, mint kölcsöntörlesztést, évi költségvetéseikbe. A kölcsön kamatlába évi 6%; a kölcsön törlesztésének ideje rendszerint 4—8, legfeljebb 10 év. Több vagyonos község van, amelyek az iskola építéshez az Alapból *csak kölcsönt* vett igénybe s így ezek az építkezések lényegében az állam minden megterhelése nélkül jönnek létre. 1927 szept.

elején az addig engedélyezett kölcsönök összege 7,079.000 P volt, az ugyanazon időpontig engedélyezett segélyeknek éppen *harmadrésze*. — Az építkezéseknél követett eljárást a törvény végrehajtásaként az államépítészeti hivatalokhoz kibocsátott 24.300/927. sz. rendelet és a kifejlődött gyakorlat alapján a következőkben ismertetjük:

A kiszemelt telken az építkezés csak akkor indulhat meg, ha azt az államépítészeti hivatal előzetesen megvizsgálta s az iskola céljaira minden tekintetben alkalmasnak találta. E rendelkezésre nagy szükség volt, mert szomorú tapasztalataink vannak arról, hogy a meglévő iskolák jelentékeny hányada szűk, egészségtelen telken épült fel s ennek folytán alig 10—20 éves épületek máris használhatatlanná váltak. A telek költségei a fenntartókat terhelik s itt-ott meg van a hajlam arra, hogy a kiadásoktól való szabadulás céljából az éppen tulajdonukban levő, vagy a megszerzhető legolcsóbb, de iskola céljaira kevésbé alkalmas telket ajánlják fel.

A miniszter ízléses, a művészi szempontokat is figyelembe vevő s a modern iskolaépítési elveknek megfelelő mintaterveket készíttetett egy- és kéttantermes, tanítói lakással egybekapcsolt iskolák céljaira. Ezen mintatervek használata *kötelező*; más terveket

Tanyai iskola.